

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Навчальний посібник розкриває актуальні питання соціальної педагогіки з урахуванням вимог до підготовки відповідних спеціалістів. Матеріал структурований за модульним принципом, містить як теоретичну так і практичну частину.

Розрахований на студентів, викладачів навчальних закладів різних рівнів акредитації, слухачів та викладачів курсів підвищення кваліфікації, волонтерів у сфері соціальної роботи.

74

Б73

Богданова, І. М.

Соціальна педагогіка : навч. посібник / І. М. Богданова; ПНПУ імені К. Д. Ушинського. – Харків : Бурун Книга, 2011. – 160 с.

НАВЧАЛЬНИЙ КУРС “СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА”

Пошук оптимальних шляхів соціалізації особистості та її соціальний захист стають першочерговими завданнями людинознавчих дисциплін, тому постає питання про розвиток соціальної педагогіки як перспективного напрямку педагогічної науки. Вона досліджує провідні шляхи, умови та засоби соціалізації дітей та молоді, а також роль і місце в цьому процесі різних суспільних інститутів.

Мета курсу – допомога студентам у вивченні теоретичних основ соціальної педагогіки з урахуванням сучасної соціально-економічної ситуації, досвіду вітчизняної та світової соціально-педагогічної практики та вимог Болонського процесу.

Оновлення змісту підготовки мало за мету поглиблення та розширення соціально-педагогічної компетентності майбутніх фахівців, а також формування їх готовності до продуктивної професійної діяльності. Реалізація компетентнісного підходу до підготовки майбутніх соціальних педагогів забезпечує побудову такої моделі випускника, яка відповідає сучасним вимогам щодо означеної кваліфікації.

Впровадження елементів кредитно-модульної системи організації навчального процесу забезпечується, перш за все, дотриманням таких принципів як кредитності, тобто декомпозиції змісту освіти і навчання на рівні вивчення навчальної дисципліни з метою набору певної кількості кредитів, що містять виконання необхідних видів діяльності, передбачених програмою та модульності, тобто такої організації навчання за змістовими модулями, яка забезпечує свідоме самостійне досягнення кожним студентом певного, визначеного рівня навченості. Студент за таких умов більш самостійно працює із запропонованою йому програмою, а функція викладача змінюється з інформаційно-консультуючої на контрольню-координуючу.

Провідними завданнями пропонованого курсу є: формування професійно-орієнтованого світогляду майбутніх спеціалістів; розкриття основних теоретичних положень соціально-педагогічної діяльності; обґрунтування змісту провідних напрямів соціально-педагогічної діяльності з представниками різних соціальних груп; створення оптимальних умов для соціалізації підростаючого покоління.

Навчальний курс побудований за вимогами кредитно-модульної системи організації навчального процесу у вищому навчальному закладі та розрахований на студентів, які займаються за освітньо-кваліфікаційними програмами підготовки бакалаврів, спеціалістів та магістрів.

Весь курс поділено на три модулі, до кожного з яких, в свою чергу, входить по два змістові модулі та тест на виявлення рівні теоретичних знань. Кожний змістовий модуль містить теоретичний матеріал для аудиторного та самостійного вивчення, завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять та індивідуальні навчально-дослідні завдання.

Структура навчального курсу “Соціальна педагогіка”

МОДУЛЬ I		МОДУЛЬ II		МОДУЛЬ III	
Теоретичні засади соціальної педагогіки		Сутність соціально-педагогічної практики		Об’єкти соціально-педагогічної діяльності	
<i>Змістовий модуль I.</i> Сутність соціальної педагогіки	<i>Змістовий модуль II.</i> Особливості соціально-педагогічної діяльності	<i>Змістовий модуль I.</i> Соціальна педагогіка як ресурс соціального розвитку суспільства.	<i>Змістовий модуль II.</i> Характеристика роботи соціального педагога	<i>Змістовий модуль I.</i> Специфічні сфери соціально-педагогічної роботи	<i>Змістовий модуль II.</i> Особливості соціальної дезадаптації дітей та молоді
Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань		Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань		Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань	

Структура модуля I. Теоретичні засади соціальної педагогіки

Змістовий модуль I. Сутність соціальної педагогіки	Змістовий модуль II. Особливості соціально-педагогічної діяльності
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення
1. Виникнення та становлення соціально-педагогічної теорії і практики. 2. Предмет та завдання соціальної педагогіки. 3. Основні поняття соціальної педагогіки.	7. Кваліфікаційна характеристика соціального педагога. 8. Принципи та методи соціально-педагогічної діяльності.
Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання
4. Історія генези передумов виникнення соціальної педагогіки. 5. Соціально-педагогічний потенціал християнства та християнської педагогіки. 6. Традиції соціальної підтримки за часів козацтва та за часів російського царату.	9. Соціальне значення діяльності Товариства Червоного Хреста. 10. Особливості соціально-педагогічної діяльності у XX столітті.

Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять.	Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять.
Індивідуальні навчально-дослідні завдання.	Індивідуальні навчально-дослідні завдання.
Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань	

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. СУТНІСТЬ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ.

Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення

Тема 1. Виникнення та становлення соціально-педагогічної теорії та практики

1.1 Історична ретроспектива соціально-педагогічної теорії і практики

Педагогічна наука і практика переконливо доводить, що назріла необхідність у розгляді суспільних традицій рідної культури, серед яких чільне місце займають традиції соціалізації нових генерацій, що увінчують культурно-історичний шлях свого народу. Українські науковці М. Грушевський, М. Лавриченко, Ю. Терещенко, З. Удальцова та інші спрямували свої погляди на культурно-історичні витoki соціалізації української молоді.

Дослідження видатного вітчизняного історика М.Грушевського свідчать, що безпосередніми предками українців є анти – союз давньослов'янських племен, які мешкали на території Середнього Придніпров'я у IV – VII сторіччях. Євген Малюк, говорячи слідом за візантійцем Маврикієм, сучасником антив, про характерні риси цього народу, відзначає, що ми, українці, можемо легко впізнавати в них самих себе. “Громадоправство, емоційність, брак авторитарної влади, головний і єдиний бог, хліборобська осіла культура. Люди росли тілом, ні чорняві, ні біляві, волелюбні, гостинність майже культова, жінки чесні “понад міру” (смерть чоловіка вважають за власну), полонених згодом відпускають. Але: нетривкі віроломні в договорах, “коли порізняться між собою, вже не погодяться ніколи.” Не приймають спільного рішення, бо “кожен має свою думку”. Багато князів.

Аналізу історичних традицій рідної культури в тісному взаємозв'язку з іншими культурами світу присвятила свої дослідження Н.М. Лавриченко, яка критично осмислила соціально-педагогічний досвід минулих років. Її перу належать роздуми щодо коріння української культури, яке сягає глибини тисячоліть, будучи правонаступницею давньоруської. Вона вибірково запозичувала та інтегрувала елементи різних культур, переосмислювала їх

згідно з власною сутністю для того, щоб розвивати свою неповторну індивідуальність. І те, що ці надбання не були втрачені, а приростали, незважаючи на тривалі періоди колонізації українських земель та відсутність національної державності, свідчить про те, що Україна віднайшла рівновагу між сприйняттям навколишніх культур і розвитком власних духовних підвалин. Це стало можливим завдяки геокультурному розташуванню України, яка впродовж своєї історії постійно була простором зустрічі та взаємодії культурних ойкумен – Заходу та Сходу, Півночі та Півдня.

Отже, соціалізація молодого особистості в певному розумінні увінчує культурно-історичний шлях її народу і спирається на нього. Ідеал, утілення якого ми хочемо бачити в наших дітей, набуває чітких абрисів лише тоді, коли є виразне усвідомлення того, ким були, якими стали та чого прагнемо ми, українці, як народ. Позитивним прикладом для нас є те, що безперечною здатністю до розвитку такої самобутньої і плідної культури, як японська, великою мірою ґрунтується на стійкості та неперервності культури традицій, які утворюють досить жорстоку схему ефективної соціалізації нових генерацій.

Погляди іншого дослідника культурних традицій Ю.І. Терещенка відображають своєрідність взаємин нашої країни з Європою як спадкоємицею еллінської цивілізації і полягають в тому, що визначальне річизце вихідних культурно-історичних контактів між ними пролягло через Східну Римську імперію, через Візантію. Він констатує, що в 911 році між Візантією та Руссю було укладено договір, який утвердив Київську державу як рівноправного партнера в міждержавних стосунках. Відтоді, а особливо з прийняттям християнства, вплив Візантії як східно-православної спадкоємниці античної цивілізації залишався переважним у культурі та освіті Русі-України аж до часів зламу візантійської цивілізації у XII сторіччі. Проте навіть у цьому культурні взаємини залишалися інтенсивними й віднайшли свій розвиток і творче втілення у філософії, освіті, мистецтві нашого народу.

Впродовж усієї домонгольської доби Україна-Русь підтримувала найрізноманітніші зв'язки з європейськими країнами – економічні, політичні, культурно-просвітницькі, що не поступалися за рівнем розвитку найрозвиненішим країнам Західної Європи, а багато в чому й переважали їх. Про це свідчить її славнозвісна назва тих часів “Гардарик” – країна міст. Особливо вражав європейців Київ, який, на їхню думку, міг змагатись із самим Константинополем.

Дослідниця З.В. Удальцова стверджує, що історична суперечка між Заходом та Сходом середньовічної Європи багато в чому розв'язалася на користь Заходу саме через те, що його міста, на протигагу містам Візантії, набули провідного значення в соціальній структурі суспільства. І якщо занепад візантійських міст відбувався внаслідок внутрішніх обставин цього суспільства, то в нашій країні це спричинило татарське нашествя. Воно завдало нищівного удару прогресивним тенденціям, тому головним завданням нашого народу стала боротьба за виживання.

Аналізуючи різні погляди на історичну спадщину нашого народу Н.М. Лавриченко доходить висновку, що саме європейські культурні впливи помітно позначилися на філософсько-педагогічних поглядах та педагогічній культурі українського народу. Джерелом, з якого ці погляди беруть свій початок, є синтез стародавньої язичницької культури східних слов'ян і візантійської християнської традиції. Перша є рушієм розвитку “народної педагогіки” та пов'язаних з нею уявлень про соціалізацію молоді; інша, свідомо запозичувана як потужний засіб соціальної інтеграції, сприяла становленню державних інституцій, у тому числі й модернізації суспільних механізмів соціалізації, інституцій освіти та виховання насамперед.

Християнський світогляд, опановуючи язичницьку свідомість мас, завдавав їй, з одного боку, руйнації, а з іншого – завдяки як його величезній адаптивності, так і живучості народної традиції відбувалося утворення складних ментально-психологічних фрагментів, які відображали синтез цих духовних потоків. Саме на такому ґрунті зародилася слов'янська гілка православно-християнського віровчення, яке, будучи запозиченим у Візантії, все ж мало національну та культурну специфіку. Прийняття Бога відбувалося без раціонального осмислення й обґрунтування, всі істини відкривало Святе Письмо, що не викликало сумнівів, бо це вважалося смертельним гріхом. Ця обставина позначилася на формуванні суспільних підходів до організації освіти, бо книжна грамота стала прерогативою саме церковних служителів.

Проте, на думку Ю.І. Терещенка, освіта Київської Русі IX – X сторіч, на відміну від європейської, не розвинулася до гармонійної і стабільної системи, хоча християнство надало значного поштовху розвитку національної культури та освіти, а також заклало нові морально-етичні та ідейно-сміслові підвалини соціалізації молоді. Значною мірою цьому сприяла старослов'янська мова, а не латина чи грецька, як у Європі, що стала офіційною мовою хоча й відрізнялася від ужитково-побутової, проте була набагато доступнішою для населення Київської Русі. Латина як міждержавна і церковна мова, була важкодоступною різноманітному за етнічним та мовним складом населенню Європи. На середину IX сторіччя, за свідченням слов'янського проповідника Кирила, Русь уже мала в перекладі своєю мовою Євангеліє та Псалтир. Це означає, що опанування християнського віровчення вимагало також і знання іноземних та стародавніх мов, таких як латини та грецької, якими володіли представники кліру, а також спеціальні служителі при церквах та монастирях, що переписували і перекладали Святе Письмо, давньогрецькі філософські та літературні твори. Вже в найдавніших з літературних пам'яток, таких, як “Ізборнік Святослава” (XI сторіччя) або “Проповіді” Григорія Богослова (XI сторіччя), з'являються ознаки живої народної української мови з місцевими діалектами.

Українські науковці стверджують, що виникнення цих пам'яток свідчить про початок якісних змін у самих підвалинах виховання, навчання, соціалізації молоді. Перехід до писемності як нової ефективної технології збереження, нагромадження та передавання соціальної інформації, однозначна зверненість писемних джерел до безпосередніх проблем

суспільного життя і, як пересвідчуємося, насамперед до проблеми осмислення життя, передачі життєвої мудрості молодим, негайно виводили Київську Русь на магістральні шляхи загальноєвропейського цивілізаційного розвитку. Наприклад, учені-спеціалісти схилиються до думки, що “Ізборник Святослава” є перекладом візантійських текстів, які стосувалися проблем педагогіки, етики, моралі, догматичного богослов’я. Збірник містить дидактичні матеріали з граматики, риторики, логіки, поезики, історії, географії, астрономії, медицини тощо, а також притчі і загадки. Інші збірники афоризмів “Бджола” та “Мудрість Менандра” містили положення щодо виховання особистості в дусі християнського благочестя, що мали крім повчального характеру ще й пізнавальний. Деякі з них добре нам відомі, наприклад: “Не місце красить людину, а людина місце”, “Хто не працює – той не їсть”, “Не копай яму іншому – сам до неї потрапиш”.

У період розквіту Київської Русі цікавим свідченням про уяви наших предків щодо соціального ідеалу особистості є проповідь Володимира Мономаха “Поученіє дітям”, в якому ідея доброчинності має три джерела: покаяння, сльози та милосердя. Покаяння – це усвідомлення своїх вчинків, чесність із самим собою та людьми. Сльози – це жаль з приводу неблагодійних вчинків, чесне визнання своїх недоліків з метою їх виправлення, усвідомлення минулості людського життя, визнання переваги духовних цінностей над матеріальними. Милосердя увінчує ці чесноти й надає їм внутрішнього підґрунтя.

Найкращим свідченням духовності українського народу є глибинні почуття, такі як повага та любов до рідної землі і людей, співчуття, милосердя, шанування людини освіченої та працюючої, шанобливе ставлення до жінки-матері. Цими почуттями були пронизані писемні пам’ятки минулого, наприклад: “Слово про закон і благодать”, “Повість временних літ”, “Слово про Ігорів похід”, які залишилися життєздатними до наших часів. Зазначені моральні та духовні принципи знайшли своє відображення в народній педагогіці та стали базовими у формуванні ідей соціалізації нових генерацій. Особливо влучно моральні цінності знайшли своє відображення в усній народній творчості та прислів’ях: “Найкращий наглядч – власна совість”, “Зробив діло – гуляй сміло”, “Що собі не мило – то й людям не зич”, “Нема науки без муки”, “Долай зло, чини добро” тощо.

Однією з головних народних традицій соціалізації молоді була і залишається залучення її до праці ще з дитинства, причому для кожного дитячого віку визначалися певні трудові обов’язки, а також передбачалося набуття конкретних навичок і умінь. Безпосередня участь підростаючого покоління у продуктивній праці була і є найефективнішим засобом трудового виховання і суспільного становлення особистостей.

Українські науковці вважають, що прикметним явищем, спорідненим із європейським підходом до організації освіти, стало створення братських шкіл в Україні. Починаючи з XIII сторіччя українські міста почали звертатися до так званого європейського магдебурзького права, яке створило правове підґрунтя для міського самоврядування. В рамках цього права відкривалися

широкі можливості для сприяння розвитку освіти в містах на засадах громадської участі. Громадські міські організації, які гуртувалися переважно навколо церков та монастирів і опікувалися розвитком шкільництва в Україні, отримали назву братств, а їхні члени – братчиків. Братчиками були представники різних верств – духівництва, інтелігенції, міщан.

Особливо знаменним стало місто Львів, яке першим отримало таке право в Україні у 1356 році. У Львові було організовано першу братська школа (1585 рік), спочатку як греко-слов'янську, а потім була введена і латина. Ця школа відповідала західноєвропейській школі середнього типу й її навчальна програма базується на семи вільних науках з поетикою та риторикою включно. Наука у школі була доступною для “дітей усякого стану, убогим за прости Бога, а багатим за ровним датком”. Освітньо-культурна діяльність братств була спрямована проти монополії у привілейованих верств населення на освіту.

За свідченням вітчизняних дослідників, подальший розвиток братських шкіл, які згодом відкрилися в Луцьку, Вінниці, Кременці та деяких інших містах, позначився як зростанням рівня освіти в них, так і посиленням демократичних тенденцій та принципу зв'язку з громадою у шкільній справі. Братські школи стали провісниками створення системи вищих навчальних закладів в Україні, перший з яких – Києво-Могилянська академія – виник у 1632 році внаслідок об'єднання київської братської школи із школою при Печерському монастирі, заснованою Петром Могилою.

За визначенням учених вплив європейської традиції на національну культуру, освіту та соціалізацію молоді не завжди відбувався на добровільних та гуманних засадах. Було і так, що західноєвропейські зразки й інституції насаджувалися силоміць і супроводжувалися як загальнокультурним, так і політичним та економічним експансіонізмом. Так, роль колонізованої частини України в економічному житті Речі Посполитої можна порівнювати за багатьма показниками до ролі Нідерландів у складі імперії Карла V, з яких той отримував у 8 – 9 разів більше прибутків, ніж з Америки.

Значно впливав на культурні та освітні традиції так званий “войовничий католицизм”, упроваджуваний через організацію протестантських шкіл в Україні. Він мав у собі загрозу денационалізації та духовного покріпачення українства, особливо в період після підписання Берестейської унії в 1596 році. Велику активність виявили в цьому напрямку католицькі єзуїтські школи. Їм вдавалося залучити значну кількість українського учнівства завдяки як показній, так і дійсній демократичності та гуманності освітньо-виховного процесу, а також європейському рівню викладання знань. Для здобуття симпатій селянства вони навіть добивалися деякого скорочення панщини, а також права панським підданам залишати села.

Як свідчать дослідження міські братства стали патріотичним відгуком і вагомою силою у протистоянні покатоличенню українського населення, в тому числі і на ниві шкільної освіти. Братчики добивалися високого рівня освіченості і зростання майстерності православних проповідників, на яких

лежав непростий обов'язок полеміки з висококваліфікованими єзуїтськими місіонерами. Братства піклувалися про те, щоб рівень освіти в їхніх школах не поступався єзуїтським. Цей рух набував дедалі більшої підтримки населення, зокрема козацтва, й перетворився на дійовий чинник соціалізації молоді саме в дусі української національної самосвідомості. Так проблема виховання та соціалізації безпосередньо перепліталася з проблемою національного самозбереження та розвитку.

Література

1. Лавриченко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абрисы. – К.: ВіРА ІНСАЙТ, 2000. – 444 с.
2. Малюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К.: Обереги, 1992. – 80с.
3. Терещенко Ю.І. Україна і європейський світ. – К.: Перун, 1996. – 495с.
4. Удальцова З.В. Византийская культура. – М.: Наука, 1998. – 287с.
5. Українська культура. Лекції за редакцією Дмитра Антоновича. – К.: Либідь, 1993. – 588с.

1.2 Екскурс в історію розвитку соціальної педагогіки.

Більшість сучасних наукових робіт відносять виникнення соціальної педагогіки на кінець ХІХ століття, хоча використання практичних прийомів соціального виховання мало місце і в давні часи, ще за умов первіснообщинного ладу. Прикладом слугують племена, які в наші дні залишаються на низькому рівні розвитку. Пізніше у древньому Римі та Греції, державах Сходу (Китаї, Індії, Єгипті) у підготовці дітей до життя вже мали місце елементи соціального (суспільного) виховання. Наприклад, давньогрецькі філософи Платон і Аристотель вважали, що держава повинна піклуватися про виховання таким чином, щоб формувати гідних громадян для неї. Мова йшла про виховання громадян усіх вікових груп, крім того, завершувати виховання окремих соціальних груп вони пропонували тільки в 30-35 років. Такий підхід до виховання не був характерним для епохи середньовіччя, Відродження та Нового часу, але із зміною соціально-економічних умов Європейського суспільства у ХІХ столітті він був відновлений.

Кінець ХІХ та початок ХХ століття відзначився активною розробкою теорій прагматичної педагогіки, експериментальної педагогіки, теорії “вільного” виховання та “трудової” школи, соціальної педагогіки, гуманістичної педагогіки, релігійної педагогіки, педагогіки, орієнтованої на філософське осмислення процесу виховання і освіти тощо. В цей період активно розвивається методологія педагогічних досліджень.

Історія розвитку радикальних теорій, концепцій, ідей та шкіл позначена розробкою наукових антитрадиціоналістських напрямів: прагматичного, експериментального, “вільного” виховання тощо. А історія створення нетрадиційних шкіл засвідчує, скажімо, відкриття школи, започаткованої ще

1428 року педагогом-гуманістом Вітторіно да Фельтре в місті Мантуя. Цей навчально-виховний заклад отримав назву "Будинок Радості".

Варті розгляду й різноманітні філософсько-педагогічні напрямки, які мали домінуючий вплив на впровадження радикальних ідей у процесі перебудови шкільних систем.

Представники прагматизму (від грецького "прагма" - діло) виступали за зближення виховання з життям, поєднання навчання з вихованням у процесі виконання конкретних практичних дій. Яскравим представником педагогіки прагматизму був американський філософ і педагог Джон Дьюї (1859-1952). Його ідея "трудої школи", в якій ручна праця стала центром усієї шкільної роботи, призвела до зниження якості навчання і виховання дітей. Його послідовники, представники непрагматичної концепції (А. Маслоу, А.Кумбс, Е. Келлі, К. Роджерс та ін.) підсилюють увагу до індивідуалізованої спрямованості виховання, але відстоюють повне свавілля в поведінці та вчинках дітей. Цей поширений напрямок мав місце наприкінці ХІХ і на початку ХХ століття. У його основу покладено філософію прагматизму, яка характеризується тим, що критерієм істини визнається суб'єктивна корисність, а істиною - все те, що виправдовує експлуатацію трудящих. Філософи "прагматисти" пропагують свою теорію. Вони опираються на такі поняття, як практика, користь, успіх, бізнес,... Як вже визначено, представником цього напрямку в педагогіці був американський філософ і педагог Джон Дьюї, який написав твори: "Психологія і педагогіка мислення", "Школа і дитина", "Школа і суспільство", "Школа майбутнього". В основу "прагматичної" педагогіки він поклав такі принципи: в розвитку дітей великого значення набуває спадковість, тобто, оскільки сукупність розумових і фізичних властивостей індивіда успадковується, то в роботі школи на перше місце слід ставити не систематичне навчання учнів, а практику, дію; ручна праця учнів повинна бути центром усієї шкільної роботи. Дьюї був проти всебічного інтелектуального розвитку дітей і молоді. Він твердив, що діти трудящих мають лише вузькопрактичні інтереси, тенденції та нахили, а тому система освіти в масових школах, себто в школах для дітей трудящих, повинна сприяти розвитку тільки практичних імпульсів. З іншого боку, школа повинна примиряти класові інтереси, сприяти співробітництву класів.

Представники "прагматичної" педагогіки пропагують педоцентризм, тобто положення про те, що навколо дитини повинні обертатися всі освітні засоби, навіть випадковий інтерес має бути центром усієї роботи.

Теорія "вального" виховання, представники якої брали на озброєння педагогічні погляди Ж.-Ж. Руссо пропагували у вихованні консерватизм, егоїзм, індивідуалізм. Наприклад, Еленн Кей (1849-1926) - шведська письменниця і громадський діяч виступила проти недоліків у сімейному вихованні дітей, проти схоластичної школи, однак вважала, що дітей не треба виховувати спеціально, а дати їм можливість спокійно і поступово виховуватися самим. У школах і дошкільних закладах діти повинні навчатися тільки того, що їх цікавить і що згодиться у практичному житті.

Марія Монтессорі (1870-1952) - італійський педагог і лікар, доктор медицини брала участь у підготовці вчителів-фахівців для роботи з розумово

відсталими дітьми, керувала "будинками дітей", створювала школи за своєю системою. У своїх творах "Метод наукової педагогіки", що застосовувався у вихованні та навчанні в "будинках дітей", "Самовиховання і самонавчання в початковій школі" тощо вона пропагувала теорію "вального" виховання. Виходячи з положення про те, що дитина як активна істота за своєю природою здатна до самостійного, спонтанного розвитку, М. Монтесорі головним завданням виховання дітей уважала створення такого оточення, яке б давало їм тальки "поживу", потрібну для самовиховання. Щоб дорослі не гальмували природного розвитку дітей, треба так спрямувати їх виховання, щоб вони самі вільно вибирали матеріал для заняття, розвивали свою сенсорну культуру, виховувалися в релігійному дусі (коріння релігії в природі людини), гралися тільки зі штучними предметами, виявляли і розвивали свої індивідуальні погляди, почуття та смаки. Основою педагогіки "вального" виховання вважала: свободу як засіб "самовиховання" дітей, спостереження за чуттєвим періодом раннього дитинства; педагогічний експеримент. Школа має бути лабораторією, де вивчається психічна діяльність дітей. Крім того, М. Монтесорі намагалась поєднати фізичний і психічний розвиток дітей з містикою та релігією, ігнорувала справжнє виховання дітей з прямим живим словом, розвагами, почуттями дружби та ін.

М. Монтесорі намагалась здійснювати свої педагогічні ідеї в дошкільних закладах "будинках дітей", радила зміцнювати зв'язки школи і сім'ї, виступала за емансипацію жінки, виховання дітей для "відродження людства".

Засновники "експериментальної" педагогіки ставили своїм завданням за допомогою психологічних і педагогічних експериментів у штучних умовах знайти нові більш ефективні форми і методи навчання та виховання дітей у школах, виявити закономірності їхнього розумового і фізичного розвитку на різних вікових ступінях. "Полігоном" реформаторських ідей стали середні навчально-виховні заклади, які отримали назву "нових шкіл". На початку ХХ століття їх нараховувалося майже 25. Було визначено специфічні умови діяльності таких шкіл: вивчення та врахування особливостей дитячої психології; спільне навчання; трудова підготовка; свобода діяльності дитини, що відповідає її інтересам і потребам тощо.

Представниками теорії "нового" виховання і "нових шкіл" були: С. Редді (Англія), який відкрив у 1889 р. "нову школу" в Аббатехольмі; Е. Демолен (Франція), який відкрив у 1889р. "нову школу" у де-Росі; Г. Літц і Г. Вінекен - у Німеччині в 1902-1906 рр. Потім було створено міжнародне об'єднання прихильників цього руху в 1912 р. у Швейцарії, яке очолив А. Фер'єр.

Першу нову школу було засновано Сесилем Редді (1858-1932) у 1889 р. у сільській місцевості Абботсхольм (Англія) для хлопчиків. У школі передбачалася щоденна робота в майстернях, загострювалась увага на природничонауковій, естетичній, спортивній підготовці. Пізніше в Англії було відкрито Бедельську нову школу (під керівництвом Дж. Бедлі), в якій уперше приступили до спільного навчання хлопчиків та дівчаток.

На зразок шкіл Англії у Франції до початку першої світової війни було відкрито п'ять нових шкіл, найбільш відома серед них - Де Рош під керівництвом Едмона Демолена.

Едмон Демолен (1852-1907), французький історик, соціолог, у своєму творі "Нове виховання" відзначав перевагу "нових шкіл" - інтернатів перед звичайними, в яких навчались діти трудящих. У цих школах увага приділялась фізичному вихованню учнів (гімнастиці, різним видам спорту), фізичній праці (обробка дерева і металу, відвідування ферм і промислових підприємств), розвиткові ініціативи та самодіяльності учнів, загартуванню їхньої волі тощо. У трьох старших класах учні повинні були вчитися по фуркаціях: літератури, науки, сільського господарства, промисловості, торгівлі. Програма навчання була модернізована за рахунок трудового навчання, вивчення нових іноземних мов, скорочення часу на вивчення латині і давньогрецької мови, відведенням більшої кількості годин на вивчення мистецтва та культури різних країн світу. У шкільне життя впроваджувалося дитяче самоврядування.

Інші представники "експериментальної" педагогіки ставили своїм завданням за допомогою психологічних та педагогічних експериментів у штучних умовах, у відриві від соціальних умов і педагогічної практики, знайти нові форми та методи навчання дітей і молоді в школах. Завдяки "методу тестів" (запитань і задач) експериментатори досліджували розумові здібності дітей, зараховуючи багатьох із них, насамперед дітей трудящих, до категорії розумово відсталих, твердили, що доля дітей обумовлена спадковістю і соціальним середовищем, які не зманюються.

Яскравими представниками такої "експериментальної" педагогіки були німецькі вчені Вільгельм-Август Лай (1862-1926) та Ернст Мейман (1862-1915). Перший доводив, що треба біологізувати педагогіку, тобто звести навчання і виховання до вироблення в дітей реакції, розглядав життєвий процес як наслідок рефлекторного акту: сприйняття - перероблення - відбиття. Другий - визначав основні умови педагогічного експериментування.

Вільгельм-Август Лай, педагог-експериментатор, який займався науково-дослідницькою роботою і літературною діяльністю, написав книги "Експериментальна педагогіка", "Експериментальна дидактика", "Школа дії". Намагався обґрунтувати теорію, що процес будь-якого організму працює за схемою: сприймання - перероблення - відбиття. На цій підставі Лай зводив навчання і виховання тільки до вироблення в дітей реакції. Особливого значення він надавав "відбиттю", яке практикував як реакцію на його наслідки -- "дію". На основі своєї теорії "ілюстративної дії" Лай склав "Органічний навчальний план", в якому все навчання поділяв на види: "спостережно-речове" і "зображально-формальне". До першого він відносив природознавство, фізику, хімію, географію й ін., до другого - мову, малювання тощо. Школа, на його думку, повинна перетворитись на школу ілюстративну, "школу дії".

Ернст Мейман - педагог і психолог написав книги: "Нариси експериментальної педагогіки", "Інтелігентність і воля", "Економія і техніка пам'яті" й ін. У своїх дослідженнях визначив основні умови будь-якого експериментування: можливість викликати за своїм бажанням процеси, що їх

належить досліджувати. Істотною рисою експерименту має бути кількісна зміна спостережуваних процесів, оскільки вона дає можливість точно порівнювати явища за допомогою чисел і сприяє кількісному аналізу.

Засновником нової системи освіти соціально-біологічного напрямку став англійський філософ-соціолог Герберт Спенсер (1820-1903). В "Основах соціології" він пропагує ідеальне суспільство, в якому немає класової боротьби, а існує співробітництво між капіталістами і пролетаріатом. Він уважав, що між релігією і наукою повинна бути гармонія і що розрив між ними призведе до катастрофи в суспільства. Доводив, що в розвитку людського суспільства і природи діють одні й ті ж закони, що людське суспільство ніби-то біологічний організм. У творі "Виховання розумове, моральне і фізичне" він рекомендував "нову" систему освіти для навчання та виховання дітей "нової" буржуазії, яким властиві різні форми діяльності. Це діяльність для збереження тільки себе, діяльність з виконання службових обов'язків і задоволення власних почуттів і смаків. Для забезпечення підготовки таких людей він рекомендував і відповідні методи навчання, наприклад, дослідницький, коли учні самі "відкривають науки". Завданням фізичного виховання людини має бути фізичне загартування, створення певного режиму, забезпечення відповідного харчування тощо.

Засновники такого напрямку, як неопозитивізм, що народився в надрах класичного позитивізму (етичні ідеї Платона, Арістотеля, Юма, Канта), виступали за гуманізацію відносин між людьми, формування раціонально мислячої та інтелектуально розвиненої людини. Ці ідеї знайшли своє втілення в перебудові шкільних систем багатьох країн світу, а також шкільної системи України.

Представники екзистенціалізму (від лат. *existencia* - існування) твердять, що настала поразка цивілізації, духовна культура людей спустошилась, вихід з такого положення один - існування людини залежить від неї самої, вона сама для себе міра всіх подій, тому вони обстоювали визнання особистості як найвищої цінності світу, помірний вплив виховання на особу дитини, відмову від колективного виховання, яке нівелює і пригнічує власне "Я". Найактивніші пропагандисти і прихильники цього напрямку в США - Дж. Кнеллер, К. Гоулд, Е. Брейзах, Уайлд, Харнер і Колінг; у Франції - Сартр, Марсел; у Великобританії - У. Баррет; у ФРН - Хайдеггер і Ясперс.

Широку популярність отримала в Європі створена 1935 року в місті Піульї (Франція) початкова школа під керівництвом Селестена Френе (1896-1966). Технологія Френе передбачала різні за функціями форми навчання і виховання: шкільну типографію, шкільне самоуправління, "вільні тексти" на зразок дитячих творів, картки для персональної роботи, особливу бібліотеку навчальних посібників тощо.

Ідеї створення нових шкіл поширилися на інші країни, такі як Німеччина, Австрія, Швейцарія, які отримали назву "сільських виховних домів". Засновником таких шкіл став німецький педагог Г. Літц (1868-1919), який пропагував принципи вільного розвитку дитини та ідею вільної шкільної спільності - співробітництво учнів та вчителів.

У 20-30 роки ХХ століття у Веймарській Республіці виникли нові типи експериментальних шкіл, до яких належать: школа вільної розумової роботи в Лейпцигу, школа імені Ліхтварка в Гамбурзі, жіноча школа Г. Гаудіга, школа Р. Штайнера у Штутгарті.

Широкої популярності набула школа Р. Штайнера, відкрита 1919 року у Вальдорф-Асторії (Штутгарт), яка до кінця ХХ століття все більше знаходить прихильників, зокрема й в Україні. Основним напрямком (отримав назву “антропософський”) роботи школи став пошук шляхів емоційно-естетичного виховання й освіти дітей з урахуванням їх індивідуальних особливостей. Ключовими показниками вибору методів навчання визнано “ритми” та “цикли” дитячого життя.

Характерною рисою створення нових шкіл у США стало масштабне експериментування у сфері початкової освіти: лабораторна школа для дітей з 4-5 річного віку до 14-15 років, де курс навчання розподілявся на дворічні стадії; органічна школа, ігрова школа, дитяча школа тощо.

Оригінальний проект експериментальної школи запропонувала в 1920 році Е. Паркхест у м. Дальтоні - відомий під назвою Дальтон-план. Навчальна програма школи розбита на контракти, порядок і темп виконання яких було справою самих учнів.

Представником теорії "громадського" виховання і "трудової" школи був Георг Кершенштейнер (1854-1932), німецький філософ і педагог. У творі "Професійне виховання німецького юнацтва" ним висвітлено ідеї своєї системи навчання і виховання дітей та молоді. "Трудова" школа повинна готувати дешеву робочу силу і солдатів, покірливих виконавців законів буржуазної держави. Діти трудящих повинні бути під впливом ідеологічної "обробки".

Громадське виховання треба здійснювати засобами політичного впливу і морально-релігійного виховання. Крім того, він стверджував, що розумові здібності дітей трудящих надзвичайно недосконалі, що вони неспроможні засвоювати наукові знання. Натомість, затримання їх у "трудовій" школі дасть змогу підготувати їх до фізичної праці відповідно до певної професії, тобто дасть вузьке професійне орієнтування і відвертатиме увагу від революційної боротьби.

Отже, друга половина ХІХ століття характерна тим, що на підставі утилітарних потреб людини і суспільства виникла необхідність професійної підготовки дітей до дорослого життя, до умінь співробітничати в колективі. Така ідея знайшла своє відображення, з одного боку, в теоріях “прагматичної школи” Д. Дьюї та “трудової школи” Г. Кершенштейнера, з іншого - в теорії виховання “нової” людини та побудові “нового” суспільства П.П. Блонського і Л.С. Виготського.

Проведений аналіз розглянутих підходів до суспільного виховання дітей та молоді дозволяє усвідомити сутність поняття „соціального виховання” як ключової проблеми соціальної педагогіки.

Вагомий внесок у розвиток соціально-педагогічної теорії і практики вніс А.С. Макаренко, заслуга якого полягає у визначенні сутності соціальної педагогіки як науки про соціальне виховання та її зв'язок з психологією і правознавством. Він розширив межі соціальної педагогіки до розгляду

проблем виховання бездоглядних дітей та розробив ефективні форми і методи соціально-педагогічної діяльності, збагативши відповідними принципами (поєднання вимогливості та поваги до особистості, виробничо-трудового навчання й виховання, принцип паралельної дії та індивідуального підходу, розвитку особистості в колективі та ін.) і методами виховного впливу (“метод поживлення прямих асоціацій”, “метод встановлення організованої свободи або дисципліни порядку”, “метод вибуху”). Ним з’ясовано особливості використання методів заохочення і покарання, а також обґрунтовано недоцільність використання в роботі з підлітками такого прийому, як заборона, який викликав у вихованців лише негативну реакцію.

Значно вплинув на розвиток соціально-педагогічної теорії і практики В.О. Сухомлинський, дослідивши причини та фактори, які сприяють виникненню негативних явищ у молодіжному середовищі. Він визначив зміст соціально-педагогічної роботи з “важкими” дітьми, обґрунтував необхідність широкого використання словесних методів, розширив вимоги до виховної бесіди, з’ясував доцільність комплексного використання методів соціально-педагогічного впливу, перевіривши всі теоретичні положення в практиці роботи Павлишської середньої школи.

Отже, вперше поняття “соціальна педагогіка” було запропоновано німецьким вченим у середині ХІХ століття Ф.А. Дістервегом, пізніше інший його співвітчизник Пауль Наторп у 1898 році у книзі з тією ж назвою визначив сутність, основні категорії, принципи та методи дослідження означеного напрямку. Предметом соціальної педагогіки він визначив проблему інтеграції виховних сил суспільства з метою підвищення культурного рівня народу. Таке розуміння відповідало соціальному замовленню суспільства і дозволило розглядати соціальну педагогіку як галузь знань про виховання людини протягом усього життя.

Таким чином, підсумовуючи результати проведеного аналізу наведемо погляди щодо сутності соціальної педагогіки російського вченого А.В. Мудрика. Він трактує соціальну педагогіку як галузь наукового знання, що вивчає соціальне виховання в контексті соціалізації.

Література.

1. Андреева И.Н. Антология по истории и теории социальной педагогики: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. – М.: Издательский центр «Академия», 2000. – 176 с.

2. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. Учебник для вузов. – СПб: «Питер», 2000. – 304 с.

3. Богданова І.М. Педагогічна інноватика: Навчальний посібник. – Одеса: “ТЕС”, 2000. – 148 с.

4. Джурицкий А.М. История зарубежной педагогики: Учебн. пособие для вузов. – М.: “ФОРУМ” – “ИНФРА-М”, 1998. – 272 с.

5. Наторп П. Социальная педагогика. – СПб., 1911.

6. Никитина Л.Е. Социальная педагогика: Учебное пособие для вузов. – М.: Академический проект, 2003. – 272 с.

7. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов/Под ред. В.А.Сластенина. – 3-е изд. испр. и доп. - М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 200 с.

Тема 2. Предмет та завдання соціальної педагогіки

Сучасний процес розбудови самостійної, незалежної держави спонукає до національного відродження всіх сфер життя та системи освіти, навчання і виховання. У зв'язку з цим державною національною програмою "Освіта" визначено стратегію розвитку освіти в Україні: "Створення життєздатної системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу як найвищої цінності нації".

Пріоритетні напрями та шляхи відродження національних рис і самобутності українського народу визначено в "Концепції національного виховання", в якій вказано, що створення системи національного виховання визначається потребами суспільства у всебічній активізації інтелектуального і духовно-творчого потенціалу національних та загальнолюдських цінностей.

Поряд з цінностями, які за свідченням українського вченого М.Д. Касьяненка, є об'єктами педагогічних інтересів, у реальності мають місце нормативні цінності як за характером, так і за суттю - це загальнолюдські, загальнонародні цінності. Вони поділяються на матеріальні та духовні здобутки людства разом з досягнутим рівнем знань і культурою їх примноження.

Культура в широкому розумінні - це рівень усвідомленого володіння соціально-історичним досвідом гуманних відносин та створення цінностей.

Серед матеріальних цінностей основними є пам'ятки культури, мистецтва, а також діючі засоби виробництва і створені ними цінності.

Серед духовних: система сучасних наукових знань, умінь, досвід творчої діяльності, відкриття, теорії, технології; сучасна культура інтелектуальної праці; система високогуманних демократичних відносин між людьми; загальні закони розвитку особистості, суспільства і людства; закони розвитку природи і технології їх застосування; основні принципи співжиття людини та природи; культура виховання і навчання підрастаючого покоління; культура всіх народів і націй, яка відображена в мові, мистецтві, традиціях, релігіях, їхній творчій активності; тисячолітні ідеали людства і світового співтовариства щодо шляхів удосконалення життя.

Такі явища цінності розглядаються і як позасоціальні, і як соціальні феномени. Їх вивчення представляють чотири види теорій: об'єктивно-ідеалістичних (неокантианство, неотомізм, інтуїтивізм, послідовники гуссерліанської феноменології); суб'єктивно-ідеалістичних (логічний позитивізм, емотивізм, лінгвістичний аналіз в етиці); натуралістичних теорій цінності (теорія інтересу, еволюційна етика) та марксистська теорія.

Представники першого виду теорій трактують цінність як потусторонню сутність поза простором і часом; другого - як явище свідомості, в ній спостерігають прояв психологічного настрою, суб'єктивного ставлення людини до об'єктів, які оцінюють; третього - як вираження природних бажань людини або законів природи в цілому; четвертого - як суто соціальні явища, як прояви певних суспільних відносин і як нормативно оціночні сторони громадської свідомості. Остання відображає світоглядний характер цієї свідомості, але не розкриває його цілком, бо світогляд неможливо зводити тільки до тієї чи іншої ціннісної позиції. Марксистський світогляд у своїй основі є науковим розумінням світу та поглядів на суспільство, він ґрунтується на наукових знаннях історичних законів.

Отже визначення ціннісних орієнтацій особистості передбачає розгляд фундаментальних педагогічних понять, процесів та явищ в єдності підходів: історичного, теоретичного, технологічного, культурологічного.

Історичний аналіз педагогічних явищ і процесів сприяє критичному осмисленню кожного конкретно-історичного періоду, що дозволяє формувати систему спеціальних понять та категорій.

Теоретичний аналіз положень щодо процесів виховання, навчання, освіти особистості, її розвитку і становлення дозволяє визначати їх цілі, ціннісні орієнтири та вимоги до типу особистості.

Технологічний підхід до діяльності особистості розглядається як результат проектування, моделювання, конструювання, прогнозування педагогічного процесу.

Культурологічний підхід передбачає розгляд майстерності особистості з боку надання їй можливості особисто вибирати власний спосіб діяльності.

Кожному періодові розвитку людства відповідають визначені суспільні цілі, характер і зміст виховання та освіти, конкретна мета.

Мета визначається як усвідомлена потреба або передбачуваний результат діяльності, що може бути матеріальним чи духовним продуктом, а також організованим певним чином процесом, системою формування якостей особистості, навчання, створенням умов для досягнення того чи іншого результату. Мета формується на підставі досвіду життя, думок, ідей, ціннісних орієнтацій, ідеалів, віри в їх здійснення та вимог суспільства.

Мета виховання в період первіснообщинного ладу зводилась до створення умов для формування моральних та трудових якостей підростаючого покоління. В цей період виховання виникло як засіб передавання досвіду і знань старшого покоління молодшому, найдосвідченіші люди племені були одночасно вихователями дітей. Вони знайомили дітей із законами племені, звичаями, легендами, правилами релігійного культу, трудовими вміннями та навичками, способами полювання та вирощування рослин, тобто відбувалось моральне і трудове виховання. Характер системи педагогічних знань виявлявся у формі народної мудрості, порад, легенд, вірувань, звичаїв, обрядів, які можна віднести до народної педагогіки. З появою рабства виникла соціальна нерівність людей, яка призвела до привілеїв у вихованні панівних груп населення. Для передавання досвіду і знань від

покоління до покоління виникає писемність, спочатку малюнка в Китаї та Єгипті, потім символічна, ієрогліфічна, пізніше в Єгипті ієрогліфічне письмо було замінено ієратичним.

Ще в третьому тисячолітті до нашої ери виникли перші школи в Індії, Китаї, Єгипті. В них вивчали релігію, філософію, арифметику, астрономію та інші науки. У Давній Греції та Римі з'являється ціла плеяда філософів: Сократ, Платон, Арістотель, Демокріт та інші. Мета виховання в цей період була започаткована у вигляді формули "калокагатос", що означає виховання прекрасної людини, в якій гармонійно поєднуються духовні і фізичні якості. Характер педагогічних знань визначається педагогічними теоріями, філософськими та літератуно-художніми творами.

Характер і зміст освіти та виховання, крім морального і трудового, поповнюється розумовим, фізичним, естетичним. У цей період створюються цілісні системи світського виховання, які пізніше знайшли своє відображення в гуманістичній педагогіці епохи Відродження, педагогічних концепціях періоду становлення капіталізму, періоду буржуазних демократій, класичній педагогіці сенсуалізму.

Середньовічний період розвитку суспільства позначився конгломератом трьох станів: аристократії, духовенства та селянства, кожен з яких мав свої цілі виховання, перший - рицарське виховання, другий - благочестя, третій - працелюбство. В цей період виникають перші університети, церковно-монастирські та міські школи. Однак поступово з розвитком капіталізму представники реформації та гуманізму критично оцінювали феодальні погляди на людину і суспільство, вимагаючи гармонійного розвитку людини як творця матеріальних і культурних цінностей.

Період розвитку капіталістичних відносин позначився виникненням різних напрямів педагогічної науки: ліберально-буржуазного, буржуазно-демократичного, революційно-демократичного, соціалістично-марксистського. Видатний педагог XIX століття К.Д.Ушинський визначив виховання як цілеспрямований, свідомий процес формування гармонійної особистості, метою якого є сформовані якості: гуманність, чесність, правдивість, працелюбство, дисциплінованість, відповідальність, гідність, патріотизм, любов до Батьківщини.

Становлення педагогічної науки у XX столітті відзначається діалектичним підходом до теорії розвитку особистості та цілісним, всебічним підходом до її формування. Існування багатьох підходів до проблеми особистості з боку суспільних і природничих наук, що визначаються біогенетичними, соціогенетичними і персоногенетичними напрямками, породило в межах системно-діяльнісного історико-еволюційного підходу принципово нову схему розвитку особистості, яка визначається формулою: "Індивідом народжуються. Особистістю стають. Індивідуальність відстоюють".

Згідно з цією схемою, соціокультурне середовище є джерело, яке постачає розвиток особистості, тобто є умовою для виконання діяльності людиною, воно несе суспільні норми, цінності, ролі, знаряддя, системи знаків,

з якими зітхається індивід. Рушійною силою і основою розвитку особистості виступає спільна діяльність і спілкування, за допомогою яких відбувається рух особистості у світі людей, засвоєння культури. Взаємовідносини між індивідом як продуктом антропогенеза і особистістю, яка засвоїла суспільно-історичний досвід людей, породжують умови для виявлення індивідуальності, яка перетворює світ.

У межах системно-діяльнісного підходу особистість розглядається як відносно усталена сукупність психічних властивостей, що є результатом включення індивіда у простір міжіндивідуальних зв'язків. Індивід у своєму розвитку зазнає соціально обумовленої потреби стати особистістю, тобто реалізувати себе в соціально значущій діяльності. Це й визначає розвиток людини як особистості. В загальному вигляді розвиток особистості визначається як процес і результат входження людини в нове соціокультурне оточення. Таке входження за сприятливих обставин може мати три фази свого становлення: адаптації, індивідуалізації та інтеграції. Перша передбачає засвоєння діючих цінностей і норм поведінки, а також оволодіння відповідними засобами та формами діяльності. Друга - визначається загостренням суперечностей між необхідністю "бути таким як всі" і бажанням індивіда до максимальної персоналізації. Третя – суперечностями між бажанням бути ідеально представленим своїми особливостями і властивостями та бажанням спільноти прийняти, схвалити й культивувати ті особливості, які спонукають до удосконалення і тим самим розвитку як особистості.

Для формування особистості людини розглядається цілісний та всебічний підхід. Перший передбачає єдність усіх сторін цього, нескінченного щодо досконалості процесу і частин за різними ознаками з урахуванням знань про зв'язки і взаємозв'язки між ними. Другий - позначається виділенням сукупності підходів щодо процесу формування, які враховують зовнішнє і внутрішнє, форму і зміст, сталі і змінні, а також його впорядкованість.

Основним став підхід, який враховує гармонійне поєднання всіх сторін виховання в суспільстві, що набуло людство в ході свого історичного розвитку, а саме: моральне, трудове, розумове, фізичне, естетичне виховання, технологічна та професійна освіта, формування наукового світогляду.

Інший підхід сформувався в результаті врахування загальних видів людської діяльності: пізнавальної, ціннісної, творчої (продуктивної, створюючої), художньо-естетичної, комунікативної.

Гносеологічний (пізнавальний) потенціал особистості визначається повнотою і якістю інформації, якою вона оволодіє.

Аксіологічний (ціннісний) потенціал особистості визначається системою ціннісних орієнтацій у моральній, політичній, правовій, релігійній, естетичній сферах, тобто її ідеалами, життєвими установками, переконаннями, бажаннями.

Творчий потенціал визначається одержаними й самостійно виробленими вміннями і навичками, здібностями до продуктивного або репродуктивного створення та мірою реалізації в тій чи іншій сфері.

Комунікативний потенціал визначається мірою і формою спілкування, характером та міцністю контактів, що встановлює особистість з іншими людьми.

Художньо-естетичний потенціал визначається рівнем та змістом художніх потреб особистості і тим, як вона їх задовольняє.

Наступний підхід до всебічного формування особистості людини здійснюється на підставу розвитку суспільно значущих якостей особистості та її внутрішніх характеристик самовираження.

До суспільно значущих якостей особистості належать, наприклад: організованість, дисциплінованість, самостійність, відповідальність, колективізм, творча активність, патріотизм тощо. Внутрішнім характеристикам самовираження особистості притаманні: самопізнання, самовиховання, самовдосконалення тощо.

Для побудови загальної теорії виховання й освіти людини на сучасному відрізку розвитку суспільства слід враховувати в єдності розглянуті підходи до розвитку і формування особистості з аналізом стану наук про людину та культуру навчання і виховання.

В умовах сьогодення метою системи освіти, яку ставить суспільство і держава, є створення соціально-педагогічних умов, які б забезпечували виховання гуманної, всебічно розвиненої особистості, здатної до адаптації, індивідуалізації та інтеграції в соціокультурному оточенні.

Сучасний період педагогічної науки, як зазначенню в «Концепції національного виховання», характеризується пошуком нової системи виховання, в якій на перший план висуваються гуманістичні ідеї та орієнтири, що ґрунтуються на визнанні кожного вихованця як унікальної особистості, його прав, на ставленні до нього як суб'єкта власного розвитку, з опорою в його вихованні на сукупність знань про людину.

Провідні ідеології теперішньому світу на перший план висувають завдання розвитку особистості. Серед них значне місце посідає екзистенціалізм (від лат. – *existentia* -існування, філософське вчення, засновником якого є датський філософ С. К'єркегор), головними цінностями якого є свобода, відповідальність, вибір. Людина – це істота, що вибирає власний шлях свого життя, вона вільна у визначенні цілей свого власного життя і вона сама несе відповідальність за кожен крок свого вибору. Отже, центральною ідеєю екзистенціалізму є самовизначення особистості в житті.

Послідовником розглянутих ідей став представник неогуманістичної психологічної школи А. Маслоу. Головним призначенням людини є відкриття своєї ідентичності, свого справжнього “Я”, а розвиток полягає в актуалізації її людської природи, тобто в реалізації закладених природою можливостей. Актуалізація людини повинна бути забезпечена ростом зсередини, а не формуванням зовні. Щодо впливу зовнішніх факторів, то від них залежить лише, до якої відмітки на шкалі своїх потреб, включаючи самоактуалізацію, зможе піднятися індивід. Отже, головне завдання людини полягає в тому, щоб знайти те, що в ній уже закладено.

Особливого значення набувають сьогодні концепції виховання особистості, а саме: психоаналітичні концепції виховання; концепція неотомізму, прагматизму, біхевіоризму, неогуманізму. Розглянемо деякі з них.

Наприклад, виховна концепція неотомізму (оновлене вчення католицького богослова Фоми (Томи) Аквінського) базується на християнських цінностях, серед яких провідними є: віра; любов до Бога і ближнього; щастя, якого можна досягнути тільки через наближення до Бога шляхом виконання обов'язку перед ним; обов'язок власного вдосконалення. Цінності, за цією концепцією, мають абсолютний характер, вони є вічними і незмінними, хоча таке розуміння цінностей завжди було характерним для релігійних вчень.

Прагматична концепція виховання особистості (від. грецького прагма – дія, практика), інакше інструменталізм, розглядає людську сутність як прояв дії, а її мислення як інструмент дії. Основою концепції є ідеї ціннісного релятивізму, а саме:

- цінності обмежені в часі, бо їх існування обмежене існуванням їх творця, тобто людини;

- они змінні, оскільки змінюється конкретно-історична ситуація;

- они вторинні, бо їх існування зумовлене існуванням людства;

- цінності відносні, оскільки виникають і діють у певному людському суспільстві;

- они апостеріорні, бо знання про їх істинність залежить від результатів перевірки досвідом.

Розвиток ідей ціннісного релятивізму знайшов своє продовження в новому ідеологічному напрямку – утилітаризмі, який базується на позиції, що метою людини є прагнення до вигоди, користі, благополуччя, тобто визначення цінностей ґрунтується на результатах особистісного досвіду. Вчинки людей слід оцінювати за їх наслідками.

Ідеї ціннісного релятивізму взяли на озброєння і педагоги. Вони вважають цінності продуктом актуального досвіду, одержаного в результаті людської діяльності, і розглядають їх як інструмент такої ж дії, як знання та інтелектуальні вміння. Цінності необхідно постійно перевіряти досвідом на надійність та корисність. Педагоги прагматики розуміють виховання як тренування особистості у виборі цінностей, стилю життя, як її підготовку до самовизначення в життєвих ситуаціях, як спонукання до експериментування у здійсненні вчинків з метою підготовки до зустрічі з життєвими реаліями, повними небезпек та ризику.

Важливу роль серед сучасних виховних концепцій відіграють концепції українських вчених антропоцентричної та соціоцентричної орієнтації.

Провідне місце в системі антропоцентричних концепцій займає концепція особистісно-зорієнтованого виховання І.Д. Беха. Вихідним положенням цієї концепції є ідея самоцінності особистості, її духовної суверенності, метою – формування особистості як творця самої себе і навколишніх умов, розвиток її духовних цінностей. Основними положеннями концепції є:

- свобода, відповідальність, справедливість, творчість, співпраця;

дитяча самодіяльність, її активний характер;
вільна, творча продуктивна праця як базис виховання;
розвиток творчої індивідуальності (при цьому індивідуальність не суперечить колективізму й культурі, а навпаки, справжній колективізм і справжня культура пов'язані з розвитком індивідуальності);
виховна полісистемність (індивідуально-типологічна диференціація вихованців вимагає відповідних виховних систем).

За розглянутою концепцією, психологічними витоками природи цінностей, є людські бажання (хотіння), оскільки вони є справжнім змістом нашого життя, особистим ставленням до всіх явищ світу. Отже, цінності людини є завжди фактом бажання, а їх виховання рівнозначне їх переживанню. Кожна особисто вироблена цінність поза переживанням узагалі неможлива.

Серед соціоцентричних концепцій виховання значне місце посідає “Концепція національного виховання (авторський колектив під керівництвом П.М. Щербаня) та “Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності” (авторський колектив під керівництвом О.В.Сухомлинської).

Найважливішою цінністю першої концепції є сформованість національної свідомості особистості, любові до свого народу, рідної землі, готовності до праці в ім'я України. Формування національної свідомості передбачає усвідомлення молоддю своєї етнічної спільності, а саме: спільності мови, культури, території, відчуття своєї причетності до розбудови національної держави, патріотизм, який сприяє утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю.

Вихідним положенням другої концепції є ідея громадянськості як інтегральної якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною. Громадянськість розглядається як духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням належності до конкретної країни. Концепція передбачає такі завдання громадянського виховання:

визнання й забезпечення в реальному житті прав людини як гуманістичної цінності та як єдиної норми для всіх людей без будь-яких дискримінацій;

усвідомлення взаємозв'язку між ідеями індивідуальної свободи, прав людини та її громадянською відповідальністю;

формування національної свідомості, належності до рідної землі, народу; визнання духовної єдності поколінь та спільної культурної спадщини; виховання почуття патріотизму, відданості в служінні Батьківщині;

утвердження гуманістичної моралі та формування поваги до таких цінностей як свобода, рівність, справедливість;

формування політичної і правової культури засобами громадянської освіти;

розвиток критичного мислення, що забезпечує здатність усвідомлювати та відстоювати особисту позицію в тих чи інших питаннях;

уміння визначати форми і способи своєї участі в житті суспільства, бути обізнаним зі способами соціального захисту;

формування толерантного ставлення до інших культур і традицій;

виховання негативного ставлення до будь-яких форм насильства; активне запобігання виявленню деструктивного націоналізму, шовінізму, фашизму, месіанських настроїв.

Розглянуті провідні сучасні концепції виховання особистості визначають для неї сутнісні орієнтації в системі цінностей:

усвідомлення цінностей загальнолюдської культури, серед яких основне місце займає гуманізм, толерантність, повага до інших культур, націй, рас, релігій, схильність до співпраці з ними;

можливість вибору індивідом системи цінностей;

усвідомлення своєї самоцінності та громадянськості.

Отже, розгляд сучасних концепцій, теорій, підходів до виховання особистості свідчить про неухильний пошук шляхів для розвитку її індивідуальності, становлення самобутності та можливості постійно самовдосконалюватися. Визначальним для цілеспрямованого розвитку особистості є формування її національної свідомості, громадянськості, духовності, суверенності тощо.

Історичний огляд розглянутих підходів до становлення особистості в умовах суспільного життя дозволяє дійти висновку, що на кожному етапі розвитку суспільства створюється специфічний набір і структура цінностей, які обумовлюють процес виховання. Зазначені цінності виступають мірилом унормованості поведінки індивіда та відповідають соціальним нормам, тобто вимогам суспільства, до якого належить індивід. Очевидно, що загальнолюдські і національні цінності, коли людина їх привласнює складають головний стрижень особистості, тобто вони як особистісні цінності належать суб'єкту, крім того, вони належать й об'єктивному світу.

Розглянемо деякі узагальненості (за І.Д. Бехом) щодо практичного прояву цінностей. Вони поділяються на оперативні та базові, перші виявляються в реальній поведінці, другі є їх джерелом і рідко бувають безпосередньо пов'язаними з конкретною поведінкою.

Підводячи підсумки стосовно природи цінностей І.Д. Бех стверджує, що за їх допомогою здійснюються певні інтеграційні процеси у психічній сфері особистості, які зв'язуючись у єдиний цілеспрямований життєвий потік, синтезують розрізнені особистісні цінності в чітку систему. Ця система призводить до формування цілісності особистості.

Проведений міждисциплінарний аналіз стосовно положення людини у світі та її взаємодії з ним дозволяє констатувати всю складність створення єдиної концептуальної теорії цінностей, тому зробимо спробу визначити деякі узагальнюючі положення щодо цілісності особистості.

Накопиченні людством знання про себе поєднуються в єдину гармонійну систему, яка відображає взаємодію людини з природою, суспільством і самою собою на основі її міждисциплінарного статусу. Тобто, людина в сучасному

світі, як зазначає І.М. Богданова, живе і діє в декількох важливих для неї сферах:

планетарній або ноосфері, що характеризує її як істоту планети, яка забезпечує гармонійну рівновагу між планетою і самою собою;

соціалній або соціосфері, що характеризує її як істоту соціуму, яка досягає гармонії в системі суспільних відносин - виробничих, правових, моральних, економічних, національних, майнових, міжособистісних тощо;

психічній або психосфері, що характеризує її як істоту, яка виявляє закладені природою сутнісні сили, обдарування, здібності, свою індивідуальність, особливості, волю та якості для досягнення гармонії з самою собою.

Крім того, проведений аналіз поглядів на сучасну людину дозволяє запропонувати певну структуру цілісної особистості за основними взаємно пов'язаними характеристиками, які є базисом для її формування. Структура включає:

спрямованість, що визначається як орієнтація життєдіяльності людини в гармонії з природою, суспільством і самою собою в певному відрізку часу на майбутнє в усвідомлених потребах, цілях, мотивах, інтересах, ціннісних орієнтаціях, активній позиції, ідеях, ідеалах, переконаннях тощо;

світогляд як вища форма суспільної свідомості, що виступає засобом визначення власної позиції людини стосовно всіх життєво важливих явищ і подій в гармонії з навколишнім космопланетарним середовищем;

культуру діяльності, міжособистісних і суспільних відносин, почуттів, емоцій тощо як засіб гармонійної взаємодії людини з соціумом;

здібності як психічні і фізіологічні властивості, що становлять основу успішного виконання певних видів діяльності в гармонії з самою собою;

суспільно значущі якості та внутрішні характеристики самовираження особистості, емоційно-вольовий й інтелектуальний потенціал як спосіб виявлення своєї сутності.

На початку 90-х років минулого століття в Україні з'явилася нова спеціальність – “Соціальна педагогіка”, яка вбирає в себе весь спектр соціального виховання, соціальної допомоги, соціальної підтримки, соціального захисту, соціальної роботи з різними верствами населення в певних мікросоціумах соціального середовища. Сучасне явище соціальної діяльності спрямоване на послаблення соціальної напруги в суспільстві, яка виникла в наслідок політичних, економічних, ідеологічних та інших перетворень. Відтак, з'явилась необхідність у соціально-педагогічних знаннях, які мали слугувати фундаментом і прикладною основою системи соціальних інститутів та сприяти розвитку всієї системи соціальної діяльності в країні. Саме соціальна педагогіка як наука покликана відобразити потребу сучасного освітньо-виховного потенціалу нашого суспільства.

Аналіз наукової літератури дозволив російській дослідниці Л.С. Никитіній узагальнити чинники, які сприяли розвиткові та становленню соціальної педагогіки як науки. До них належать:

- виявлення в науковій педагогіці “третього педагогічного простору” або “поля” – соціуму - та усвідомлення його педагогічного потенціалу;
- поява нових типів і видів освітніх закладів та служб з особливим, переважно соціально корекційним напрямом роботи;
- необхідність у педагогічному обґрунтуванні сфери соціальної роботи з дітьми та молоддю;
- утворення спеціальних навчальних закладів з навчання професійної соціальної роботи і, як наслідок, розробка педагогічного аспекту професійної освіти;
- поширення “клієнтської бази” соціальної роботи і виявлення браку класичних технологій саме соціальної роботи для вирішення значної кількості проблем, що належать соціальній педагогіці;
- поява нової професії “соціальний педагог”.

Наука визнається самостійною, якщо вона має свою об’єктно-предметну галузь дослідження, а також специфічні методи наукового аналізу і перетворення дійсності.

Аналіз розвитку та становленню соціальної педагогіки як науки в Україні в період з 20-го по 90-ті роки минулого століття висвітлено в доробках вітчизняної дослідниці Л.А. Штефан. Нею, ґрунтовно визначено сутність, об’єкт, предмет, мету та завдання соціальної педагогіки як галузі наукового знання.

Соціальна педагогіка – галузь педагогіки, що вивчає сутність соціального виховання з метою дослідження особливостей становлення та розвитку особистості в різних мікросоціумах соціального середовища.

Об’єктом соціальної педагогіки є конкретна особа (чи група), яка має соціальні або особисті проблеми або потреби, що вимагають вирішення і задоволення.

Предмет соціальної педагогіки – процес соціального виховання дітей та молоді в умовах різних рівнів соціального середовища.

Постійні завдання соціальної педагогіки:

- здійснення соціальної адаптації людини;
- аналіз та осмислення основних рівнів соціалізації особистості;
- організація й забезпечення міждисциплінарних зв’язків соціальної педагогіки;
- вивчення особливостей таких соціально-педагогічних процесів: соціалізація, адаптація, реабілітація, профілактика, корекція, перевиховання;
- виявлення та педагогічно доцільне використання можливостей соціальних факторів, які впливають на людину на різних вікових етапах її розвитку;
- вивчення виховних можливостей різних соціальних інститутів;
- створення педагогічних технологій попередження впливу негативних факторів соціального середовища на становлення особистості.

Тимчасові завдання соціальної педагогіки:

- надання екстреної кваліфікованої допомоги дитині, котра знаходиться в кризовому стані;

- організація культурно-дозвіллевої діяльності дітей-інвалідів у певних умовах мікросоціуму.

Загальна мета соціально-педагогічної науки полягає в розкритті її сутності, обґрунтуванні методологічних засад, закономірностей, принципів, форм, методів вивчення особистості дитини, в розробці науково-методичної системи організації соціально-педагогічної діяльності. Провідна роль у з'ясуванні сутності соціально-педагогічної науки належить методології, яка визначає систему підходів щодо дослідження означеної проблеми.

Системний підхід передбачає взаємозв'язок та взаємозалежність між відносно самостійними структурними і функціональними компонентами науки. До самостійних структурних компонентів науки належать: методологічні засади, мета, завдання, зміст, принципи, форми, умови, прогностичні тенденції розвитку науки тощо. До функціональних компонентів науки належать: проектуючі, гностичні, процесуально-діяльнісні, управлінсько-організаторські тощо.

Особистісно-діяльнісний підхід пов'язаний з організацією діяльності об'єкта соціального впливу таким чином, щоб він був активним учасником спілкування, праці, вибору змісту і форм соціально-педагогічної роботи. Цей підхід вимагає від соціального педагога творчої праці, яка передбачає вибір певного змісту, форм, методів та прийомів відповідно до потреб об'єктів впливу, залежно від їхніх індивідуальних проблем.

Культурологічний підхід спрямований на те, щоб виховати творчу особистість шляхом засвоєння нею накопичених людством цінностей культури і створення нових. Цей підхід вимагає від соціального педагога й соціального працівника спеціальних знань про внутрішні процеси духовного світу людини, закономірності соціокультурного побуту особистості.

Аксіологічний (ціннісний) підхід передбачає реалізацію завдань гуманізації суспільства.

Етнопедагогічний підхід спрямований на врахування в роботі з різними категоріями людей їхньої культури, звичаїв, етнічних особливостей у цілому.

Компетентний підхід вимагає з'ясування педагогічних, соціологічних, філологічних, історичних, психологічних, медичних, юридичних та інших компетентностей соціальних педагогів.

Антропологічний підхід вимагає врахування знань інших наук про людину.

Функції соціально-педагогічної науки, виходячи з предмета і завдань дослідження, поділяються на теоретичні (описові, пояснюючі, діагностичні, прогностичні) і технологічні (проективні, перетворюючі, корегуючі). Більш успішно реалізуються технологічні функції, а саме: розробляються плани, програми, посібники, вдосконалюється зміст соціально-педагогічної діяльності.

Закономірності соціальної педагогіки. Виходячи із зв'язків соціально-педагогічної теорії й практики з іншими науками про людину, провідні закономірності цієї науки подано в таких групах:

а) закономірності, які є загальними для філософії, соціології й соціальної педагогіки – відповідність розвитку науки потребами практики, відносна самостійність формування науки, зумовленість соціальних явищ економічними і політичними чинниками тощо;

б) закономірності, що є спільними для психології, загальної педагогіки й соціальної педагогіки – виховання як фактор формування особистості, вплив мотивів діяльності на формування якостей особистості та ін.;

в) загальнопедагогічні, які стали основою для визначення принципів – залежність ефективності виховання від активності особистості в діяльності, спілкуванні, єдність процесу виховання і самовиховання тощо;

г) власне соціально-педагогічні закономірності – формування особистості під впливом довкілля, спільна зацікавленість фахівця з соціальної роботи і клієнта в кінцевому результаті їхньої взаємодії та ін.

Принципи соціально-педагогічної науки, які розподіляються в сучасному наукознавстві на:

а) загальнонаукові – гуманістичної спрямованості виховання, розвитку, історизму, об'єктивності та деякі інші;

б) спеціальнонаукові, які в свою чергу поділяються на:

- загальнопедагогічні – природовідповідності, культуровідповідності, врахування індивідуальних та вікових особливостей та ін;

- соціально-педагогічні – принцип добровільності у прийнятті допомоги, додержання законності й захисту прав людини, відповідальності суб'єктів соціальної роботи за дотримання етичних та правових норм, вимог і правил здійснення соціальної роботи тощо.

Основними напрямками наукових досліджень у соціальній педагогіці є соціально-педагогічні засади формування особистості, її відповідальності за збереження життя, природи, культури; моральні норми та цінності як основи соціалізації особистості:

- соціально-педагогічний патронаж різних категорій населення: дітей, молоді, людей похилого віку; зміст, форми, методи та прийоми соціально-педагогічної підтримки;

- соціально-педагогічні фактори розвитку дитячо-підліткових і молодіжних ініціатив: історія, сучасний стан та перспективи розвитку.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) /А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Загальна редакція А.Й. Капської. – К., 2002. – 164 с.

2. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.

3. Богданова І.М. Модульний підхід до професійно-педагогічної підготовки вчителя: Монографія. – Одеса: Маяк, 1998. – 284 с.

4. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва: Навч. посібник. – К.: Вища шк., 1993. – 320 с.

5. Концепція національного виховання /Рідна школа. – 1995.- №6. – С.18-25.

6. Никитина Л.Е. Социальная педагогика: Учебное пособие для вузов. – М.: Академический проект, 2003. – 272 с.
7. Соціальна педагогіка: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
8. Маслоу А. Самоактуализация: Пер. с англ./Психология личности: Тесты. – М., 1982. – 231с.
9. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов/Под ред. В.А.Сластенина. – 3-е изд. испр. и доп. - М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 200 с.
10. Психологический словарь /Под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Педагогика-Пресс, 1996. - 440 с.
11. Философский словарь /Под ред. И.Т. Фролова. – 4-е изд.- М.: Политиздат, 1981. – 445 с.
12. Фридман Л.М., Кулагина И.Ю. Психологический справочник учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 288 с.
13. Штефан Л.А. Становлення та розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні (20-90-ті рр. ХХ ст.) – Автореф. дис. ... док. пед наук: 13.00.01. – Харків, 2003. – 43 с.

Тема 3. Основні поняття соціальної педагогіки

Зацікавленість до проблем, характерних для соціальної педагогіки, загострилася на рубежі 70-х років минулого століття у зв'язку із кризою системи виховання. В цей час з'являються різноманітні форми роботи з дітьми за місцем проживання і методичні рекомендації щодо них, а також створюються молодіжні житлові комплекси та соціально-педагогічні комплекси, які вимагають додаткових теоретичних і практичних розробок. Соціальна педагогіка була покликана за своїм завданням охарактеризувати картину соціально-педагогічної дійсності з метою розв'язання проблем соціально виховання в контексті соціалізації.

Соціальна педагогіка, як наука, має свої категорії. Провідними категоріями цієї педагогічної галузі є соціалізація особистості, соціальне середовище та соціальне виховання. Їх доповнюють категорії соціальної ситуації у формуванні особистості та соціальної адаптації. Безумовно, ці провідні категорії тісно пов'язані із загальнопедагогічними та загальнопсихологічними категоріями, які в зарубіжній і вітчизняній практиці розглядаються як форми та методи соціальної педагогіки: соціальне навчання, самовиховання, самоосвіта, соціальна допомога, соціальна активність, самозбереження, самоконтроль, самооцінка, саморегуляція, самопізнання, самовладання та ін.

Формування особистості - безперервний, цілісний процес розвитку особистості, який здійснюється внаслідок її соціалізації, виховання і самовиховання. У процесі соціалізації засвоюється соціальний досвід, цінності, норми, установки, властиві певному суспільству і соціальним групам, а також відбувається входження до системи соціальних зв'язків. Соціалізація

протікає під впливом трьох груп факторів: макрофактори, що проявляються у планетарному середовищі, державі, суспільстві; мезофактори, що проявляються у відповідних регіональних, етнокультурних умовах; мікрофактори, які безпосередньо виявляються в різноманітних інститутах виховання.

Докладному розгляду терміна “соціалізація” присвятив свої дослідження російський учений А.В. Мудрик, який з’ясував, що вперше цей термін з’явився в політичній економії у зв’язку із “уособленням” землі та засобів виробництва, а пізніше американський учений Ф.Г. Гіддінгс у книзі “Теорія соціалізації” (1887р.) пов’язав його із соціальною природою і характером індивіда. В середині ХХ століття соціалізація перетворилася в самостійну міждисциплінарну галузь досліджень. За визначенням А.В. Мудрика сутність соціалізації полягає у сполученні пристосування й уособлення людини в умовах конкретного суспільства.

Розглянемо визначення основних категорій соціальної педагогіки в трактуванні вітчизняних та зарубіжних науковців М.А. Галагузової, І.Д. Зверєвої, А.Й. Капської, Л.Г. Коваль, М.П. Лукашевича, А.В. Мудрика та ін.

Соціалізація (лат. socialis) означає суспільний. Соціалізація – історично зумовлений процес розвитку особистості, надання та засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, що притаманні певному суспільству. Його результатом є активне відтворення особистістю набутого соціального досвіду у своїй діяльності та спілкуванні. Соціалізація може відбуватися як в умовах виховання, тобто цілеспрямованого формування вихованця, так і в умовах стихійного впливу на особистість.

Мета соціалізації полягає в тому, щоб допомогти вихованцеві вижити в суспільному потоці криз і революцій – екологічному, енергетичному, інформативному, комп’ютерному тощо, оволодіти досвідом старших, зрозуміти своє покликання, визначити власне місце в суспільстві, самостійно знайти шляхи найефективнішого самовизначення в ньому.

Отже, соціалізація розглядається як процес входження людини в соціальне середовище, який супроводжується засвоєнням та відтворенням культури суспільства, внаслідок її взаємодії з величезною кількістю умов та впливів означеного середовища.

Визначення соціалізації (за Г.А. Андреевою) – це двосторонній процес: по-перше, засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, по-друге, активне відтворення системи соціальних зв’язків індивідом за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище. Відбувається цей процес у трьох сферах: діяльності, спілкуванні, самосвідомості.

Інститути соціалізації визначаються як стійкі типи і форми соціальної практики, завдяки яким організується процес соціалізації особистості в рамках соціальної системи суспільства. А.В. Мудрик виокремлює три групи чинників соціалізації: макрочинники, до яких належать держава, суспільство, країна, світ планета, космос; мезочинники – засоби масової комунікації, місце

і тип поселення, етнос; мікрочинники – професійні групи, громадські організації, навчальні групи, сім'я, ровесники.

Соціалізацію обумовлюють універсальні механізми, до яких відносять: ідентифікацію – ототожнення людиною себе з іншими людьми, групою, спільністю; наслідування – копіювання людиною певних зразків поведінки та діяльності інших; імпринтинг – фіксування людиною на підсвідомому та рецепторному рівні особливостей довкілля; інтеріоризація – процес перетворення зовнішніх, реальних операцій соціальної діяльності у внутрішні, ідеальні; екстеріоризація – процес переходу від внутрішньої, психічної діяльності до зовнішньої, практичної; рефлексія – оцінка особистістю різних проявів свого «Я».

Засобами соціалізації у соціально-педагогічній сфері вважаються такі: традиційний – засвоєння особистістю норм, правил, зразків поведінки, ідей, поглядів за допомогою сім'ї, друзів, родичів та інших; інституціональний – накопичення досвіду поведінки через інститути соціалізації та ЗМІ; міжособистісний – у процесі спілкування та взаємодії з іншими; рефлексивний – як внутрішній діалог людини щодо оцінки, прийняття або не прийняття тих чи інших цінностей; стилізований – в рамках певної субкультури як комплексу морально-психологічних рис і поведінкових проявів, що типові для певного віку, професійного або культурного прошарку, який створює певний стиль життя.

Інша провідна категорія соціальної педагогіки – це **соціальне середовище**, що визначається як суб'єктивно пережита людиною об'єктивна реальність. Соціальне середовище – це своєрідний показник інтеріоризації особистістю культури, рівня соціального розвитку, способу життя, цінностей суспільства.

Соціальне середовище визначається як сукупність умов існування людини, що впливають на її свідомість та поведінку, наприклад, суспільство, соціальні інститути, соціальні групи.

Також до числа основних категорій соціальної педагогіки треба віднести поняття **“соціальне виховання”**, що трактується як створення умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій.

Провідною метою виховання взагалі і соціального виховання зокрема є гуманістичне виховання, яке являє собою цілісний процес виховання й освіти, спрямований на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості на підставі індивідуалізованого підходу та інтеграції із спільністю, з якою взаємодіє внаслідок інформаційного обміну в умовах середовища, в якому розвивається. Всебічно й гармонійно розвинена особистість наділяється такими рисами, які слід формувати: системою загальнолюдських ідеалів і якостей; науковим світоглядом; індивідуальною неповторністю; професійною спрямованістю; творчою активністю тощо.

Соціальна ситуація. Залежно від вікових особливостей, умов проживання, внутрішніх процесів розвитку особистості змінюються її

переживання, ставлення до оточуючого світу, тобто формується соціальна ситуація розвитку.

Засвоєння певних норм, оцінок, типових соціальних ситуацій, вирішення загальних проблем шляхом використання засобів стимулювання соціальної поведінки та дії називається соціальною адаптацією. Завдяки дії цього механізму індивід виявляє свою соціальну активність (або пасивність), виробляє навички творчої спрямованості в соціальній ситуації, тобто процес соціалізації здійснюється більш активно і динамічно.

Соціальна адаптація – це процес активного пристосування індивіда до зміненого середовища за допомогою різних засобів. В умовах нестабільного соціально-економічного статусу суспільства проблеми соціальної адаптації мають важливе значення. Це пов'язане з тим, що соціальна адаптація особистості має дві форми: активну, коли індивід прагне вплинути на середовище, змінити його, тобто активно входить у процес соціалізації, і пасивну, коли він вступає у взаємодію з середовищем, не прагне змінити його, визнати пануючі в ньому норми, оцінки, засоби діяльності. Показником низької соціальної адаптації є перехід в інше соціальне середовище, аномалії (різні види порушень у ціннісно-нормативній системі суспільства), відхилення в поведінці.

Психологічна та соціальна адаптація знаходяться у взаємозалежності. Психологічна адаптація як соціально зумовлена суспільним характером змін та людської свідомості психіки, що викликають її, у свою чергу, шляхом формування цілей і програм, впливає на ефективність адаптивної діяльності емоційного забарвлення. Без психологічної адаптації, що спонукає людину до адаптивної діяльності, яка немов би „дає старт” соціальній адаптації, остання була просто неможлива.

На характері розвитку соціальної адаптації позначаються індивідуальні психічні можливості (мислення, увага, пам'ять, почуття); характеристики темпераменту (інтенсивність, темп реакції, ригідність, пластичність); риси характеру особистості (зацікавленість, відповідальність, комунікабельність, працелюбність, лідерство).

Проте, не можна переоцінювати вплив психіки на соціальну адаптацію людини. Оскільки причини, що породжують соціальну адаптацію і визначають її сутність, лежать у соціальній сфері.

Процес соціальної адаптації є безперервним, через те, що в докілья постійно відбуваються зміни соціальної дійсності, які, безперечно, потребують нових способів пристосування індивіда. Соціальна адаптація здійснюється з різною мірою інтенсивності. Періоди підвищеної адаптивної інтенсивності можна співвідносити з поживленням соціальної діяльності суспільства, і навпаки, уповільнення явищ соціальної трансформації зменшує інтенсивність соціального пристосування індивіда.

Важливим компонентом соціальної адаптації є узгодженість оцінок, особистісних можливостей і домагань індивіда з цілями, цінностями соціального середовища. Значну роль у процесі соціальної адаптації відіграє адаптаційний потенціал людини. Це ступінь можливостей особистості

включитися в нові умови соціального середовища, а також ті, що перебувають у постійних змінах. Він пов'язаний з адаптивною підготовкою особистості, тобто тими вміннями та навичками пристосування, які індивід набуває у процесі життєдіяльності.

Соціальна адаптація виступає в двох формах: активній та пасивній. За умови дії активної форми індивід прагне енергійно взаємодіяти з середовищем, впливати на його розвиток та зміни, долати труднощі й перепони, вдосконалювати суспільні процеси.

За наявності пасивної форми адаптації індивід не прагне до змін оточуючої дійсності, пасивно приймає існуючі норми оцінки, спроби діяльності, недостатньо мобілізує біологічні ресурси до пристосування в соціальному середовищі. Внаслідок цього при зустрічі індивіда з певними об'єктивними труднощами, хворобами, екстремальними ситуаціями як через низьку адаптацію може виникнути соціальна дезадаптація, що проявляється в різних формах девіантної поведінки.

Соціальна реабілітація – комплекс заходів, спрямованих на відновлення порушених чи втрачених індивідом суспільних зв'язків та відносин внаслідок стану здоров'я зі стійкими розладами функцій організму (інвалідність); зміни соціального статусу (люди похилого віку, безробітні, біженці). Метою соціальної реабілітації є повернення особистості до суспільно-корисної діяльності, формування позитивного ставлення до життя, праці, навчання.

Об'єктами соціальної реабілітації є сім'ї, що опинилися в кризовій ситуації; діти-інваліди та їх батьки; діти-сироти; жінки та діти, що зазнали різних форм насилля, безробітні, особи похилого віку.

Основними правилами соціальної реабілітації можна назвати:

- здійснення реабілітаційних заходів на початку виникнення проблеми;
- неперервність та постійність їх проведення;
- комплексний характер реабілітаційних програм;
- індивідуальний підхід до визначення об'єму, характеру та змісту реабілітаційних заходів.

У практиці соціальної діяльності розрізняють: медичну, професійну, психологічну, педагогічну реабілітацію.

Медична реабілітація спрямована на повне чи часткове відновлення або компенсацію порушеної чи втраченої функції, можливе уповільнення захворювання, підтримку фізичних сил особистості.

Під **психологічною реабілітацією** розуміють вплив на психічну сферу, спрямовану на вирішення у свідомості особистості уявлення про безвихідь її становища, відновлення захисних сил організму, формування впевненості та мотивації до вирішення кризової ситуації.

Метою педагогічного аспекту є освіта, виховання та всебічний розвиток в першу чергу дітей з фізичними та розумовими вадами, створення умов для розвитку їх потенційних можливостей. Він також містить різні форми підготовки особистості до життя в суспільстві та сім'ї, окремі напрями її професійної орієнтації й навчання певним видам трудової діяльності.

Поняття „*ресоціалізація*” розглядається в соціально-педагогічній та психологічній літературі як комплекс заходів стосовно осіб девіантної поведінки, спрямований на відновлення їх соціального статусу, втрачених чи несформованих навичок, переорієнтацію соціальних і референтних орієнтацій девіантів за рахунок включення їх в нові позитивно орієнтовані відносини та види діяльності.

Ресоціалізація тісно пов'язана з профілактичною соціально-педагогічною діяльністю та колекційною педагогікою. В основу ресоціалізації закладено провідні ідеї та технології гуманістичної моделі соціальної роботи. Її основний зміст полягає в тому, що робота з девіантами має за мету стосовно їх способу життя, а виявлення потенційних можливостей особистості, що можуть стати базисом у відновленні її соціально-позитивної спрямованості.

Соціальна профілактика має за мету зусилля, спрямовані на привенцію соціальних проблем чи життєвих криз клієнтів, окремих груп або попередження ускладнення вже наявних проблем. Це комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі. Сьогодні профілактична спрямованість є однією з провідних функцій соціально-педагогічної діяльності. Це зумовлено, в першу чергу, зростанням кількості девіантів серед підлітків та молоді, посиленням асоціальних рис молодіжної субкультури, зростанням темпів розповсюдження ВІЛ-інфекції серед населення.

Профілактика ґрунтується на своєчасному виявленні та виправленні негативних інформаційних, педагогічних, психологічних, організаційних, факторів, що зумовлюють відхилення в психологічному і соціальному розвитку дітей та молоді, в їхній поведінці, стані здоров'я, а також в організації життєдіяльності й дозвілля.

В сучасній практиці розрізняють первинну, вторинну та третинну профілактику.

Первинна профілактика в більшій мірі має інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки й негативних звичок. Її змістом є:

- надання підліткам і молоді інформації про наслідки асоціальних дій, вживання різних видів алко-, нарко- та токсичних речовин;
- роз'яснення правових норм стосовно аспектів асоціальної поведінки;
- популяризація переваг здорового способу життя;
- формування в підлітків та молоді навичок культурного проведення дозвілля;
- створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної, громадської діяльності.

Вторинна профілактика має за мету обмеження поширення окремих негативних явищ, що мають місце в суспільстві чи соціальній групі.

Третинна профілактика – комплекс соціальних, освітніх та медико-психологічних заходів, спрямованих на відновлення особистісного і соціального статусу людини, повернення її в сім'ю, освітній заклад, трудовий колектив, до суспільно-корисної діяльності. Тому соціально-педагогічна діяльність у межах третинної профілактики зосереджується в різноманітних осередках допомоги особистості: реабілітаційних центрах, дружніх клініках для молоді, анонімних кабінетах, громадських приймальнях.

Профілактична робота може здійснюватись на кількох рівнях: особистісному, сімейному, соціальному.

На особистісному рівні вплив на цільову групу сфокусований таким чином, щоб сприяти формуванню таких якостей особистості, які зумовлюють підвищення рівня особистісної відповідальності людини. До провідних форм профілактики на особистісному рівні можна віднести консультування та тренінгові заняття.

Сімейний рівень профілактики має за мету вплив на найближчий „мікросоціум” – сім'ю, з метою допомоги молодій людині у прийнятті рішення на користь здорового способу життя.

Соціальний рівень профілактики сприяє актуалізації проблем, пов'язаних з окремими негативними явищами в суспільстві, а також зміні суспільних норм стосовно осіб, які за певних причин стали жертвами асоціальних моделей поведінки (наркозалежні, люди нетрадиційної сексуальної орієнтації, ВІЛ-інфіковані тощо).

Сьогодні соціально-профілактична робота базується на таких основних принципах:

1. Довго тривалість та безперервність.
2. Послідовність.
3. Адресність.
4. Своєчасність профілактичного впливу.
5. Доступність форм профілактичної роботи для різних цільових груп.

Соціальна профілактика виступає одночасно, як процес і результат соціально-педагогічної діяльності, оскільки методи профілактики в першу чергу спрямовані на викорінення джерел стресових ситуацій, асоціальної поведінки, різноманітних проблем як у самої особистості, так і в соціальному середовищі. Вони також створюють умови для набуття людиною необхідного досвіду реагування в кризовій ситуації власного життя та поведінку інших людей.

Реалізація реабілітаційного, профілактичного та інших напрямів соціально-педагогічної діяльності здійснюється в межах **соціального обслуговування**. Це вид соціальної діяльності державних та недержавних органів, спрямований на забезпечення матеріальних, оздоровчих, освітніх, естетичних та інших потреб особистості. Соціальне обслуговування здійснюється на принципах адресності, доступності, добровільності,

гуманності, пріоритетності надання соціальних послуг неповнолітнім, що знаходяться у важкій життєвій ситуації, конфіденційності.

Воно реалізується у формі соціальної допомоги та соціальних послуг.

Соціальна допомога – вид соціальної діяльності, спрямований на підтримку осіб і соціальних груп, що знаходяться в кризовій ситуації. Розрізняють такі види соціальної допомоги:

- матеріальна допомога (матеріальне забезпечення у разі тимчасової чи постійної непрацездатності, безкоштовне забезпечення одягом, продуктами харчування й іншими речами, окремі виплати в системі соціального забезпечення);

- медико-соціальна допомога (реалізація різних форм медичного обслуговування, гарантована державою; благодійна діяльність недержавних органів, допомога, спрямована на реабілітацію інвалідів);

- психолого-педагогічна допомога (коригування, виправлення психологічних вад, виявлення та зміна поведінкових та діяльнісних моделей особистості, вироблення навичок самопомоги).

Соціальні послуги – комплекс дій державних, громадських організацій, спрямованих на забезпечення та покращення умов життєдіяльності особистості чи окремих груп. За тривалістю дії соціальні послуги поділяються на:

- постійні (всі види соціального страхування; послуги, гарантовані діяльністю соціальних служб, спрямовані на вирішення соціальних, правових, культурних, психологічних та інших проблем);

- тимчасові (пов'язані з необхідністю задоволення особистості в отриманні інформації, консультації, організації дозвілля особистості в певний проміжок її життєдіяльності).

Залежно від особистості клієнта, місця надання послуг та їх виду вони бувають безкоштовні та платні.

Рівень розвитку соціальних послуг у державі є показником спрямованості її соціальної політики та індикатором вирішення соціальних проблем.

Тезаурис соціальної педагогіки не залишається незмінним. Він постійно збагачується як в змістовому так і категоріальному аспектах, що детермінується динамікою соціально-педагогічних явищ у суспільстві.

Якості особистості визначаються як стійкі численні внутрішні утворення, що характеризуються певною системою знань, умінь, навичок, ідей, поглядів, переконань, соціальних і психічних властивостей.

Формування якостей особистості відбувається на основі теоретико-практичного підходу, тобто від усвідомлення теорії до виконання практичних дій, та інтуїтивного, емпіричного підходу, тобто від практичних ситуацій до їх теоретичних узагальнень.

Формуванню якостей особистості відповідає гуманістичний ідеал, тобто відданість Батьківщині, Народу, віра в Людину як соціальний феномен. Він передбачає формування ідейно-моральної, трудової, моральної, естетичної, розумової, фізичної та екологічної спрямованості.

Ідейно-моральне виховання людської особистості сприяє формуванню загальнонародних суспільно-економічних відносин.

Трудове виховання формує творче ставлення до праці, ділові та професійні якості особистості.

Моральне - спрямоване на усвідомлене ставлення до поведінки в усіх сферах суспільного життя.

Естетичне - формує почуття прекрасного, позитивні емоції, оціночні орієнтації.

Розумове - спрямоване на формування культури інтелектуальної праці, мислення, творче ставлення до пізнання.

Фізичне - формує культурно-оздоровчу активність.

Екологічне - спрямоване на формування відповідальності за довкілля і поведінку людини в ньому.

Формуванню наукового світогляду особистості сприяють основні види людської діяльності: гносеологічної (пізнавальної), ціннісної, творчої, художньо-естетичної, комунікативної, внаслідок якої відбувається створення у свідомості кожної особистості об'єктивної картини світу на підставі останніх досягнень науки й оволодіння загальнолюдськими цінностями.

Формування індивідуальної неповторності особистості відбувається у процесі самовиховання як стрижневого в оволодінні досвідом міжособистісних і суспільних відносин, тобто у вільній самодіяльності, у засвоєнні різноманітних суспільних зв'язків, постійному пошуку творчого розкриття власних потенційних сил.

Виявлення професійної спрямованості відбувається у процесі формування та розвитку здібностей особистості, які визначаються як психічні і фізіологічні властивості, що регулюють поведінку людини і становлять основу її життєдіяльності. Інакше, здібності людини розглядаються як комплекс психічних властивостей у поєднанні з фізіологічним та соціальним досвідом, що визначає готовність до певного виду професійної діяльності. Вони включають:

- світоглядну і суспільну спрямованість особистості;
- сукупність якостей: творчу активність і самостійність, любов до праці, пізнавальний інтерес до обраної сфери діяльності та інші;
- культуру діяльності у сфері інтересів;
- володіння системою знань, умінь і спеціальних способів діяльності в обраній сфері.

Здібності формуються як в процесі вивчення всіх навчальних предметів і видів практичної діяльності, так і в процесі певної сфери діяльності.

Формування творчої активності особистості передбачає гармонійне поєднання творення себе через створення нового соціально значущого продукту і самої творчої особистості, яка характеризується стійкими прагненнями до самовдосконалення.

Творча активність формується у процесі художньої, технічної, наукової та інших видів діяльності, спільною для яких є пізнавальна.

Пізнання як процес відображення дійсності у свідомості людини є вічне і нескінчене наближення мислення до об'єкта, пов'язане з предметно-практичною діяльністю і самовдосконаленням. За своїм характером виділяють теоретичне й емпіричне, наукове й навчальне, раціональне й інтуїтивне пізнання.

Космопланетарний кругозір виявляється у: ставленні людини до середовища в його цілісності; збереженні пропорцій і гармонії живої і неживої природи; розумінні ноосфери як сфери розуму і постійного джерела еволюції Всесвіту, яка існує в умовах матеріально-енерго-інформаційного обміну з оточенням для підтримки гомеостазису; усвідомленні, що людина не є власником природи, а лише розумним її укладачем.

Як фактор цілісного формування особистості виступає **національне виховання**, яке визначається, "як створена впродовж віків самим народом система поглядів, переконань, ідей, ідеалів, традицій, звичаїв, покликаних формувати світоглядну свідомість та ціннісні орієнтації молоді, передавати їй соціальний досвід, надбання попередніх поколінь" .

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, його національної ментальності, своєрідності світогляду і на цій підставі формувати особистісні риси громадянина України, які включають у себе національну самосвідомість, розвинену духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Формування національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я України передбачає освоєння молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей: мови, території, культури. Передбачає формування відповідальності за відродження національної державності, патріотизму, що сприяють утвердженню власної національної гідності, внутрішньої свободи, гордості за свою землю, праву на вибір своєї життєвої позиції, в тому числі - ідеологічної та політичної. Національна ідея має бути атрибутом формування героїко-патріотичних почуттів як основи вдосконалення морально-психологічного духу, розуміння громадянського обов'язку, готовності стати на захист Батьківщини.

Формування духовності особистості передбачає освоєння особистістю своєрідного світогляду, тісно пов'язаного з народним світоглядом, опанування національних і світових надбань культури, серед яких чільне місце посідають родинно-побутова, інтелектуальна та релігійна культури.

Особливого значення набуває розуміння духовності як здібності особистості до гармонійного поєднання себе з навколишнім космопланетарним середовищем з метою укріплення духовних польових структур як основи формування духовного потенціалу особистості.

Формування моралі передбачає утвердження загальнолюдських цінностей: ідеалів добра, правди, краси, справедливості, совісті, людської гідності, патріотизму, працелюбності та інших в опорі на народну мораль, традиції, звичаї, обряди.

Розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації є пріоритетним напрямом виховної роботи.

Основним методологічним принципом педагогіки взагалі і соціальної педагогіки зокрема є вивчення конкретно-історичної сутності виховання, навчання й освіти у просторі багатопланових зв'язків та взаємозалежностей. Педагогічна сутність виховання, навчання і освіти особистості завжди відображає конкретно-історичні умови існування її суспільного життя.

Оскільки вимоги життя обумовлюють вимоги до підготовки молодшого покоління, то має місце ще один важливий принцип вивчення педагогічних проблем - принцип зв'язку виховання і життя.

Соціально-педагогічна теорія виникла з практичних потреб суспільного життя у справі виховання, навчання й освіти людини, тобто із життєвої виховної практики і досвіду, тому важливе місце серед педагогічних проблем посідає проблема взаємозв'язку і взаємозалежності педагогічної теорії та педагогічної практики. Це ще один принцип вивчення педагогічної сутності виховання, навчання й освіти.

Для вивчення проблем педагогіки застосовується діалектичний підхід як сукупність підходів: індуктивного, дедуктивного, пошуково-узагальнюючого, системно-структурного. Індуктивний шлях передбачає розгляд конкретних ситуацій і явищ з подальшим переходом до їх узагальнення. Дедуктивний - передбачає перехід від розгляду вихідних тверджень до їх логічних наслідків. Пошуково-узагальнюючий передбачає аналіз відомих дефініцій та їх узагальнення. Системно-структурний підхід передбачає виділення основних об'єктів та зв'язків між ними.

Соціальна педагогіка як галузь педагогіки має в своєму арсеналі поняття, за допомогою яких розкривається її сутність, як науки. Серед них: виховання і самовиховання, навчання й учіння, освіта та самоосвіта.

Виховання визначається як цілеспрямований процес передачі досвіду міжособистісних і суспільних відносин старших поколінь молодшим, процес підготовки людини й колективу до життя та праці, формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Самовиховання визначається як самодіяльність людини, що служить засобом самореалізації, самовираження і здійснюється не примусово, а за власним вибором, за усвідомленим рішенням.

Навчання й учіння визначається як процес, що забезпечує оволодіння вихованцями культурою пізнавальної діяльності і засвоєння соціально-історичного досвіду діяльності людини відповідно до сучасного рівня її інтелектуальної культури.

Освіта визначається як процес оволодіння людською культурою, що представлена системою знань, умінь і навичок, поглядів та переконань, досвідом творчої діяльності і гуманних міжособистісних та суспільних відносин.

Самоосвіта визначається як цілеспрямований процес самостійного оволодіння системою знань, умінь і навичок, поглядів та переконань,

прогресивним досвідом у певній сфері діяльності під впливом власних і суспільних інтересів.

Література.

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) /А.Й. Капська, О.В Безпалько, Р.Х. Вайнола; Загальна редакція А.Й. Капської . – К., 2002. – 164 с.
- 2.Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
3. Бурая Г.С. Соціальна робота. – Харків, 1994.
- 4.Зверева І.Д. Професійний етичний кодекс – нагальна вимога часу //Соціальна робота в Україні .- 2003. -№ 3. – С.33-39.
5. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка. – К., 1997.
6. Міщик Л.І. Соціальна педагогіка. – Запоріжжя, 1999.
7. Никитина Л.Е. Социальная педагогика: Учебное пособие для вузов. – М.: Академический проект, 2003. – 272 с.
8. Соціальна педагогіка: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.

Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання:

4. Передумови виникнення соціальної педагогіки.
5. Соціально-педагогічний потенціал християнства та християнської педагогіки.
6. Традиції соціальної підтримки за часів козацтва та за часів російського царату.

Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять.

Завдання спрямовані на формування у студентів системи знань (знання законів, закономірностей, понять, означень, сутності явищ і процесів педагогічної дійсності), професійних умінь, навичок, спрямованих на засвоєння певних фахових ролей та розвиток особистісних якостей. Кожне завдання відповідає конкретній темі і має своє чітке призначення. Завдання поділяються на класи: тренувальні, стереотипні, евристичні, діагностичні. Завдання, що відносяться до класу діагностичних пропонуються як індивідуальні навчально-дослідні.

Завдання поступово ускладнюються від тренувальних до стереотипних, евристичних і діагностичних з відповідним збільшенням кількості дій для їх виконання, або кількості видів виконаних робіт. Умовно, поділ всіх запропонованих завдань відбувається за такими ступіннями складності: завдання тренувального характеру мають I - й ступінь складності, стереотипні - II - й рівень складності, евристичні – III - й, діагностичні – IV - й. Відповідно до зазначених класів завдань розглядається і рівень інтелектуальної активності: інтелектуальна активність у відпрацюванні тренувальних завдань першого ступеня складності, інтелектуальна активність у відпрацюванні стереотипних завдань другого ступеня складності,

інтелектуальна активність у відпрацюванні евристичних завдань третього ступеня складності та інтелектуальна активність у відпрацюванні діагностичних завдань четвертого ступеня складності.

Завдання першого ступеня складності (тренувальні) спрямовані на формування системи знань, науково-пізнавальних умінь і навичок та на розвиток сприймання, уваги, пам'яті, тобто спрямовані на запам'ятовування і засвоєння фактів, понять, закономірностей, законів, теорій, принципів і правил, а також відпрацювання гностичних умінь і навичок.

Завдання другого ступеня складності (стереотипні) спрямовані, крім зазначених вище напрямів, на оволодіння уміннями складати та оформляти звіти, анотації, програми, статті, рукописні книги, тобто виконувати розумові дії, які необхідні для застосування отриманих знань.

Завдання третього ступеня складності (евристичні) вимагають відповідних знань, умінь і навичок сформованих попередніми завданнями та сприяють активізації і розвитку мисленої, оціночної та ціннісно-смыслової діяльності, а також формуванню умінь давати самостійні і критичні оцінки.

Завдання до теми 1. Виникнення та становлення соціально-педагогічної теорії і практики.

I-го ступеня складності.

1. Підготуватись до мікрровиступу за темою “Витоки системи соціальної опіки і підтримки”.

2. Скласти питання для проведення бесіди за темою “ Основні етапи становлення соціально-педагогічної практики”.

3. Підготуватись до мікровикладання навчального матеріалу методом розповіді за темою “Основні передумови виникнення соціально-педагогічної теорії”

II-го ступеня складності.

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Соціально-благодійна діяльність українських братств" і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми “Досвід роботи А.С. Макаренка з правопорушниками” оформити у вигляді статті до педагогічної газети.

3. Скласти бібліографію до теми “Соціально-педагогічна робота на сучасному етапі розвитку”.

III-го ступеня складності.

1. Написати есе на тему “Роль церкви в розвитку благодійництва”.

2. Написати анотацію на один із творів А.С. Макаренка.

3. Розробити опорний конспект за темою “Соціально-педагогічна діяльність С.Т. Шацького”.

Завдання до теми 2. Предмет та завдання соціальної педагогіки.

I-го ступеня складності.

1. Підготуватись дискусію на темою “Соціальна педагогіка наука чи практика?”.

2. Підготувати конференцію на тему “Зв'язок соціальної педагогіки з іншими науками та суспільною практикою”.

3. Підібрати необхідні нормативно-правові матеріали для розкриття теми “Підготовка соціальних працівників на сучасному етапі розвитку України” і оформити у вигляді статті.

II-го ступеня складності.

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми “Характеристика суб’єктів і об’єктів соціально-педагогічної роботи на Одещині» і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Скласти план роботи для студентів групи щодо їх залучення до соціально-педагогічної діяльності в процесі навчання.

3. Розробити план підготовки та проведення студентської науково-практичної конференції за темою “Соціально-педагогічна діяльність студентів в університеті”.

III-го ступеня складності.

1. Провести наукове спостереження за групою студентів з метою виявлення їх інтересів, потреб, бажань у сфері соціально-педагогічної діяльності, оформити у вигляді доповіді на семінарі.

2. Провести інтерв’ю з групою студентів з метою виявлення їх інтересів, потреб, бажань у сфері дозвілля, оформити у вигляді доповіді на семінарі.

3. Провести анкетування з групою студентів з метою виявлення їх інтересів, потреб, бажань у майбутній професійній діяльності, оформити у вигляді доповіді на семінарі.

Завдання до теми 3. Основні поняття соціальної педагогіки.

I-го ступеня складності.

1. Підготуватись до мікрровиступу за темою “Соціалізація – основна категорія соціальної педагогіки”.

2. Підготувати дискусію на тему “ Соціальне середовище – необхідна умова соціалізації особистості?”.

3. Підготуватись до мікровикладання навчального матеріалу методом пояснення за темою “Порівняльна характеристика соціальної допомоги та соціальних послуг в структурі соціального обслуговування”.

4. Скласти бібліографію з теми “Зміст та види соціальної профілактики в Україні”.

II-го ступеня складності.

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Історія генези соціального виховання" і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо видів і функцій соціальної реабілітації в Україні і оформити у вигляді статті до педагогічного журналу.

3. Скласти міні словник-довідник для соціальних педагогів.

4. Підготувати опорний конспект навчального матеріалу за темою “Характеристика ресоціалізації”.

III-го ступеня складності.

1. Виявити складові соціальної адаптації студентів університету, представити у вигляді стислої характеристики.

2. Провести вивчення структури соціальної допомоги та соціальних послуг для студентів університету, представити у вигляді стислої характеристики .

3. Розробити план підготовки та проведення студентської науково-практичної конференції за темою “Соціальне виховання: проблеми та перспективи”.

4. Розробити програму центру соціальної служби для студентів (ЦССС) університету.

Індивідуальні навчально-дослідні завдання.

Завдання четвертого ступеня складності мають діагностичний характер, поєднують декілька видів робіт і характеризуються спрямованістю на формування проєктувальних і конструктивних умінь та умінь моделювати педагогічні процеси у контексті проблематики особистісно-орієнтовної діяльності, а також умінь використовувати знання в новій конкретній ситуації.

Завдання до теми 4. Історія генези передумов виникнення соціальної педагогіки.

1. Провести теретичне дослідження, яке дасть можливість познайомитися з історією соціальної підтримки дітей та молоді на Одещині. Оформити у вигляді статті до студентського журналу “Збірник наукових студентських праць”.

2. Провести вивчення питання щодо соціально-педагогічної діяльності на Одещині у XIX столітті. Оформити у вигляді статті до студентського журналу “Збірник наукових студентських праць”.

3. Провести вивчення питання щодо соціально-педагогічної діяльності на Одещині у XX столітті. Оформити у вигляді статті до студентського журналу “Збірник наукових студентських праць”.

4. Виявити характерні особливості соціально-педагогічної діяльності сьогодення на Одещині.

Завдання до теми 5. Соціально-педагогічний потенціал християнства та християнської педагогіки.

1. Провести теоретичне дослідження щодо соціально-педагогічної ролі християнства, представити у вигляді реферату.

2. Провести теоретичне дослідження щодо ролі християнської педагогіки у становленні соціальної педагогіки, представити у вигляді реферату.

3. Розробити програму науково-теоретичної конференції на тему “Роль церкви в розвитку благодійництва на Одещині у XIX столітті”.

4. Провести дослідження щодо виявлення основних тенденцій благодійництва з боку церкви сьогодні. Представити у вигляді доповіді на конференцію.

Завдання до теми 6. Традиції соціальної підтримки за часів козацтва та за часів російського царату.

1. Провести теоретичне дослідження щодо ролі козацької педагогіки у становленні соціальної педагогіки, представити у вигляді реферату.

2. Провести теоретичне дослідження щодо соціальної підтримки дітей та молоді за часів російського царату, представити у вигляді реферату.

3. Розробити програму науково-теоретичної конференції на тему “Роль соціальної підтримки населення за часів козацтва та російського царату на становлення і розвиток соціальної педагогіки”.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО – ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення

Тема 7. Кваліфікаційна характеристика соціального педагога

Кваліфікаційна характеристика соціального педагога є невід’ємною складовою його професійної культури, яка відображає ставлення людини до суспільства, його історії та природи і спрямована на вдосконалення й перетворення дійсності. Розвиток професії в історичній ретроспективі передбачає зміну вимог до її представників, що включають знання, уміння, навички, певні особистісні якості та норми поведінки.

Визначенню особливостей сучасного характеру соціально-педагогічної діяльності присвячено дослідження багатьох науковців, серед яких М.А. Галагузова, І.Д. Зверева, А.Й. Капська, Л.Г. Коваль, Г.П. Медведєва, Л.І. Міщик, Овчарова та ін.

Значний вклад у розгляд проблем характеру діяльності сучасного фахівця здійснила група науковців під керівництвом професора А.Й. Капської. Вона докладно визначила сутність, зміст, функції, сферу діяльності соціального педагога та його особистісні якості.

Соціальний педагог – спеціаліст, зайнятий у сфері соціально-педагогічної роботи або освітньо-виховної діяльності. Він організовує взаємодію освітніх і позанавчальних установ, сім’ї, громадськості з метою створення в соціальному середовищі умов для соціальної адаптації та благополуччя в мікросоціумі дітей та молоді, їх всебічного розвитку.

Соціальний педагог згідно з посадовими обов’язками:

- вивчає психолого-медико-педагогічні особливості дітей та молоді;
- умов їх життя в мікросоціумі;
- виявляє інтереси, потреби, труднощі, проблеми, конфліктні ситуації відхилення в поведінці дітей та молоді;
- надає їм своєчасну допомогу та підтримку;
- виступає посередником між особистістю та організацією, сім’єю, спеціалістами різних соціальних служб, відомств та адміністративних органів;
- здійснює реабілітацію дітей-інвалідів;
- організовує роботу з дітьми та молоддю за місцем проживання;
- забезпечує соціальний супровід дітей-сиріт;
- здійснює профілактику негативних явищ серед дітей та молоді.

Придатність спеціаліста до виконання наведених посадових обов’язків визначається рівнем сформованості в нього когнітивного та операційного компонентів готовності до соціально-педагогічної роботи.

Когнітивний компонент (знання) є теоретичною основою соціально-педагогічної діяльності.

Він передбачає оволодіння спеціалістом знаннями, які допомагають у практиці створювати систему засобів та прийомів для досягнення професійної мети, швидко орієнтуватись у нових ситуаціях, планувати свою діяльність, оцінювати її результативність.

До системи базових теоретичних знань соціального педагога відносяться знання:

- основ соціальної політики держави та соціально-правового захисту дітей та молоді;
- основ соціології, психології та педагогіки;
- основних закономірностей розвитку особистості;
- специфіки потреб та інтересів різних вікових груп дітей та молоді;
- специфіка роботи в різних мікросоціумах;
- особливостей діяльності з сім'єю, різними групами дітей та молоді;
- функції державних і недержавних організацій у системі соціально-педагогічної діяльності;
- способів психолого-педагогічної діагностики;
- сучасного стану і тенденцій розвитку дитячих та молодіжних об'єднань.

Ці знання реалізуються у практичній діяльності соціального педагога. Вони тісно пов'язані з уміннями, які складають операційний компонент готовності до соціально-педагогічної роботи.

Насамперед це інтегровані вміння, якими повинен володіти кожний спеціаліст, незалежно від специфіки його конкретної діяльності.

Комунікативні вміння передбачають володіння культурою міжособистісного спілкування, налагодження контакту з іншою людиною, розвиток взаємодії з клієнтом у позитивному емоційному напрямку.

Аналітичні вміння спрямовані на аналіз процесів, що відбуваються в соціумі, аналіз стану дитини та вплив на неї мікросоціуму; виділення проблем дитини та розуміння спільної діяльності з нею щодо їх подолання.

Організаторські вміння – створення і розвиток офіційної та неофіційної мережі соціальної підтримки особистості, залучення волонтерів, що можуть надати ресурси, послуги та інші види допомоги.

Прогностичні вміння передбачають прогнозування розвитку особистості з урахуванням її проблем; постановку мети діяльності та її завдань, передбачення можливого результату роботи; планування роботи майбутньої діяльності.

Проектувальні вміння дозволяють створювати програми діяльності за окремими напрямками роботи; здійснювати відбір необхідних методів і форм діяльності; конкретизувати зміст роботи в кожному окремому випадку.

Соціально-педагогічна робота належить до таких видів професійної діяльності, в яких не лише знання та вміння, а й особистісні якості спеціаліста впливають у багатьох випадках на її результативність.

Визначаючи особистісні характеристики соціального педагога, необхідно завжди пам'ятати, що він працює у сфері що ґрунтується здатності успішно функціонувати в системі міжособистісних відносин.

Психологічні характеристики: емоційна врівноваженість; низька ривожність; опірність до стресів; творче мислення; добра зорова та слухова пам'ять; послідовність у діях; наполегливість; витримка; уважність; спостережливостю

Морально-етичні якості: чесність; доброта; альтруїзм; терпимість; справедливість; тактовність; емпатійність; конфіденційність; скромність; відповідальність; відвертість; уважність.

Психоаналітичні якості: адекватна самооцінка; самоконтроль; самокритичність; прагнення до самовдосконалення; самоаналіз; самодисциплінованість.

Педагогічні якості: комунікабельність; візуальність (зовнішня привабливість); красномовство (вміння навіювати та переконувати); перцептивність (сприймання іншої людини); оптимізм.

Потреба в спеціалістах соціально-педагогічного профілю в Україні сьогодні є надзвичайно актуальною. Установи, де можливе працевлаштування соціальних педагогів, можуть бути державними, громадськими чи державно-громадськими.

Сфери діяльності, в яких може бути задіяний працівник, здебільшого розрізняють за відомчою приналежністю.

Сфера освіти: загальноосвітні школи різного типу, школи-інтернати, дитячі будинки, центри дитячої творчості.

Сфера охорони здоров'я: будинки дитини, дитячі санаторії, соціально-реабілітаційні центри для неповнолітніх, інтернати для дітей-інвалідів, дитячі лікарні, дружні клініки для молоді, анонімні кабінети.

Сфера соціального захисту населення: центри соціального обслуговування населення, притулки, кризові центри для жінок.

Сфера охорони правопорядку: приймальники-розподільники, спеціалізовані центри, міліція у справах неповнолітніх, колонії для неповнолітніх.

Сфера служб для молоді: клуби за місцем проживання, центри молоді сім'ї, центри соціальних служб для молоді, громадські дитячі та молодіжні об'єднання, молодіжні служби працевлаштування.

На підставі змісту соціально-педагогічної роботи виокремлюються професійні функції соціального педагога.

Функції соціально-педагогічної діяльності – це основні напрями роботи соціального педагога, в яких конкретизується її зміст.

Охарактеризуємо комунікативну функцію соціально-педагогічної діяльності

Назва	Комунікативна функція
-------	-----------------------

функції	
Зміст функції	Налагодження взаємодій особистості, соціальної групи та державних і недержавних організацій, що виступають клієнтами, волонтерами, спонсорами та партнерами в соціально-педагогічній роботі
Необхідні знання	Загальних положень теорії спілкування, характерологічні ознаки видів та типів спілкування, функції спілкування, основні правила і норми спілкування, провідні положення конфліктології, сутність та особливості спілкування з різними соціальними групами, етичні засади спілкування соціального педагога.
Потрібні вміння	Для здійснення комунікативних презентацій добирати адекватні прийоми комунікативного впливу, виступати каталізатором спілкування, попереджувати та долати конфлікти ситуації, добирати оптимальні засоби і прийоми спілкування.

Характеристика організаторської функції соціально-педагогічної діяльності

Назва функції	Організаторська функція
Зміст функції	Соціально-педагогічна діяльність з точки зору соціального менеджменту, що полягає у структуруванні, плануванні, розподілі видів професійної діяльності та координації роботи з різними соціальними інститутами і представниками споріднених професій.
Необхідні знання	Теоретичних засад організаторської діяльності соціального педагога, особливостей соціального менеджменту, основних функцій організатора соціально-педагогічної діяльності, особливостей планування соціально-педагогічної діяльності, функцій та способів координацій, контролю в діяльності соціального педагога, особливості організації та управління різними соціальними групами в різних соціумах.
Потрібні вміння	Визначати пріоритетні напрями діяльності, правильно розподіляти функціональні обов'язки учасників соціального процесу, планувати основні етапи майбутньої діяльності, координувати та корегувати діяльність учасників соціально-педагогічного процесу, налагоджувати співпрацю і партнерство з різними соціально-виховними структурами.

Прогностична функція соціально-педагогічної діяльності

Назва функції	Прогностична функція
---------------	----------------------

Зміст функції	Виконує змістовно-цільові (стратегічні) та організаційно методичні (тактичні) завдання. Передусім це передбачення результатів зусиль соціального педагога щодо різних аспектів його професійної діяльності. Також це ідеальне “програвання варіантів” різноманітних технологій соціально-педагогічної діяльності та вибір серед них тих, що зможуть забезпечити максимальну результативність за розумних витрат зусиль і часу.
Необхідні знання	Ролі та місця прогнозування в діяльності соціального педагога, видів прогнозування, принципів прогнозування, зміст прогностичної діяльності соціального педагога, особливості прогнозування різних напрямків і об’єктів діяльності соціального педагога.
Потрібні вміння	Дотримуватися принципів наступності, систематичності та достовірності під час створення низки прогнозів, доцільно оперувати різновидами прогнозування, будувати адекватний прогноз у відповідності з конкретною соціально-педагогічною ситуацією, прогнозувати особливості соціалізації особистості, врахувати специфіку різних соціальних груп у процесі створення прогнозу професійної діяльності.

Охоронно-захисна функція соціально-педагогічної діяльності

Назва функції	Охоронно-захисна функція
Зміст функції	Спрямована на відстоювання прав та інтересів дітей і молоді на основі державних та міждержавних документів, з метою забезпечення для неповнолітніх та молоді гарантованих їм прав та умов життєдіяльності
Необхідні знання	Основних прав підлітків та молоді, закріплених у міждержавних документах, зміст діяльності основних соціальних інститутів, що реалізують охоронно-захисну функцію особистості, зміст і повноваження діяльності соціального педагога стосовно захисту прав клієнта, обов’язки сім’ї, школи, позанавчальних закладів для розвитку особистості, основи української правової системи та законодавства.
Потрібні вміння	Володіти механізмами правового захисту дитини в різних соціальних інститутах, використовувати комплекс правових норм для захисту прав дітей та молоді, застосувати заходи державного примусу щодо осіб, які допускають протиправні дії стосовно об’єктів соціальної роботи, створювати умови для підтримки віри клієнта в можливість досягнення позитивних результатів, інформувати

	представників різних груп про їх права та соціальні гарантії.
--	---

Охарактеризуємо діагностичну функцію соціально-педагогічної діяльності

Назва функції	Діагностична функція
Зміст функції	Покликана виявити окремі соціальні аномалії в певному мікросоціумі, конкретизувати проблему клієнта та виявляти індивідуальні й специфічні особливості клієнта чи певної групи.
Необхідні знання	Теоретичних засад психолого-педагогічної діагностики, особливостей діагностування об'єктів соціально-педагогічної діяльності, методології та методів соціально-педагогічної діагностики, принципів діагностичної діяльності, напрямків психолого-педагогічної діагностики
Потрібні вміння	Визначати пріоритетних напрямків та об'єктів психолого педагогічної діагностики, добирати оптимальний діагностичний інструментарій, розробляти програму психолого-педагогічного діагностування як окремої особистості, так і мікрогруп, аналізувати й узагальнювати результати діагностичної роботи, використовувати результати діагностування в проектах професійної діяльності.

Попереджувально-профілактична функція соціально-педагогічної діяльності

Назва функції	Попереджувально-профілактична функція
Зміст функції	Має за мету, насамперед, виявлення запобігання та обмеження асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб, забезпечення умов для формування соціально позитивної спрямованості особистості.
Необхідні знання	Причин і форм прояву девіантної поведінки підлітків та молоді, змісту і форм соціально-профілактичної роботи, способів та прийомів навіювання й переконання, наслідків впливу шкідливих звичок та асоціальних форм поведінки на здоров'я й життєдіяльність особистості, основи здорового способу життя.
Потрібні вміння	Володіти психокорекційними прийомами впливу на особливість, організувати індивідуальні, групові, масові форми профілактичної роботи, організувати соціально-позитивну діяльність підлітків та молоді через участь у різноманітних позанавчальних закладах, клубах, секціях, гуртках тощо, пропагувати здоровий спосіб життя, виявляти

	групи ризику серед підлітків і молоді, володіти способами та формами профілактичної роботи з різними соціальними групами.
--	---

Охарактеризуємо комунікативну функцію соціально-педагогічної діяльності

Назва функції	Корекційно-реабілітаційна функція
Зміст функції	Полягає в роботі щодо зміни та вдосконалення особистісних якостей клієнта, особливостей життєдіяльності та створення умов для розвитку потенційних можливостей осіб з функціональними обмеженнями, активне залучення їх до участі в громадському житті.
Необхідні знання	Теоретичних засад соціальної реабілітації, специфіки корекційно-реабілітаційної роботи з різними соціальними групами, видів та рівнів корекційно-реабілітаційної роботи, вимог до фахівця, що займається соціальною реабілітацією.
Потрібні вміння	Надавати допомогу особам, що потребують соціальної реабілітації та адаптації, здійснювати корекційно-реабілітаційну роботу з різними соціальними групами, прогнозувати та планувати життєвий шлях об'єкта соціальної реабілітації, налагоджувати зв'язки з усіма можливими суб'єктами корекційно-реабілітаційної допомоги.

Характеристика соціально-терапевтичної функції соціально-педагогічної діяльності

Назва функції	Соціально-терапевтична функція
Зміст функції	Спрямована на вчасне вирішення кризових ситуацій та проблем клієнта на підставу самоусвідомлення особистістю ставлення до себе, тих, хто оточує та довкілля.
Необхідні знання	Теоретичних засад психолого-педагогічної терапії, проблематики соціально-терапевтичної роботи, особливості соціально-терапевтичної роботи, права й обов'язки фахівця з психолого-педагогічної терапії, рівні та форми соціально-терапевтичної допомоги, особливості надання соціально-терапевтичної допомоги різним групам клієнтів.
Потрібні вміння	Здійснювати домедичну соціально-терапевтичну допомогу, доцільно застосовувати різноманітні форми психолого-педагогічної терапії, проводити консультативну соціально-терапевтичну допомогу, проводити як індивідуальні, так і групові терапевтичні зустрічі, залучати працівників різних соціальних інститутів до надання допомоги особистості, надавати як очну, так і дистанційну

психолого-педагогічну допомогу (робота на “Телефоні Довіри”).

Сучасний період розвитку соціально-педагогічної діяльності вимагає розробки та впровадження професійно-етичного кодексу соціальних працівників і педагогів. Попередній варіант такого кодексу запропоновано групою фахівців під керівництвом заслуженого працівника соціальної сфери України І.Д. Зверєвої. Цей документ націлює на здійснення соціальної роботи в багатьох функціональних сферах з метою розвитку потенціалу та можливостей особистості, а також задоволення людських потреб.

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України містить етичні принципи діяльності, як-от: повага до гідності кожної людини; пріоритетність інтересів клієнтів; толерантність; довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта; доступність послуг; конфіденційність; дотримання норм професійної етики, а також норми етичної поведінки стосовно професії, колег, клієнтів і взаємодіючих організацій.

Документ визначає шляхи розв’язання моральних проблем та стимулює прийняття найбільш адекватних професійних рішень з етичних питань.

Література

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) /А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Загальна редакція А.Й. Капської. – К., 2002. – 164 с.
2. Бурая Г.С. Соціальна робота. – Харків, 1994.
- 3.Зверєва І.Д. Професійний етичний кодекс – нагальна вимога часу //Соціальна робота в Україні. - 2003. -№ 3. – С.33-39.
4. Коваль Л.Г., Зверєва І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка. – К., 1997.
5. Міщик Л.І. Соціальна педагогіка. – Запоріжжя, 1999.
6. Никитина Л.Е. Социальная педагогика: Учебное пособие для вузов. – М.: Академический проект, 2003. – 272 с.
7. Соціальна педагогіка: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
- 8.Социальная педагогика / Под ред. М.А. Галагузовой. – М.: Владос, 2000.
9. Мудрик А.В. Социальная педагогика: Учеб. для студ. пед. вузов/Под ред. В.А.Сластенина. – 3-е изд. испр. и доп. - М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 200 с.

Тема 8. Принципи та методи соціально-педагогічної діяльності

Для визначення принципів і методів соціально-педагогічної діяльності розглянемо, насамперед, принципи оновлення педагогічних процесів в освіті та провідні принципи виховання в класичній педагогіці.

Історичний аналіз педагогічних процесів освітнього простору свідчить, що провідною тенденцією розвитку системи освіти є її перманентність, тобто безперервне оновлення. Кожні п’ять або десять років у системі освіти

виявляється потреба часткового або повного перегляду її змісту та структури. Принципами оновлення виступають:

- *0 науковість та історизм при розгляді явищ природи і суспільства;
- *1 народність та культуровідповідність;
- *2 інноваційність у поєднанні з традиційністю;
- *3 диференціація та інтеграція знань;
- *4 особистісно зорієнтовний підхід;
- *5 безперервність і варіативність навчання тощо.

Рушійними силами процесу виховання є внутрішні суперечності та намагання позбутися їх. Наявність загальних суперечностей призводить до формування загальних положень, які виступають як у формі закономірностей і принципів виховання, так і орієнтирів щодо організації й управління педагогічним процесом.

Закономірності розвитку явищ і процесів відображають об'єктивні, стійкі, інваріантні зв'язки та взаємозв'язки, що повторюються, або відносно не змінюються.

Закономірності педагогічного процесу описують внутрішні суттєві суперечності, які стають джерелом розвитку процесу і його функціонування, до них належать суперечності між:

консервативними підходами до виховання підростаючого покоління і сучасними суспільними вимогами до розвитку особистості;

вимогами життя і рівнем готовності дітей до участі у суспільному житті та виробництві;

необмеженими можливостями у розвитку людської особистості, закладеними в ній потенціальними силами і умовами соціального життя, що стримують й обмежують цей розвиток;

активно - діяльністю природою дитини, її прагнень до участі в суспільному житті і відсутністю досвіду, знань, умінь і навичок для реальної участі в цьому житті.

Зазначені закономірності обумовлюються також цілісністю розвитку особистості і колективу та тим, що світ є єдиною системою, тобто зв'язаним цілим.

Провідне місце в організації та управлінні навчально-виховним процесом відіграють принципи виховання, які розглядаються в сукупності з принципами освіти і навчання.

Принцип - керівна ідея, вихідне положення, вимога до діяльності та поведінки, що впливає із встановлених закономірностей процесу, і де враховано внутрішні та зовнішні зв'язки між компонентами.

Принцип гуманістичної цілеспрямованості виховання.

Педагогічний процес повинен бути спрямований на створення умов для всебічного і гармонійного розвитку особистості, на досягнення спільної мети всіх його учасників, на творчий характер діяльності і високогуманні, демократичні відносини між його учасниками.

Принцип всебічних зв'язків школи з життям.

Педагогічний процес школи повинен бути організованим так, щоб випускник був психологічно і професійно готовим до самостійного життя і продуктивної праці

в умовах регіону та соціально-економічного його розвитку, тобто міг адаптуватися до умов реального життя.

Принцип гуманістичних колективістських відносин між суб'єктами педагогічного процесу.

В ході педагогічного процесу повинна відбуватись єдність дій між вчителями, батьками, членами трудового колективу, які беруть участь у підготовці підростаючого покоління в умовах високогуманних та високоморальних відносин.

Принцип наступності, системності і послідовності у вихованні.

Врахування цих заходів сприятиме уникненню відхилень, що можуть виникнути в ході педагогічного процесу за допомогою постійного аналізу явищ і процесів, коригуючої діяльності з боку вчителів і учнів.

Принцип виховання свідомого ставлення до всіх видів діяльності та людських відносин на основі самодіяльності і творчої активності вихованців.

Свідоме ставлення вихованців до природи, людей, видів діяльності включає їх оцінку на підставі набутого досвіду, емоційно-ціннісних орієнтацій, художньо-естетичних поглядів, ідеалів, переконань.

Принцип єдності наукової освіти і культури з сучасним світським вихованням (гуманістичної спрямованості).

Цей принцип орієнтує на формування цілісної наукової картини світу і положення людини в ній, на оволодіння сучасною культурою перетворення довкілля, враховуючи закономірності його розвитку.

Принцип відповідності вибору системи засобів виховання індивідуальним особливостям особистості.

Цей принцип передбачає поєднання змісту, форм, методів виховання з природними і технічними засобами, які сприяють досягненню поставлених завдань у формуванні особистості.

Принцип єдності особистісно-діяльнісного (індивідуалізованого) та суспільно-державного підходів до виховання і навчання.

Педагогічний процес повинен гармонійно поєднувати, з одного боку, загальнодержавний підхід до виховання і навчання, а з іншого - індивідуалізований підхід з урахуванням інтересів, нахилів, здібностей, переконань, стану здоров'я, культури діяльності, гуманних відносин у розвитку кожного вихованця.

Спираючись на визначення принципів виховання класичної педагогіки та принципів соціальної роботи групою вітчизняних науковців сформульовані принципи соціально-педагогічної діяльності у вигляді системи, до складу якої входять: соціально-політичні, психолого-педагогічні, організаційні та специфічні.

Принципи поділяється на чотири групи:

I група принципів - соціально-політичні. Вони містять основні вимоги, що обумовлюють залежність змісту соціально-педагогічної діяльності від соціальної політики держави щодо дітей та молоді:

а) *принцип законності та прав людини* полягає в забезпеченні державою та відповідними соціальними інститутами реалізації ратифікованих нею положень документів стосовно прав людини;

б) *принцип державного підходу до завдань, що реалізуються в соціально-педагогічній діяльності* підкреслює активну роль держави в постановці пріоритетних завдань та організації соціального виховання;

в) *принцип зв'язку змісту і форм соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості чи соціальної групи* має за мету адресну організацію допомоги та підтримки клієнтам, обумовлену соціально-економічними, соціально-політичними і соціально-культурними умовами макро- та мікро середовища об'єкта соціально-педагогічної діяльності.

II група принципів - психолого-педагогічні. Ці принципи підкреслюють пріоритети особистості в соціально-педагогічній діяльності:

а) *принцип спрямування самореалізації дітей та молоді у всіх сферах їх життєдіяльності* забезпечує здійснення соціального виховання як створення умов для саморозвитку особистості в трьох автономних і водночас взаємопов'язаних сферах: освіті, організації соціального досвіду через участь особистості в діяльності позашкільних закладів, громадських організаціях, формальних та неформальних групах, індивідуальній допомозі;

б) *принцип диференційованого та індивідуального підходу* полягає в тому, що життєві проблеми, потреби клієнта необхідно віддеференціювати до певної групи подібних явищ, та, базуючись на цьому, обрати технології соціально-педагогічної роботи з урахуванням індивідуальних особливостей особистості;

в) *принцип цілеспрямованості* ґрунтується на тому, що соціальний педагог повинен цілеспрямовано досягати професійної мети, впливаючи на свідомість, почуття, волю, вчинки людей. Не можна залишати вирішення проблеми на півдорозі, не довівши справу до кінця, оскільки в такому випадку мета соціальної роботи не може бути реалізована повністю;

г) *принцип системності* вимагає єдності форм, засобів, прийомів вирішення різних професійних завдань. Ефективність цієї роботи забезпечується послідовністю та варіативністю технологій, які мають бути тісно пов'язані між собою. Цей принцип заперечує епізодичність, фрагментарність, хаотичність під час роботи щодо вирішення індивідуально-групових і суспільних проблем.

III група - організаційні принципи:

а) *принцип компетентності кадрів* підкреслює обов'язковість професійної підготовки спеціалістів. Це забезпечується знанням психології, соціальної педагогіки, соціології, менеджменту та інших дисциплін, що виступають підґрунтям фахової обізнаності соціального педагога. Ці знання дозволяють правильно діяти в конкретній ситуації, обираючи відповідні оптимальні технології. На практиці цей принцип диктує систематичне навчання та перепідготовку кадрів у всіх ланках соціально-педагогічної діяльності;

б) *принцип інтеграції* забезпечує координацію діяльності державних, громадських та інших організацій стосовно вирішення соціально-педагогічних проблем. Він спрямований на їх комплексне розв'язання,

передбачаючи залучення ресурсів усіх перерахованих організацій на досягнення позитивних результатів.

в) *принцип контролю та перевірки виконання* забезпечує реалізацію гарантованих державою заходів щодо соціального захисту різних груп населення. Реалізація цього принципу вимагає формування практичних рекомендацій з усунення недоліків у соціальній роботі.

IV група - специфічні принципи, які визначають основні вимоги щодо надання соціальних послуг різним об'єктам соціально-педагогічної діяльності:

а) *принцип гуманізму* передбачає визнання людини найвищою цінністю. Він має за мету здійснення соціально-педагогічної діяльності на засадах альтруїзму, емпатії, людяності, прийняття особистості клієнта з усім його позитивом та негативом;

б) *принцип незалежності* означає, що об'єктами соціально-педагогічної діяльності є всі, хто потребує допомоги та підтримки, виключаючи дискримінацію за їх ідеологічними, релігійними, національними, віковими особливостями;

в) *принцип клієнтоцентризму* визначає пріоритет прав клієнта в усіх його випадках, крім тих, в яких це суперечить правам та інтересам інших людей. У межах цього принципу слід розглядати суверенність та автономність клієнта таким чином, що він має право приймати чи не приймати допомогу соціального педагога, обирати певний вид допомоги чи один із варіантів плану вирішення проблеми, запропонованих йому спеціалістом;

г) *принцип опори на потенційні можливості людини* підкреслює активну роль клієнта у вирішенні власних проблем. Очевидно, що в такому випадку йдеться про осіб, які є дієздатними з точки зору їх інтелектуальних, психічних та фізичних ресурсів. Головним завданням соціально-педагогічної діяльності якраз і є те, що необхідно навчити особистість самостійно знаходити вихід із складних життєвих ситуацій та приймати адекватне рішення;

д) *принцип конфіденційності* означає, що у процесі професійної діяльності соціальний педагог, отримує різноманітну інформацію, довірену йому клієнтом. Це можуть бути відомості про хворобу, негативні звички, психічний стан, сімейні проблеми, окремі прояви девіантної поведінки тощо. Її розголошення близьким, колегам, іншим особам можливе лише зі згоди останнього. Ця інформація може бути використана соціальним педагогом з професійною метою в інтересах клієнта. Проте, в окремих випадках, коли в ній є повідомлення про загрозу життю та здоров'ю інших людей, особливо дітей, соціальний педагог може інформувати представників відповідних державних органів;

е) *принцип толерантності* полягає в тому, що соціальний педагог працює з різними групами клієнтів, у тому числі з особами, яким він з різних об'єктивних та суб'єктивних причин не симпатизує. Проте, йому необхідно

бути коректним і терплячим до їх поведінки, особливостей спілкування, ціннісних орієнтацій тощо;

е) *принцип максималізації соціальних ресурсів* виходить із того що кожна держава виділяє певну кількість коштів на реалізацію соціальної політики. Завдання соціальних інститутів та їх працівників полягає в тому, щоб оптимально використати ці ресурси на ефективне вирішення соціальних проблем. Поряд з цим, необхідно докладати зусиль на залучення додаткових коштів від громадян, благодійних, виробничих організацій з метою вдосконалення та урізноманітнення видів соціального обслуговування дітей та молоді.

Основою методів соціально-педагогічної діяльності є методи виховання. Розглянемо їх характеристику.

К.Д.Ушинський вважав, що у вихованні лише особистість може впливати на особистість, лише характером можна створити характер.

А.С.Макаренко підкреслював, що метод виховання - це інструмент дотику до особистості людини.

Кожна нова історична епоха породжувала нові методи впливу на особистість чи колектив в залежності від певного ставлення вихователя до вихованців, наявних суспільних відносин, культури діяльності, емоційно-ціннісного ставлення до життя і праці, конкретних умов впливу і т. ін.

До недавнього часу метод виховання визначався як спосіб цілеспрямованого впливу на свідомість і поведінку вихованців, що відповідало тим відносинам, які існували в суспільстві.

Сьогодні метод виховання визначається як узагальнений спосіб спільної педагогічної творчості вихователів та вихованців з метою досягнення цілей і завдань цілісного розвитку особистості й колективу в певних умовах.

Існує багато класифікацій методів виховання.

У класифікації Г.І.Щукіної виділено три групи методів виховання: 1) методи організації діяльності і формування досвіду суспільних відносин; 2) методи впливу на свідомість, почуття і волю в інтересах формування науково-матеріалістичних поглядів і переконань; 3) методи стимулювання й регулювання діяльності та поведінки вихованців.

У класифікації І.Ф.Харламова виділено лише загальні методи виховання: метод переконань, метод позитивного прикладу, метод привчання, метод вправ, методи схвалення і засудження.

У класифікації Ю.К.Бабанського виокремлено чотири групи методів виховання: 1) методи формування свідомості особистості; 2) методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки; 3) методи стимулювання поведінки та діяльності; 4) методи контролю, самоконтролю і самооцінки у вихованні.

У класифікації Б.Т.Лихачова, виходячи із логіки цілісності педагогічного процесу, необхідності безпосередньої організації всіх видів діяльності дітей, їх взаємовідносин, виділено такі групи методів виховання:

методи організації і самоорганізації дитячого виховного колективу; методи організації щоденного спілкування, ділової, товариської, довірчої взаємодії в нормальних і екстремальних ситуаціях;

методи дитячої самодіяльності;

методи педагогічного впливу, корекції свідомості та поведінки, стимулювання і гальмування діяльності дітей, збудження їх до саморегуляції, самостимулювання й самовиховання.

У класифікації М.Д.Касьяненка розглянуто п'ять груп методів виховання: 1) формування свідомості особистості (розглядається як провідний метод формування світогляду); 2) виховання і самовиховання сучасної культури діяльності і людських відносин у практичному житті; 3) формування високоморальних якостей особистості у процесі навчання і праці; 4) активізації діяльності та самовиховання;

5) педагогічних зрізів і корекції педагогічного процесу в єдності з вихованцями.

До першої групи методів належать: бесіда, розповідь, співбесіда, консультація, порада, диспут, спільний критичний аналіз поведінки, систематизація, узагальнення, моделювання явищ, процесів, ситуацій життя.

Друга група методів містить: педагогічні вимоги, співробітництво, громадська думка, приклад і його аналіз, привчання, вправи, педагогічні ігри, виховуючі ситуації.

Третя група включає: цілепокладання, педагогічне співробітництво, самовиховання, до якого належать адаптація, привчання, вправа, педагогічна гра, консультація, самоаналіз, саморегуляція.

До четвертої групи належать стимулювання і мотивація, позитивні емоції, змагання, переконання, схвалення, засудження.

До п'ятої групи - анкетування, інтерв'ю, опитування, співбесіда, оцінка вихованості, педагогічний зріз.

Кожна з розглянутих класифікацій спрямована на вирішення основних завдань формування особистості, тому можливо виділити серед цих класифікацій головні методи виховання:

метод переконань як засіб впливу вихователя на свідомість, почуття і волю вихованців як вербальними, так і невербальними способами з метою формування в них активної життєвої позиції та позитивних якостей особистості;

метод цілеспрямованого діалогу і дискусії у виявленні істини з метою різнопланового підходу до розгляду явищ та процесів дійсності;

метод педагогічних вимог і співробітництва;

громадська (колективна) думка, яка є відображенням колективної оцінки й ставлення до дій і поведінки вихованця;

формуючі вправи, які забезпечують оволодіння нормами та правилами поведінки на підставі створення умов для прояву ініціативи і творчості;

метод позитивного прикладу як засіб зіставлення відомих зразків діяльності та поведінки вихованця.

Крім розглянутих класифікацій загальних методів виховання має місце класифікація методів соціально-педагогічної діяльності, яку, наприклад, запропонували вітчизняні науковці О.В. Безпалько та С.Я. Харченко. Зазначені

методи визначаються як сукупність прийомів і способів, які використовуються для стимулювання розвитку потенційних можливостей особистості, конструктивної діяльності щодо зміни несприятливої життєвої ситуації чи розв'язання проблем клієнтів та досягнення різноманітних професійних завдань соціального педагога. Запропонована класифікація містить чотири групи методів соціально-педагогічної діяльності, як от: педагогічні методи, психологічні, соціологічні та методи соціальної роботи.

Педагогічні методи, які найчастіше використовуються в соціально - педагогічній практиці, є різновидами методів виховання. Це шляхи й способи спільної взаємопов'язаної діяльності соціального педагога і клієнта (вихованця), що спрямовані на досягнення виховної мети й вирішення поставлених завдань. Найбільш поширеною є класифікація, згідно з якою всі методи виховання поділяються на чотири групи:

1. методи формування свідомості;
2. методи організації діяльності;
3. методи стимулювання;
4. методи самовиховання.

До методів формування свідомості відносяться: переконання, навіювання, приклад. Переконання - це спосіб впливу на раціональну сферу особистості за допомогою логічно аргументованої інформації з метою підсилення чи зміни поглядів, установок, оцінок у об'єкта впливу. Навіювання - це спосіб впливу на особистість, заснований на некритичному сприйманні інформації об'єктом впливу. Приклад-метод виховання, заснований на свідомому відтворенні особистістю певних способів поведінки, окремих рис; наслідування зовнішнього (ходи, манери) до наслідування внутрішніх особливостей особистості. Методи формування свідомості спрямовані на формування певних понять, оцінок суджень, світогляду особистості.

До методів організації діяльності відносяться: педагогічна вимога, вправа, метод організації суспільно корисної діяльності, прогнозування, тренування. У педагогічній вимозі найбільш чітко виявляється дія такої закономірності виховного процесу, як діалектика зовнішнього й внутрішнього. Педагогічна вимога повинна не лише випереджати розвиток особистості, але й переходити у вимоги вихованця до самого себе. Зміст педагогічних вимог визначається моральними нормами, що діють у суспільстві. За формою розрізняють прямі й непрямі. Прямі вимоги характеризуються, як позитивність, інструктивність і рішучість. Непрямі спираються на сформовані у вихованців мотиви, цілі, переконання. Вправа - це систематичне повторення дій. Постійність умов, точність, послідовність, ведуть до вироблення цінних стійких форм поведінки вихованця. Методичними вимогами вправ є такі: вправи слід проводити лише на підставі усвідомлення вихованцями корисності й необхідності правових дій; успіх дитини в набуванні результатів вправи повинен бути помічений та емоційно підкріплений.

Метод організації суспільно корисної діяльності формує у дітей цінні мотиви й способи суспільної поведінки. Він дає соціальному педагогу найбільш широкі, практично невичерпані можливості ставити перед дітьми завдання різного ступеня труднощів і заохочувати їх у різноманітні за складністю взаємини з оточуючими.

Існують такі прийоми: залучення дітей до пошуків об'єктів діяльності; спільне планування, визначення способів досягнення поставленої мети; розподіл обов'язків серед учасників для того, щоб усі були залучені до виконання завдань; аналіз і оцінка результатів.

Методи організації діяльності - це способи закріплення, формування позитивного досвіду поведінки, відносин, дій та вчинків.

До методів стимулювання діяльності відносяться: заохочення, гра, змагання, схвалення. У заохоченні знаходить вираження позитивна оцінка поступків і дій окремої людини або колективу. Видами заохочення можуть бути: довіра, преміювання, подяка, нагорода, доручення почесних обов'язків. Ефективність використання такого методу залежить від дотримання соціальним педагогом таких вимог: заохочувати треба лише за дійсні успіхи; не слід заохочувати одну й ту ж людину дуже часто; при виборі прийомів заохочення необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості вихованців. Метод використання гри. Виховне значення гри полягає в тому, що в рольовій поведінці виражається певний моральний зразок, приклад, що незвичайно захоплює дитину, цьому зразку вона наслідує в грі. При використанні цього методу необхідно дотримуватись таких вимог: ідею гри можна пропонувати, але не можна її нав'язувати дітям; допомагати в необхідних предметах; забезпечити дітям можливість «дограти», не переривати гру до тих пір, поки завдання не буде вирішене. Методи стимулювання діяльності спрямовані на стимулювання особистості до покращення чи зміни своєї поведінки, розвитку мотивації на соціально схвалені способи та види діяльності.

До методів самовиховання відносяться: спонукання, співчуття, звертання до сумління, справедливості та самолюбства, звернення до сорому. Спонукання полягає в стимулюванні дітей до активної діяльності в різних сферах шляхом опори на їхні інтереси, схильності, бажання. Звернення до сумління. Соціальний педагог звертається до цього методу для збудження у свідомості й почуттях дітей моральної незадоволеності своєю поведінкою, порушенням елементарної людської порядності. Звернення до почуття справедливості як метод впливу спирається на притаманне дітям природне прагнення до волі, чесності, рівності, товариства. Соціальний педагог разом з батьками та педагогами формує почуття справедливості в дітей, яке дозволяє їм самим регулювати стосунки в сім'ї, колективі, у навколишньому світі. Звернення до самолюбства, як стимул діяльності приводиться до руху заохоченням у дітей ініціативи, бажання виділитись високою самовідданістю і вираження віри в їхні великі можливості, що допомагає дитині мобілізувати духовні й фізичні сили, добиватися успіху. Методи самовиховання сприяють свідомій зміні людиною власної особистості у відповідності до суспільних вимог та особистісного плану самовдосконалення.

Психологічні методи в соціально-педагогічній роботі застосовуються з метою діагностики особливостей індивіда та організації на основі отриманих результатів різних видів психотерапевтичної та психокорекційної роботи.

До психологічних відносяться такі методи як: методи психодіагностики (тести інтелекту та здібностей, малюнкові та проєктивні тести, особистісні опитувальники, соціометрія). Тестування - це метод психологічної діагностики, провідним організаційним моментом якого є застосування

стандартизованих запитань та завдань, що мають певну шкалу значень. Тестовий метод дає змогу з певною мірою точності встановити актуальний рівень розвитку в індивіда необхідних навичок, знань, особистісних характеристик;

Психотерапевтичні методи (психодрама, соціодрама, ігрова терапія, психосоціальна терапія, сімейна психотерапія, поведінкова терапія). Психодрама - це метод групової психотерапії, в якій використовується рольова гра, під час якої створюються необхідні умови для спонтанного вираження індивідом почуттів, що пов'язані з важливим для нього проблемами. Також створюються умови для переосмислення особистістю власних проблем та конфліктів, подолання поведінкових стереотипів та способів емоційної реакції, формування адекватних прийомів поведінки.

Психокорекційні методи (психогімнастика, арттерапія, казкотерапія, соціально-психологічний тренінг). Артотерапія - це метод впливу на психоемоційний та фізичний стан людини за допомогою різних видів художнього та вжиткового мистецтва (малювання, живопис, ліплення, різьба, випалювання). Заняття різними видами художньої діяльності сприяють психологічному розвантаженню, розвитку креативності та індивідуальності особистості, покращенню її самовідчуттів. Групові заняття з артотерапії сприяють також формуванню навичок спілкування між людьми, що, в свою чергу, полегшує їм соціальну адаптацію в різних мікросоціумах.

Психологічне консультування є одним з найбільш популярних методів роботи соціального педагога і психолого-педагогічних служб. Він передбачає надання психологічної допомоги у вирішенні особистісних, дитячо-батьківських, подружніх та інших проблем психологічного характеру. Одним з видів такої допомоги є аутотренінг, що передбачає навчання клієнта м'язової релаксації, саморозвитку концентрації уваги й сили уяви, уміння контролювати невимушену розумову активність. Це комплекс спеціальних вправ, заснованих на саморегуляції поведінки й самонавіювання. Аутотренінг використовується людиною для управління власними психічними станами й поведінкою. Одним із методів активного навчання та психологічного впливу, що здійснюється в процесі групової взаємодії, є соціально-психологічний тренінг. Ці тренінги умовно поділяють на дві великі групи: 1) тренінги орієнтовані на набуття спеціальних навичок, наприклад вести ділові переговори; 2) тренінги, спрямовані на поглиблення досвіду аналізу ситуацій спілкування, наприклад вирішення конфліктів. Відмінність соціально-психологічного тренінгу від інших групових форм психокорекції полягає не в засвоєнні особистістю готових знань та прийомів, а їх самостійному виробленні шляхом активної участі в процесі групової взаємодії.

Соціологічні методи використовуються в практиці соціально-педагогічної роботи найчастіше з метою збору інформації щодо окремих суспільних проблем та визначення ставлення людей до них. Існують такі методи:

1. спостереження
2. методи опитування
3. методи аналізу документів
4. біографічний метод
5. експертна оцінка

Спостереження один з емпіричних методів дослідження, який полягає в безпосередньому та цілеспрямованому сприйнятті оточуючої дійсності. Використовується здебільшого для збору інформації про поведінку конкретної людини чи певної групи.

До методів опитування відносяться: інтерв'ювання, анкетування, фокус-група. Опитування - це спосіб отримання інформації про суб'єктивний світ людей, їх нахили, судження, мотиви діяльності. Інтерв'ю - метод опитування, який проводиться у формі бесіди по чітко визначеному плану. Вони бувають дистанційні (телефонне) та очні (безпосереднє спілкування учасників). Анкетування – різновид опитування, що полягає в отриманні інформації шляхом письмової відповіді респондентів на запропонований перелік запитань. Фокус-група – це групове інтерв'ю, яке проходить у формі групової дискусії і спрямоване на отримання від учасників суб'єктивної інформації про те, як вони сприймають певні суспільні події та явища.

До методів аналізу документів відносяться: традиційний аналіз, контент-аналіз. Аналіз документів – один з основних методів одержання конкретного знання про соціольну реальність на основі інформації, зафіксованої в різних документах, текстах масової комунікації.

Біографічний метод полягає у вивченні особистих документів окремої людини (наприклад характеристики, листи, щоденники). Досить часто цей метод використовують соціальні педагоги загальноосвітніх шкіл та закладів державної системи опіки для дітей сиріт.

До специфічних методів соціально-педагогічної діяльності відноситься група методів соціальної роботи, яка включає: аналіз соціуму, соціально вуличну роботу, роботу в громаді, метод рівний-рівному. Аналіз соціуму - це збір статистичних даних, за допомогою яких можна охарактеризувати життєву ситуацію населення в певному соціумі. Метод роботи в громаді заснований на взаємодії соціального педагога з представниками різних суспільних груп та організацій на місцевому рівні. Розвиток соціальних зв'язків та організації взаємодопомоги в громаді, реалізації в ній різноманітних заходів, пов'язаних з питаннями соціального благополуччя людей. Соціальна вулична робота, має на меті покращення положення та здоров'я дітей і молоді шляхом привнесення та додання до середовища, де вони змушені жити, того, в чому вони мають потребу. Основними завданнями соціальної роботи є встановлення довірливих відносин з кризовими категоріями дітей та молоді, які більшість часу перебувають на вулиці і потребують допомоги соціального педагога; здійснення профілактичної роботи щодо надання окремих соціальних послуг (доставка їжі, одягу, медикаментів). Основними формами вуличної соціальної роботи є ігротеки, дискотеки, вуличний театр, консультування, пункт соціальної підтримки. Метод рівний – рівному розкриває спосіб надання та поширення достовірної інформації шляхом довірчого спілкування ровесників в межах організованої (акції, тренінги) та неформальної соціальної роботи (спонтанне спілкування), яку проводять спеціально підготовлені підлітки та молоді люди.

Крім методів соціально-педагогічної діяльності щільне місце займають технології. Інтерес до соціальних технологій, технологізації соціальної

діяльності можна вважати закономірною складовою технологічної революції, що суттєво перетворила суспільну свідомість в ХХ столітті.

Література.

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) /А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Загальна редакція А.Й. Капської. – К., 2002. – 164 с.
2. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.- 134 с.
- 3.Зверева І.Д. Професійний етичний кодекс – нагальна вимога часу //Соціальна робота в Україні.- 2003. -№ 3. – С.33-39.
4. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. Навч. посіб. – К.: Вища шк., 1993.- 320 с.
5. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка. – К., 1997.
6. Лихачёв Б.Т. Педагогика. Курс лекций. Учебное пособие для студентов пед. учеб. Заведений и слушателей ИПК и ФПК. – М.: Прометей, 1992. – 528 с.
7. Соціальна педагогіка: Підручник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.
8. Харламов И.Ф. Педагогика: Учеб. пособие. 2-е изд. перераб. и доп. – М.: Высш. шк., 1990. – 576 с.
9. Харченко С.Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія і практика: Монографія. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 320 с.

Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання.

Тема 9. Соціальне значення діяльності Товариства Червоного Хреста.

Тема 10. Особливості соціально – педагогічної діяльності у ХХ столітті.

Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять.

Завдання до теми 7. Кваліфікаційна характеристика соціального педагога.

I-го ступеня складності.

1. Підготуватись до мікрОВикладання навчального матеріалу методом розповіді за темою “Посадові обов’язки соціального педагога”.

2. Підібрати і обговорити ситуації на тему “Професійні якості соціального педагога”.

3. Скласти термінологічний словник за темою “Професійні знання та вміння спеціаліста соціально - педагогічної роботи” .

II-го ступеня складності.

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Сфери діяльності соціального педагога", оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо стандартів підготовки соціального педагога освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу “Збірник студентських наукових праць”.

3. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо стандартів підготовки соціального педагога освітньо-кваліфікаційного рівня спеціаліст та магістр, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу “Збірник студентських наукових праць”.

III-го ступеня складності.

1. Провести соціометричне вивчення структури міжособових відносин в групі, написати стислу характеристику.

2. Провести наукове спостереження за адаптаційним процесом студентів-першокурсників, написати стислу характеристику.

3. Провести вивчення роботи деканату з метою виявлення надання соціальної допомоги малозабезпеченим студентам, написати стислу характеристику.

Завдання до теми 8. Принципи та методи соціально-педагогічної діяльності.

I-го ступеня складності.

1. Підготуватись до мікровикладання навчального матеріалу методом пояснення за темою “Принципи соціально-педагогічної діяльності”.

2. Підготуватись до мікровикладання навчального матеріалу методом пояснення за темою “Методи соціально-педагогічної діяльності”.

3. Написати реферат на тему “Напрями соціально-педагогічної роботи, що потребують волонтерства”.

II-го ступеня складності.

1. Розробити план підготовки і проведення науково-теоретичної конференції за темою “Аналіз соціуму: реалії, проблеми, перспективи”.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми “Робота соціального педагога у вуличному просторі” і оформити у вигляді доповіді на конференцію.

3. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми “Робота соціального педагога в громаді” і оформити у вигляді доповіді на конференцію.

III-го ступеня складності.

1. Провести наукове спостереження щодо проявів методів роботи викладачів університету, написати стислу характеристику.

2. Провести наукове спостереження за студентами старшокурсниками спеціальності “соціальна педагогіка” з приводу виявлення задатків професійно-етичної культури, написати стислу характеристику.

3. Провести спостереження за одним із викладачів університету з метою виявлення індивідуальних особливостей педагогічного спілкування, написати стислу характеристику.

Індивідуальні навчально-дослідні завдання.

Завдання до теми 9. Соціальне значення діяльності Товариства Червоного Хреста.

1. Познайомитися з діяльністю міських притулків, написати стислу характеристику щодо соціальної допомоги його мешканцям.

2. Познайомитися з діяльністю міських притулків з метою написання стислої характеристики щодо соціальних відхилень у поведінці його мешканців.

3. Познайомитися з діяльністю Товариства Червоного Хреста на Одещині. Написати статтю для журналу.

Завдання до теми 10. Особливості соціально – педагогічної діяльності у ХХ столітті.

1. Провести теоретичне дослідження щодо виявлення особливостей соціально-педагогічної діяльності на Одещині на початку ХХ століття, оформити у вигляді наукового звіту.

2. Провести теоретичне дослідження щодо виявлення особливостей соціально-педагогічної діяльності на Одещині в середині ХХ століття, оформити у вигляді наукового звіту.

3. Провести теоретичне дослідження щодо виявлення особливостей соціально-педагогічної діяльності на Одещині в кінці ХХ століття, оформити у вигляді наукового звіту.

Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань.

Виберіть одну правильну відповідь із запропонованих, вона оцінюється одним балом.

1. В якому історичному творі розкривається ідея доброчинності, що має три джерела: покаяння, сльози та милосердя?

- 1) “Ізборник Святослава”;
- 2) “Бджола”;
- 3) “Поученіє дітям”.

2. Братські школи в Україні стали провісниками створення:

- 1) католицьких єзуїтських шкіл;
- 2) системи вищих навчальних закладів;
- 3) західноєвропейських шкіл.

3. Кінець ХІХ та початок ХХ століття відзначився активною розробкою теорій:

- 1) “вільного виховання” та “елементарної освіти”;
- 2) теорій, запропонованих Я.А. Коменським та К.Д. Ушинським;
- 3) прагматичної педагогіки, експериментальної педагогіки, “вільного виховання”, “трудової” школи, соціальної педагогіки, релігійної педагогіки.

4. Вперше поняття “соціальна педагогіка” було запропоновано:

- 1) Ф.А. Дістервегом;
- 2) Д. Дьюї;

3) Р. Штайнером.

5. Визначення ціннісних орієнтацій особистості передбачає розгляд фундаментальних педагогічних понять, процесів та явищ в єдності підходів:

- 1) соціального та біологічного;
- 2) історичного, теоретичного, технологічного та культурологічного;
- 3) суспільного, гуманістичного, діяльнісного.

6. Визначальним для цілеспрямованого розвитку особистості є формування:

- 1) загальнолюдських цінностей;
- 2) громадянськості;
- 3) національної свідомості, громадянськості, духовності, суверенності.

7. Соціальна педагогіка вбирає в себе весь спектр:

- 1) соціального виховання, соціальної допомоги, соціальної підтримки, соціального захисту, соціальної роботи з різними верствами населення в певних мікросоціумах соціального середовища;
- 2) соціальної роботи з різними верствами населення в певних мікросоціумах соціального середовища;
- 3) соціального виховання, та соціальної допомоги.

8. Поняття, що трактується як створення умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій, означає:

- 1) соціальне виховання;
- 2) соціальну допомогу;
- 3) соціальну адаптацію.

9. Соціалізація це:

- 1) формсування умотивованої поведінки особистості в суспільстві;
- 2) розвиток здатностей особистості та загальнолюдських цінностей, притаманних певному суспільству;
- 3) історично зумовлений процес розвитку особистості, надання та засвоєння індивідом цінностей, норм, установок, зразків поведінки, що притаманні певному суспільству.

10. Вид соціальної діяльності, спрямований на підтримку осіб і соціальних груп, що знаходяться в кризовій ситуації – це:

- 1) соціальні послуги;
- 2) соціальна допомога;
- 3) соціальна реабілітація.

11. Розрізняють такі види соціальної допомоги:

- 1) матеріальна допомога, медико-соціальна допомога, психолого-педагогічна допомога;
- 2) суспільна допомога, релігійна допомога;
- 3) духовна допомога, культурологічна допомога, фізична допомога.

12. Інтегровані вміння, якими повинен володіти кожний соціальний педагог, незалежно від специфіки його конкретної діяльності, це:

- 1) комунікативні, аналітичні, організаторські, прогностичні, проектувальні вміння;
- 2) аналітичні, організаторські, прогностичні вміння;
- 3) комунікативні, проектувальні вміння.

13. Сфери діяльності, в яких може бути задіяний соціальний працівник, здебільшого розрізняють за відомчою приналежністю. До якої сфери належать загальноосвітні школи різного типу, школи-інтернати, дитячі будинки, центри дитячої творчості?

- 1) сфера виховання;
- 2) сфера освіти;
- 3) сфера навчання.

14. До якої сфери діяльності соціального педагога належать будинки дитини, дитячі санаторії, соціально-реабілітаційні центри для неповнолітніх, інтернати для дітей-інвалідів, дитячі лікарні, дружні клініки для молоді, анонімні кабінети?

- 1) сфера охорони здоров'я;
- 2) сфера соціальної допомоги;
- 3) сфера медичної реабілітації.

15. До якої сфери діяльності соціального педагога належать центри соціального обслуговування населення, притулки, кризові центри для жінок?

- 1) сфера соціального захисту населення;
- 2) сфера соціального обслуговування;
- 3) сфера реабілітації населення.

16. До якої сфери діяльності соціального педагога належать приймальники-розподільники, спецінтернати, міліція у справах неповнолітніх, колонії для неповнолітніх?

- 1) сфера соціального обслуговування;
- 2) сфера реабілітації населення;
- 3) сфера охорони правопорядку.

17. До якої сфери діяльності соціального педагога належать клуби за місцем проживання, центри молоді сім'ї, центри соціальних служб для молоді, громадські дитячі та молодіжні об'єднання, молодіжні служби працевлаштування?

- 1) сфера служб для молоді;
- 2) сфера соціального обслуговування;
- 3) сфера реабілітації населення.

18. Соціально-політичні принципи містять основні вимоги, що обумовлюють залежність змісту соціально-педагогічної діяльності від соціальної політики держави щодо дітей та молоді, до них відносяться:

- 1) принцип законності та прав людини, принцип державного підходу до завдань, що реалізуються в соціально-педагогічній діяльності, принцип зв'язку змісту і форм соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості чи соціальної групи;
- 2) принцип державного підходу до завдань, що реалізуються в соціально-педагогічній діяльності, принцип зв'язку змісту і форм соціально-педагогічної діяльності з конкретними умовами життєдіяльності особистості чи соціальної групи;
- 3) принцип законності та прав людини, принцип державного підходу до завдань, що реалізуються в соціально-педагогічній діяльності.

19. Дати узагальнену назву принципам соціально-педагогічної діяльності, до яких належать: принцип спрямування самореалізації дітей та молоді у всіх сферах їх життєдіяльності; принцип диференційованого та індивідуального підходу; принцип цілеспрямованості; принцип системності.

- 1) соціально-педагогічні;
- 2) психолого-педагогічні;
- 3) морально-педагогічні.

20. До організаційних принципів соціально-педагогічної діяльності відносяться:

- 1) принцип компетентності кадрів, принцип інтеграції, принцип контролю та перевірки виконання заходів щодо соціального захисту різних груп населення;
- 2) принцип контролю та перевірки виконання заходів щодо соціального захисту різних груп населення;
- 3) принцип компетентності кадрів, принцип інтеграції.

21. До специфічних принципів, які визначають основні вимоги щодо надання соціальних послуг різним об'єктам соціально-педагогічної діяльності, відносяться:

- 1) принцип гуманізму, принцип незалежності, принцип клієнтоцентризму, принцип опори на потенційні можливості людини, принцип конфіденційності, принцип толерантності; принцип максималізації соціальних ресурсів;
- 2) принцип клієнтоцентризму, принцип опори на потенційні можливості людини, принцип конфіденційності;

3) принцип толерантності; принцип максималізації соціальних ресурсів, принцип гуманізму, принцип незалежності.

22. Дайте назву методу виховання, що трактується як засіб впливу вихователя на свідомість, почуття і волю вихованців як вербальними, так і невербальними способами з метою формування в них активної життєвої позиції та позитивних якостей особистості.

- 1) метод переконань;
- 2) формуючі вправи;
- 3) метод позитивного прикладу.

23. Дайте назву методу виховання, який забезпечує оволодіння нормами та правилами поведінки на підставі створення умов для прояву ініціативи і творчості.

- 1) метод позитивного прикладу;
- 2) формуючі вправи;
- 3) метод переконань.

24. Дайте назву методу виховання, що трактується як засіб зіставлення відомих зразків діяльності та поведінки вихованця.

- 1) метод переконань;
- 2) метод формуючі вправи;
- 3) метод позитивного прикладу.

Орієнтовна сумарна модульно-рейтингова оцінка.

Модуль I					
Змістовий модуль I			Змістовий модуль II		
Завдання до	Бали	Додаткові	Завдання до	Бали	Додаткові
першої теми	1	-	сьомої теми	1	-
другої теми	1	-	восьмої теми	1	-
третьої теми	1	-	дев'ятої теми	1	-
четвертої теми	1	-	десятої теми	1	-
п'ятої теми	1	-	Підсумковий тест	24	
шостої теми	1	-			
Всього	6		Всього	28	
Сумарна кількість балів - 34					

Структура модуля II . Сутність соціально-педагогічної практики

Змістовий модуль I. Соціальна педагогіка як ресурс соціального розвитку суспільства.	Змістовий модуль II. Характеристика роботи соціального педагога
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення
1. Ресурси соціально-педагогічної роботи. 2. Соціально-педагогічна робота з молоддю.	4. Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості. 5. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми, що залишилися без піклування батьків.
Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання
3. Соціальні проблеми молоді	6. Соціально-виховні інститути в Україні.
Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять.	Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять.
Індивідуальні навчально-дослідні завдання	Індивідуальні навчально-дослідні завдання
Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань	

Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення

Тема I. Ресурси соціально-педагогічної діяльності

В словнику російської мови ресурс визначається як засіб, до якого можна звернутися в період важких обставин, як вихід, можливість.

Соціальна педагогіка стає суспільно значущим ресурсом соціального розвитку, оскільки займається пошуком шляхів соціального миру на основі ідеї розв'язання і попередження соціальних конфліктів засобами освіти і виховання. Одним із шляхів є внесення в соціальне життя педагогічно доцільних цінностей як специфічних соціальних явищ і як певних виявів суспільних відносин. Вона є теоретичною основою досягнення соціального миру педагогічними засобами в умовах соціальних і класових конфліктів. Її призначення як теорії і сфери практичної діяльності – усунення протиріч в суспільних відносинах і розв'язання міжособистісних і групових конфліктів та важких життєвих ситуацій. З цих позицій вона є вихідною теоретичною базою для багатьох сфер практичної діяльності. Це означає, що необхідно висунути ряд принципів, вимог, певних підходів, які сприятимуть соціальному розвитку суспільства, наприклад:

- додержуватися принципу рівних можливостей і соціальної справедливості по відношенню до соціально – вразливих верств населення;
- політична неангажованість суспільних структур і їх незалежність від держави;
- тотальний суспільний контроль за дотриманням прав людини;
- недопустимість примусу на ЗМІ з боку держави;
- соціально-педагогічна експертиза всіх законопроектів, як діючих, так і тих, що приймаються;

- державна підтримка і бюджетне фінансування дитячих і молодіжних програм;

- відкритість виконання бюджетів різного рівня тощо.

Отже, здійснення соціально-педагогічної діяльності на основі фундаментальних педагогічних закономірностей та принципів проектування педагогічно доцільних відносин в соціумі створює комфортне середовище життєдіяльності в соціумі.

Основним змістом виховання на найближчий час є забезпечення процесу соціалізації особистості та її саморозвитку на основі технологій і засобів педагогічної підтримки, наприклад, шляхом:

- підвищення виховного характеру навчання і освітнього ефекту виховання; створення в освітніх закладах всіх типів ефективних гуманістичних виховних систем;

- орієнтації дітей та молоді на вічні цінності – Людина, Сім'я, Вітчизна, Праця, Знання, Культура, Мир, Земля, Природа;

- розгортання клубної, досугової діяльності дітей та молоді в освітніх закладах;

- введення додаткових освітніх програм в освітніх закладах, спрямованих на раннє професійне і особистісне самовизначення; підсилення соціально – захисних функцій освітніх закладів;

- збереження та укріплення ресурсної бази соціально-педагогічної діяльності.

Аналізуючи проблему природи ресурсів соціально-педагогічної діяльності та їх видів колектив науковців на чолі з А.Й. Капською прийшли до висновку, що жодну класифікацію не можна вважати універсальною, оскільки для успішного функціонування кожної професійної діяльності існує безліч умов її ресурсного забезпечення. З одного боку ресурси розглядаються як запаси чого-небудь, які можна використовувати в разі потреби, з іншого вони трактуються як джерело та арсенал засобів і можливостей, до яких можна вдаватися в міру необхідності з метою виконання певних завдань чи вдосконалення діяльності.

В теорії та практиці соціально-педагогічної діяльності на сьогодні не існує однозначного визначення її ресурсів. Так, Рамазанов В.М. під ресурсами соціальної роботи розуміє все те, що може бути використане для задоволення певних потреб чи вирішення конкретних проблем клієнта. Алісон Д. Мердак вважає, що до ресурсів можна віднести все, що сприймається індивідом як необхідність для його добробуту.

Неоднозначним в теорії соціально-педагогічної діяльності є також питання природи та видів її ресурсного забезпечення. Різноманітні підходи до класифікації ресурсів широко представлені в працях зарубіжних теоретиків соціальної роботи. Ресурси розглядаються в них з точки зору їх природи, джерел та корисності. Вони можуть бути, по-перше, внутрішніми чи зовнішніми стосовно до особи чи групи; по-друге – офіційними (формальними) чи неофіційними (неформальними); по-третє – реально існуючими чи потенційними.

А. Лауфер розподіляє ресурси, що знаходяться в розпорядженні соціальних служб на людські, програмні та стратегічні. Ю. Фoa пропонує виділяти шість основних ресурсів у соціальній роботі: гроші, любов, інформацію, статус, послуги та товари.

Д. Томас вважає, що до визначення видів ресурсів соціально-педагогічної роботи варто підходити з позиції громадян. З цієї точки зору він поділяє ресурси на матеріальні послуги (виробництво, магазини, школи, сервісні заклади); засоби та форми організаційної й духовної підтримки (соціальної служби, громадські організації, церква); засоби міжособистісної підтримки та власна активність (самопоміага, взаємодопоміага, підтримка членів родини, друзів та колег по роботі). В основу всіх цих підходів покладена певна класифікаційна ознака. Проте жодну із поданих класифікацій не можна розглядати як універсальну саме для практики соціально-педагогічної роботи в Україні. На основі аналізу вищезазначених підходів можна виділити такі групи ресурсів.

До внутрішніх ресурсів соціально-педагогічної роботи відносять:

- особливості психічних пізнавальних процесів особистості (сприймання, уваги, пам'яті, мислення, мови, уяви);
- прояви емоційно-вольових процесів та психічних станів;
- особистісні характеристики (особливості характеру, темпераменту, потреби, інтереси, цінності, мотиви);
- показники освітнього рівня людини;
- професійні та соціальні уміння й навички, якими вона володіє.

До основних видів зовнішніх ресурсів належать: матеріальні; людські; інформаційні; соціальні; технологічні.

Серед матеріальних ресурсів можна виокремити фінансові та нефінансові, офіційні та неофіційні. До фінансових ресурсів можна віднести всі види грошових надходжень для організації та здійснення соціально-педагогічної роботи. Серед них – бюджетні витрати на забезпечення діяльності різних соціальних служб, пенсії та інші види виплат, передбачені діючим законодавством для різних категорій населення, спонсорські надходження на рахунок державних, громадських організацій та фізичних осіб. У свою чергу вони є різновидом і офіційних матеріальних ресурсів. Прикладом неофіційних фінансових ресурсів можуть бути грошова допомога друзів, колег по роботі, спонсорів, яка безпосередньо передається в руки людині, що потребує підтримки, або її близьким. Серед нефінансових матеріальних ресурсів можна виокремити приміщення, обладнання, книги, речі, ліки тощо.

Основні людські ресурси: соціальні педагоги; соціальні працівники; психологи; реабілітологи; інші працівники соціальних інститутів; волонтери.

До основних видів інформаційних ресурсів соціально-педагогічної роботи можна віднести: спеціальну літературу; буклети, листівки, брошури, прес-релізи; рекламну продукцію (плакати, стенди); інформацію в ЗМІ про благодійні заходи неурядових структур і соціальні програми органів влади та місцевого самоврядування; інформаційну мережу Інтернет (сторінки донорів,

інформаційно-пошукові сервери, спеціалізовані сторінки по фандрайзингу тощо); усну інформацію спеціалістів та волонтерів.

Кожна держава має систему соціальних інститутів, які безпосередньо чи опосередковано займаються вирішенням соціальних проблем і виступають як *інституціональні ресурси*. До них належать:

- соціальні інститути виховання (загальноосвітні школи, школи-інтернати, вищі навчальні заклади, позанавчальні заклади);
- державні органи соціальної роботи з населенням (територіальні центри по роботі з населенням, соціальні служби молоді, притулки, реабілітаційні центри тощо);
- громадські організації (благодійні фонди, громадські об'єднання, товариства);
- церкви.

Технологічні ресурси – це сукупність форм, методів, засобів та прийомів, що застосовуються соціальними службами, окремими закладами соціального обслуговування, соціальними педагогами та працівниками з метою досягнення успіху соціально-педагогічної роботи та забезпечення завдань соціального захисту населення. Серед найбільш поширених технологічних ресурсів соціально-педагогічної діяльності можна виокремити організаційні форми, діагностичні техніки, психотерапевтичні методи, індивідуальне консультування, тренінги тощо.

Окрім перерахованих вище різновидів внутрішніх та зовнішніх ресурсів, окремим ресурсом соціально-педагогічної роботи, виступає *сім'я*. Сім'я – це система соціального функціонування людини, один з провідних інститутів її соціалізації. Вона, перш за все, покликана бути надійним психологічним “сховищем”, яке допомагає людині виживати в складних умовах сучасного життя. Сім'я забезпечує своїм членам економічну, соціальну та фізичну безпеку шляхом реалізації її основних функцій: матеріально-економічної, житлово-побутової, комунікативної, виховної, рекреативної. Якщо об'єктом соціально-педагогічного впливу виступає конкретна особистість, то сім'я в такому випадку може бути зовнішнім ресурсом по відношенню до неї. При цьому функції матеріальних ресурсів можуть виконувати сімейні заощадження та фінансові надходження членів родини, а самих батьків, дітей та сіблінгів у певній конкретній ситуації можна розглядати як різновид людських ресурсів, що сприяють становленню, самореалізації та самопомозі особистості.

Коли сім'я сама є об'єктом соціально-педагогічного втручання, її можна розглядати як і внутрішній ресурс, базуючись на особливостях взаємодії між членами родини, сімейних традицій, домінуючому типі спілкування тощо.

Література.

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) /А.Й. Капська, О.В Безпалько, Р.Х. Вайнола; Загальна редакція А.Й. Капської . – К., 2002. – 164 с.

2.Зверєва І.Д. Професійний етичний кодекс – нагальна вимога часу //Соціальна робота в Україні .- 2003. -№ 3. – С.33-39.

3. Коваль Л.Г., Зверєва І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка. – К., 1997.

5. Никитина Л.Е. Социальная педагогика: Учебное пособие для вузов. – М.: Академический Проект, 2003. – 272 с.

6. Соціальна педагогіка: Підручник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.

7.Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики: Учебник для студентов высших педагогических учебных заведений. – 2-е изд. перераб. И доп. – М.: Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. –416 с.

Тема 2. Соціально-педагогічна робота з молоддю

Необхідність термінових заходів щодо вдосконалення механізмів соціалізації молоді усвідомлюється сьогодні на найвищих управлінських щаблях нашої держави – в уряді, верховній Раді, Адміністрації Президента. Так, у Декларації про загальні засади державної молодіжної політики в Україні (від 15 грудня 1992 року) зазначається, що державна молодіжна політика в Україні є пріоритетним і специфічним напрямком діяльності держави і здійснюється в інтересах молоді людини, суспільства, держави. Головними завданнями державної молодіжної політики є:

- вивчення становища молоді, створення необхідних умов для зміцнення правових та матеріальних гарантій щодо здійснення прав і свобод молодих громадян, діяльності молодіжних організацій для повноцінного соціального становлення та розвитку молоді;

- допомога молодим людям у реалізації та самореалізації їхніх творчих можливостей та ініціатив, широке залучення юнаків та дівчат до активної участі у національно-культурному відродженні українського народу, формуванні його свідомості, розвитку традицій та національно-етнічних особливостей, залученням молоді до активної участі в економічному розвитку України;

- надання державою кожній молодій людині соціальних послуг з навчання, виховання, духовного та фізичного розвитку, професійної підготовки;

- координація зусиль усіх організацій та соціальних інституцій, що працюють з молоддю.

Головними признаками державної молодіжної політики визнаються;

- повага до поглядів молоді та її переконань;

- надання прав і залучення молоді до безпосередньої участі у формуванні та реалізації політики та програм, що стосуються суспільства взагалі і молоді зокрема:

- правовий та соціальний захист молодих громадян, перш за все осіб, які не досягли 18 років, з метою створення необхідних стартових можливостей для їх повноцінного соціального становлення та розвитку;
- сприяння ініціативі та активності молоді в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Посиленню зазначених засад соціалізації молоді присвячена Постанова Кабінету № 348 від 20 березня 1998 року “Про комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні (“Молодь України”)”. Надпріоритетними завданнями в галузі молодіжної політики визначаються:

- сприяння духовному та фізичному розвитку молоді, виховання у неї почуття громадянської свідомості та патріотизму, бажання активно сприяти утвердженню державності в Україні;
- сприяння реалізації творчого потенціалу молоді в інтересах її становлення та самореалізації формування морально-правової культури та профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі;
- захист молодих громадян від дискримінації з мотивів віку; створення сприятливих умов для повноцінної соціалізації та активного залучення молоді до соціально-економічного, політичного та культурного життя суспільства, подолання її соціально-політичної апатії;
- забезпечення прав молодих громадян, сприяння їхній підприємницькій діяльності, врахування особливостей умов життєдіяльності та життєвих цілей різних соціальних груп молоді;
- підтримка сім’ї, талановитої та обдарованої молоді, молодіжних громадських організацій;
- сприяння розвитку та поглибленню міжнародних контактів.

Загалом за період самостійності в Україні набуло чинності близько сорока постанов, розпоряджень та наказів урядового рівня стосовно покращення молодіжної політики. І хоча відомо, що від добрих намірів до їх реального втілення довга дорога, особливо за несприятливих умов, все ж є відчутними перші зрушення й позитивні результати державної політики щодо вдосконалення механізмів соціалізації молоді, а також щодо інтеграції зусиль суспільних інституцій навколо цього завдання.

Так, зокрема, розвиткові демократичних засад у соціалізації молоді, а також новаторських форм у роботі з нею значного сприяння надали соціальні служби молоді. Започатковані Постановою Кабінету Міністрів України № 839 від 17 жовтня 1995 року “Про розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді”, ці організації набувають дедалі більшого поширення та популярності як осередки здійснення соціальної роботи з юнацтвом, зокрема таких її напрямків, як соціальна профілактика, соціальна адаптація, соціальна реабілітація, соціальна допомога, соціальні послуги, впровадження інноваційних технологій тощо.

Центрами соціальних служб для молоді розроблені та реалізуються програми “Соціальна підтримка молоді сім’ї”, “Соціальна адаптація жіночої молоді”, “Соціальна підтримка інвалідів”, “Соціальна підтримка сиріт”,

“Профілактика наркотизації, правопорушень, захворювання на СНІД”, “Сприяння зайнятості молоді”, “Соціальна підтримка талановитої та обдарованої молоді”, “Соціально-психологічна адаптація і реабілітація молоді людини”, “Соціальна підтримка сільської молоді”, “Інформаційне забезпечення”, “дозвілля та оздоровча робота”, “Правова підтримка молоді”, “Діти вулиці” тощо.

У 1997 році до центрів звернулися понад мільйон осіб у питання психологічної, педагогічної, юридичної, медичної консультації та допомоги. Впродовж 1997 року центрами соціальної служби молоді розроблено та застосовано понад півтори тисячі методик соціальної роботи з молоддю, жінками, різними категоріями сімей. Спеціалістами центрів проведено майже дві тисячі телепередач, упроваджено постійно діючі цикли радіопередач із соціально-психологічних проблем на державних, обласних радіостудіях, опубліковано три тисячі статей та інших матеріалів.

Система соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей значною мірою формується з урахуванням як позитивного досвіду країн, які ведуть перед у цій галузі (Великобританії, Іспанії), так і з урахуванням української специфіки та місцевих потреб. Із створенням в Україні Представництва ЮНІСЕФ (Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй) з'явилася можливість створення моделей соціальної роботи на міжвідомчих засадах. Саме ця міжнародна установа будує свою роботу на взаємодії як з державними, так і з громадськими організаціями у здійсненні дитячих та молодіжних проєктів. Програми, започатковані останнім часом (“Діти вулиці”, “Шприцеві наркомани”, “Жінки групи ризику” тощо), реалізуються саме за активного сприяння цієї організації. Представництво ЮНІСЕФ в Україні та українські державні центри соціальної служби молоді підписали угоду про співробітництво, в якій було закладено загальні підвалини спільної діяльності, проголошено наміри про проведення спільних заходів, навчання соціальних працівників, використання нових технологій соціальної роботи з молоддю.

Особливої ваги набуває у зв'язку з цим діяльність порівняно нового загалу педагогічних працівників – соціальних педагогів. Нагальним науковим і практичним завданням є дослідження і налагоджування їхньої співпраці з педагогами освітньо-навчальних закладів. Сьогодні у нашій країні спеціалістів із соціальної педагогіки готують близько 20 вузів, за цим фахом діє факультет після дипломної освіти при Донецькому державному університеті.

Як позитивний і перспективний досвід слід відзначити початок взаємодії соціальних служб молоді з освітніми установами. Одним з важливих елементів такої взаємодії є налагодження мережі “Телефону довіри”, до якої залучається дедалі більша кількість навчальних закладів. Аналіз звертань по “телефону довіри” свідчить, що найактуальнішими є проблеми взаємин дітей та батьків. Чимало надходять дзвінків з проблем сімейних стосунків (психологічна дисгармонія, ревності, подружня зрада). На третьому місці проблеми здоров'я.

Чи мало дзвінків з проблем здоров'я, пов'язаних з емоційними розладами (нав'язливі думки, бажання, страхи). Актуальними залишаються звертання з проблем венеричних захворювань та СНІДу. У 1997 році збільшилася кількість звертань підлітків та молоді з проблем стосунків у навчальному закладі (з товаришами по навчанню, викладачами, друзями).

Це є ще одним свідченням того, що загальноосвітня школа обов'язково потребує послуг досвідчених психологів та соціальних працівників, до яких у разі потреби могли б звертатися як учні, так і їхні батьки та вчителі. Можливо, за відсутності коштів, необхідно поки що ініціювати роботу в школах штатних психологів соціальних служб молоді за сумісництвом. Адже у Франції, наприклад, спеціаліст - профконсультант обслуговує одночасно кілька навчальних закладів.

На жаль, таке корисне і абсолютно необхідне починання, як організація соціальних служб молоді, також потерпає від економічних негараздів у державі. Так, наприклад, нерегулярно здійснюється оплата праці консультантів, не вистачає коштів для встановлення нових телефонних ліній, відключаються за несплату телефонні номери деяких центрів соціальних служб молоді. Проте плекаємо надію, що в майбутньому ситуація покращиться і започаткована практика державного сприяння молоді, яка має величезне значення для її конструктивної соціалізації, успішно розвиватиметься.

Ще одним прикметним заходом покращення ситуації молоді в країні стало створення при Президенті України Національної ради з питань молодіжної політики. У положенні про неї від 3 грудня 1995 року сказано, що Національна рада з питань молодіжної політики є координуючим та консультативно-дорадчим органом, покликаним сприяти постійному вдосконаленню державної молодіжної політики, забезпечувати узгодженість дій у розв'язанні питань, пов'язаних з життям молоді та участю її в усіх сферах життя суспільства та держави.

Головним завданням Національної ради з питань молодіжної політики визначено:

- визначення, прогнозування соціальних та морально-політичних процесів у молодіжному середовищі;
- визначення та наукове обґрунтування пріоритетних напрямків державної молодіжної політики, концептуальних засад зміцнення правових та матеріальних гарантій молоді;
- участь у підготовці проектів законодавчих актів, республіканських програм з питань, віднесених до компетенції Ради;
- координація дій центральних і місцевих органів державної виконавчої влади та господарських органів з питань здійснення прав і свобод молоді, участі її в політичному, економічному, духовному становленні держави.

Молодь – соціально-демографічна група, вікові критерії якої перебувають в межах 15-28 років, що знаходиться в процесі переходу від дитинства до дорослого життя і переживає стан сімейної та позасімейної

соціалізації, інтерналізації норм цінностей, творення соціальних і професійних очікувань, ролей, статусу.

Молодь як певна фаза, стан життєвого циклу, біологічно універсальна. Її вікові межі, пов'язані з ними соціальний статус та соціально-психологічні особливості молоді, мають соціально-історичну природу і залежать від суспільного устрою, культури та притаманних даному суспільству особливостей соціалізації його членів.

Перш за все, під соціальним становленням молоді розуміють кількісні та якісні зміни цієї демографічної групи в процесі її становлення як суб'єкта соціального розвитку.

Проблеми, що виникають у процесі соціалізації молоді, науковці поділяють на 2 групи.

1. *Соціальні молодіжні проблеми:* визначення ролі та місця молоді в сучасному суспільстві; формування ціннісних орієнтацій молодих людей та їх моральних пріоритетів; становище на ринку праці; забезпечення молоді певного освітнього рівня; політичні орієнтації та електоральна поведінка молоді.

2. *Особистісні проблеми молоді:* пошуки сенсу життя; професійне самовизначення; кохання; створення власної сім'ї; взаємостосунки з однолітками та дорослими; здоров'я молодих людей.

Ієрархія основних соціалізуючих чинників молоді в Україні: сім'я; групи ровесників; навчальні заклади різного типу; засоби масової інформації; трудова діяльність; громадські організації різного спрямування (спортивного, політичного, релігійного, культурного тощо).

Класифікація груп однолітків

Класифікаційна ознака	Типи груп
Юридичний статус	формальні (офіційно визнані суспільством) неформальні (існують стихійно самі по собі)
Вікові параметри	одновікові різновікові
Статеві параметри	одностатеві змішані
Соціально-психологічний статус	група приналежності референтна група
Ступінь стабільності	постійні тимчасові ситуативні
Просторова локалізація	дворові квартальні в межах установи (клубні, студентські, шкільні)

Тип лідерства	авторитарні демократичні
Соціальна спрямованість	просоціальні (соціально-позитивні) асоціальні (соціально-нейтральні) антисоціальні (соціально-негативні)

Соціалізуючі функції групи однолітків:

- задоволення потреби у нерегламентованому спілкуванні;
- оволодіння навичками співжиття з іншими людьми;
- автономізація від дорослих;
- створення умов для самоствердження;
- засвоєння певних статево-рольових норм поведінки;
- залучення до окремих видів субкультури.

Субкультура – сукупність соціально-психологічних ознак (норм, цінностей, стереотипів, смаків тощо), які впливають на стиль життя і мислення певних номінальних і реальних груп людей і дозволяють їм утверджувати себе в якості “ми” відмежованого від “вони” (інші представники соціуму).

Ознаки субкультури:

- специфічний набір ціннісних орієнтацій та норм поведінки;
- надання переваги певним джерелам інформації;
- своєрідні захоплення, смаки;
- специфічні способи проведення вільного часу;
- жаргон;
- особливості одягу та зовнішності.

Соціальною базою формування субкультури можуть бути вікові, професійні групи населення, релігійні секти, сексуальні меншини, неформальні течії (фани, металісти рокери тощо), злочинні групи. Субкультура впливає на особливість настільки, наскільки група однолітків, яка є її носієм референтна (значима) для людини.

Особливості молодіжної субкультури:

1. Розважально-рекреативна спрямованість (в організації дозвілля надається перевага слуханню музики, перегляду відеопродукцій чи програм телебачення).
2. Надмірно-підкреслене слідування молоді.
3. Передача інформації та почуттів за допомогою жаргонних слів та виразів.
4. Абсолютизація сучасних музичних стилів.
5. Надання переваги “легкій” літературі (детективи, фантастика, амурні романи).
6. Орієнтація на зразки масової західної культури.
7. Домінування культури сили.
8. Нехтування цінностями національної культури.

Процес соціального становлення молоді сьогодні досліджується у різноманітних сферах її життєдіяльності: сім’ї, навчанні, праці,

неформальних та формальних організаціях, під час дозвілля. Результати цих досліджень дозволяють стверджувати, що процес соціалізації молоді характеризується загостренням молодіжних проблем, про що свідчать:

- втрата ідеалів, життєвого оптимізму;
- посилення стану тривожності серед молоді, пов'язаному з наданням рівня та якості життя в суспільстві;
- нерівні можливості в одержанні освіти;
- збільшення числа молоді серед безробітних;
- значна економічна залежність від батьків;
- кризові явища у шлюбно-сімейних стосунках (високий рівень розлучень, сімейних конфліктів, обмежені можливості для поліпшення житлових умов);
- низький рівень загальної культури молодих людей;
- незадовільний стан здоров'я ;
- зростання рівня соціальних відхилень (злочинності, пияцтва, наркоманії, проституції).

На подолання цих проблем молоді спрямована державна молодіжна політика – системна діяльність держави щодо конкретної особистості, молоді, молодіжного руху, що здійснюється в законодавчій, виконавчій, судовій сферах. Вона ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах суспільства.

Головні напрями державної молодіжної політики в Україні:

- розвиток і захист інтелектуального потенціалу молоді, поліпшення умов і створення гарантій для отримання молоддю освіти, спеціальної професійної підготовки та перепідготовки;
- забезпечення зайнятості молоді, її правового захисту з урахуванням економічних інтересів, професійних і соціальних можливостей суспільства;
- створення умов для оволодіння та безпосередньої участі молодих людей у відродженні та розвитку духовних і культурних цінностей українського народу, охороні та відтворенні навколишнього природного середовища;
- формування у молоді почуття національної гордості, патріотизму, готовності захищати суверенітет України;
- охорона здоров'я молоді, формування у неї глибокої потреби в духовному і фізичному розвитку.

Державна молодіжна політика в Україні щодо освіти, соціально-політичної, економічної галузей, розвитку духовного, культурного, фізичного потенціалу молоді та функціонування молодіжних організацій визначається законодавством України.

Враховуючи, що молодь є однією з найменш забезпечених і соціально захищених груп населення, державна молодіжна політика передбачає:

1. Створення відповідної системи освіти, професійної орієнтації і підготовки молоді до праці.

2. Запобігання безробіттю, забезпечення зайнятості молоді.

3. Встановлення для випускників шкіл, профтехучилищ, технікумів, вузів, а також військовослужбовців, звільнених у запас, певних гарантій та можливостей для працевлаштування (це може бути щось на зразок права на перше робоче місце чи бронювання певної кількості робочих місць на виробництві).

4. Стимулювання підприємств і організацій, що спрямовують матеріальні і грошові ресурси на спеціальні молодіжні програми і проекти, на забезпечення зайнятості молоді, випуск товарів і надання послуг для молоді; створення та організацію діяльності госпрозрахункових та інших молодіжних підприємств і формувань, які дбають про надання допомоги молодим.

5. Розвиток нових форм трудової участі молоді у виробництві (створення економічних центрів, кооперативних, орендних підприємств тощо, визначення певних пільг при їх оподаткуванні, кредитуванні тощо).

6. Стимулювання молоді, її організацій на самостійне вирішення власних соціальних проблем (розвиток МЖК, центрів науки, творчості, дозвілля і відпочинку і т.п.).

7. Вирішення житлових проблем молоді (зокрема створення системи пільгового кредитування для молодих сімей).

8. Вивчення та формування розумних потреб молоді, розширення асортименту послуг і збільшення випуску товарів для молоді.

9. Державне стимулювання і фінансування молодіжного обміну з представниками інших держав з метою підвищення професійної кваліфікації молоді, набуття нових спеціальностей, розширення світогляду.

Досвід країн з ринковою економікою, що набули цивілізованих форм, і до яких прагне наша країна, свідчить, що життєвий шлях людини значною мірою залежить від неї самої. Ринкові реалії вимагають від людини здатності швидко приймати рішення, змінювати стратегію діяльності, якщо попередня неефективна, здобувати нові професії та кваліфікації, бути мобільною та вміти адаптуватися до видозмін соціальних ролей, тобто постійно піклуватися про підвищення своєї соціальної грамотності, освіченості, компетентності. Виробництво нових стратегій і моделей діяльності та поведінки відбувається здебільшого в період розвитку та соціального становлення людини молоді, яка генерує інноваційне мислення та творчість, що, в свою чергу, спричиняє до розвитку її самобутності та індивідуальності.

Виокремлюючи студентські роки як специфічний період життя людини слід звернути увагу на те, що студентство як соціальна група має свої спільні інтереси, традиції, світогляд, цілком певні спеціальні якості.

Студентство характеризується особливим способом життя, умовами навчальної праці і побуту та своєрідною роллю у розвитку суспільних відносин.

Студентська молодь за своєю суттю є найменш консервативним і найбільш прогресивним прошарком населення, тобто студентство стає своєрідним барометром суспільних відносин в державі, що дозволяє йому бути потенційним лідером у привнесенні в життєдіяльність суспільства нових демократичних ідей. Згідно з цим студенти покликані сприяти власному саморозвитку на позиціях лідерства з опорою на організаційну та управлінську діяльність, власному самовихованню з опорою на почуття відповідальності за свої вчинки, власному самоуправлінню з опорою на свої здібності, інтереси, бажання.

Відтак, чинниками студентського самоврядування, що сприяють соціалізації молоді в студентському середовищі є: студентське самоврядування без меж, партнерство заради демократизації відносин, соціальний супровід студентської молоді. Крім того, основним підґрунтям соціалізаційних процесів мають бути три напрями руху студентського самоврядування, це рух до саморозвитку, до самовиховання і до самоуправління. Розглянемо чинники, які, а наш погляд, впливають на соціалізаційні процеси в середовищі студентського самоврядування.

Чинник 1. Студентське самоврядування без меж.

Студентське самоврядування багатогранне і діє не тільки на рівні вищих навчальних закладів, але й на рівні держави в рамках Всеукраїнської Студентської Ради як координуючого органу серед студентських парламентів і рад, які виникали у різних університетах і інститутах по всій Україні. Воно охоплює різні сфери діяльності, сприяє зростанню соціальної активності, ініціативи, розвиває організаторські, управлінські та інші здібності, які необхідні в подальшій роботі, в якісно нових умовах переходу до ринкової економіки. В цих умовах незмірно зростає важливість саморозвитку у майбутніх спеціалістів нешаблонного мислення, ініціативності, вміння самостійно приймати рішення, впевнено їх відстоювати. Розширення меж студентського самоврядування сприяє самовихованню майбутніми спеціалістами соціальної відповідальності та підвищення рівня самостійності.

Отже, самоврядування - самостійна громадська діяльність студентів, основними завданнями якої в межах розглянутого чинника є:

забезпечення і захист прав та інтересів студентів, зокрема стосовно організації навчального процесу;

забезпечення виконання студентами своїх обов'язків;

сприяння навчальній, науковій і творчій діяльності студентів;

сприяння створенню відповідних умов для проживання та відпочинку студентів;

сприяння діяльності студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами.

Чинник 2. Партнерство заради демократизації відносин.

Модернізація вищої освіти в рамках Болонського процесу, в якому студентство розглядається як партнер, демократизація суспільних відносин суттєво розширили студентське самоврядування, дали змогу молоді масово залучитися до управління справами і передусім взяти участь у роботі Вчених рад університетів, інститутів, факультетів. Цей факт свідчить про перші кроки нашої демократії, яка сприяє наданню юнакам і дівчатам самостійності, підвищення їх відповідальності за якість навчання і виховання.

Рішення органів студентського самоврядування мають дорадчий характер. У своїй діяльності органи студентського самоврядування керуються законодавством, рішеннями спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі освіти і науки та відповідного центрального органу виконавчої влади, в підпорядкуванні якого знаходиться вищий навчальний заклад, статутом вищого навчального закладу.

Студентські організації через самоуправління реалізують свої права насамперед у сфері діяльності самих студентів: навчання, підвищенні його якості та самоосвіти, науково-дослідницькій і культурно-освітній роботі, організації дозвілля, суспільно-корисній праці, самоврядуванні у студентській групі й студентському гуртожитку, утвердженні в студентському середовищі здорового духовного та культурного способу життя та інше.

Отже, основними завданнями органів студентського самоврядування як провідників партнерства є:

- організація співробітництва з керівництвом вищих навчальних закладів на демократичних засадах;

- організація співробітництва зі студентами інших вищих навчальних закладів і молодіжними організаціями;

- вибір Європейської практики соціалізації студентської молоді як провідного агента Болонських ініціатив;

- участь у вирішенні питань міжнародного обміну студентами.

Чинник 3. Соціальний супровід студентської молоді.

Майбутній спеціаліст, прийшовши на виробництво, у сферу науки, культури чи обслуговування, має бути соціальне грамотним, активним, ініціативним, впроваджувати і підтримувати демократичні норми управління, керівництва і спілкування. Без цих навичок спеціалістам неможливо забезпечувати перехід до соціальної стабільності в суспільстві, а здобуття їх можливе в процесі соціально корисної діяльності. Особливої уваги заслуговують, наприклад, такі формування, в яких

студенти можуть отримати необхідний досвід життєдіяльності, це консультативні служби для категорій клієнтів, які беруть шлюб і потребують певної підготовки до сімейного життя; молодіжні біржі праці та агентства зайнятості, що займаються працевлаштуванням; служби юридичного консультування, що вирішують проблеми інформаційного забезпечення молоді нормативно-правовою базою тощо.

Отже, основними завданнями студентського самоврядування як провідного агента соціальних ініціатив є:

сприяння діяльності районній, міській та обласній соціальній службі для молоді;

організація роботи соціальної студентської служби у вищому навчальному закладі;

сприяння працевлаштуванню випускників;

участь у роботі волонтерських загонів місцевого та міжнародного призначення.

Література

1. Зверева І.Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика. – К., 1998.

2. Життєві кризи особистості. Діти і молодь у кризовому суспільстві: технології допомоги і підтримки. – К.: ІЗМН, 1998.

3. Кузьменко О.А. Соціальне становлення особистості в умовах відкритої соціально-педагогічної системи: Автореф. дис. ...канд. пед. наук: 13.00.01. – Київ, 1998. – 18с. 13.

4. Результати моніторингового опитування населення України стосовно соціального становища молоді. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000.

5. Соціальна педагогіка. Підручник / За ред. проф. А.Й. Капської. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.

6. Социология молодежи / Под ред. В.И. Лисовского. – Спб, 1996.

7. Троцко Г.В., Трубавіна І.М., Хлебнікова Т.М. Українські дитячі та молодіжні громадські організації: Навчальний посібник. – Харків, 1999. – 206с.

8. Щепанская Т.Б. Символика молодёжной субкультуры. – Спб, 1993.

Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання.

Тема 3. Соціальні проблеми молоді.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ.

Завдання до теми 1. Ресурси соціально-педагогічної роботи І-го ступеня складності.

1. Підготуватись до мікрвикладання навчального матеріалу методом розповіді за темою "Класифікація ресурсів соціально-педагогічної роботи".

2. Підібрати і обговорити ситуації на тему "Сім'я як ресурс соціально-педагогічної роботи".

3. Скласти термінологічний словник за темою "Внутрішні та зовнішні ресурси".

II-го ступеня складності.

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Ресурси як умова забезпечення діяльності соціального педагога", оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо використання міжсекторної взаємодії в ресурсному забезпеченні соціально-педагогічної діяльності, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу "Збірник студентських наукових праць".

3. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо соціальної педагогіки як ресурсу розвитку суспільства, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу "Збірник студентських наукових праць".

III-го ступеня складності.

1. Провести соціометричне вивчення структури міжособових відносин в сім'ї, написати стислу характеристику.

2. Провести наукове спостереження за виховним процесом в університеті стосовно студентів - першокурсників, написати стислу характеристику.

3. Провести вивчення інформаційного забезпечення університету з метою виявлення можливостей щодо надання соціальної літератури студентам, написати стислу характеристику.

Завдання до теми 2. Соціально-педагогічна робота з молоддю.

I-го ступеня складності.

1. Підготуватись до мікрвиступу за темою "Молодь як особлива соціально-демографічна група".

2. Підготуватись до мікрвикладання навчального матеріалу методом пояснення за темою "Провідні соціалізуючі чинники молоді".

3. Скласти бібліографію з теми "Особливості молодіжної субкультури".

II-го ступеня складності.

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Становище молоді в основних сферах життєдіяльності" і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо типових проблем молоді в Україні та за кордоном, зробити порівняльну характеристику, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу.

3. Скласти міні словник-довідник щодо молодіжної політики в Україні та за кордоном.

III-го ступеня складності.

1. Провести вивчення структури соціальної допомоги для студентів університету, представити у вигляді стислої характеристики.

2. Розробити план підготовки та проведення студентської науково-теоретичної конференції за темою “Ціннісні орієнтації дітей та молоді: проблеми та перспективи”.

3. Скласти соціально-психологічний портрет сучасного студента університету.

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ.

Завдання до теми 3. Соціальні проблеми молоді.

1. Познайомитися з діяльністю міського центру соціальних служб для молоді, написати стислу характеристику.

2. Познайомитися з діяльністю міського “телефону довіри” з метою написання стислої характеристики.

3. Познайомитися з діяльністю волонтерів на Одещині. Написати статтю для журналу.

ЗМІСТОВИЙ МОУЛЬ II. ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

Тема 4. Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості

В Україні з січня 2002 року почав діяти новий Сімейний кодекс, в якому по-новому визначені права членів сім'ї і який разом із Законом про соціальну роботу і соціальні стандарти зміцнює базу як соціальної так і соціально-педагогічної роботи з сім'єю.

У новому Сімейному кодексі права членів сім'ї відбивають міжнародні стандарти прав людини в суспільстві з урахуванням особливостей сім'ї та її соціального інституту – шлюбу (позашлюбні сім'ї законодавчо визнані вперше). Зазначені права спрямовані на забезпечення виховання і розвиток дитини в сім'ї, охорону батьківства і материнства, розвиток подружжя, що є можливим тільки за умов виконання членами сім'ї своїх обов'язків стосовно один одного на основі домовленостей (угоди) щодо правил сімейного життя або захисту прав членів сім'ї через суд.

За Сімейним кодексом сім'я як первинна та основна ланка суспільства є соціальною системою, ознаками якої є: спільне проживання членів сім'ї, до яких належать, на основі Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», чоловік, дружина, рідні, всиновлені та підопічні діти, непрацездатні батьки чоловіка і дружини, які мешкають разом з ними і перебувають на їхньому утриманні через відсутність власних прибутків, особа, яка проживає спільно з інвалідом I групи і здійснює догляд за ним; спільний побут членів сім'ї; наявність прав і обов'язків у членів сім'ї. Крім того, відзначається, що подружжя є сім'єю і тоді, коли чоловік або дружина через навчання, працю, лікування, необхідність догляду за батьками, дітьми, з інших поважних причин мешкають окремо; також дитина належить сім'ї батьків, якщо з певних причин з ними не проживає.

Шлюб – це сімейний союз жінки і чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів громадянського стану, який саме регулює правові стосунки між членами сім'ї.

Сім'я позашлюбна – це вільний союз чоловіка і жінки (законодавство не визнає інший статевий склад сім'ї), який певною мірою сприяє розвитку толерантності громадян до особистого життя інших людей, подоланню гендерних стереотипів суспільства, коли жінка як домогосподарка залежна від чоловіка; самореалізації і професійному зростанню кожного члена сім'ї, що є запорукою виживання після її можливого розпаду, своєрідною профілактикою самотійного життя; запобіганню насильству в сім'ї (не треба у даному випадку розлучатися із кривдником, можна просто піти від нього).

Законодавчі акти та дослідження особливостей соціальної роботи з сім'єю дозволили групі науковців (Безпалько О.В., Вайнола Р.Х., Капська А.Й.) визначити основні положення теорії і практики щодо шляхів вирішення зазначених проблем. Наприклад, сім'я за їх трактовкою визначається як динамічна мала група людей, які разом проживають, зв'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідністю.

Крім того, сім'я також визначається як соціальний інститут, що характеризується спільною формою взаємовідносин між людьми, в межах якого здійснюється основна частина їх життєдіяльності.

Подальші дослідження дозволили розглядати сім'ю як провідний мікрофактор соціалізації особистості, оскільки вона є персональним середовищем її життя та розвитку, і до основних функцій якої належать: забезпечення фізичного та емоційного розвитку індивіда; формування статевої ідентифікації дитини; провідна роль в її розумовому розвитку; розвиток здібностей та потенційних можливостей індивіда; забезпечення дитини почуттям захищеності; формування ціннісних орієнтацій особистості; оволодіння дитиною основними соціальними нормами.

Окрім перерахованих вище особливостей, сім'я також є першоосновою духовного, економічного та соціального добробуту суспільства, що підтверджується усім ходом розвитку людської цивілізації. В результаті вона набула функцій, які в сукупності забезпечують повноцінність її існування, саморозвиток та широку життєдіяльність як соціального інституту.

Ускладнення суспільства і прискорення його розвитку дозволяє за різними підходами і критеріями нараховувати понад сорок типів, видів і форм сімей. Розглянемо їх перелік за такими ознаками:

- *за складом*: повна сім'я, окрема, проста або нуклеарна, складна (сім'я з кількох поколінь), велика сім'я;
- *за структурою*: з однією шлюбною парою з дітьми або без дітей; з одним із батьків подружжя та іншими родичами; з двома і більше шлюбними парами з дітьми або без дітей, з одним з батьків подружжя та інших родичів і без них; з матір'ю (батьком) з дітьми;

- за типом главенства в сім'ї: егалітарні (демократичні) й авторитарні сім'ї;
- за однорідністю соціального складу: соціально-гомогенні (однорідні) і гетерогенні (неоднорідні) сім'ї;
- за сімейним стажем: молоді сім'ї; сім'ї, в яких очікують дитину; сім'я шлюбного віку; подружні пари похилого віку;
- за національним (етнічним) складом: однонаціональні; міжетнічні сім'ї; сім'я з громадян різних держав; сім'я з осіб різного віросповідання;
- за якістю взаємин і атмосфера в сім'ї: благополучна, стабільна, педагогічно-слабка, нестабільна, дезорганізована;
 - за географічною ознакою: міська, сільська, віддалена сім'я (яка проживає у важкодоступних районах);
- за типом споживацької поведінки: сім'я з "фізіологічним" або "наївно-споживчим" типом споживання, сім'я "інтелектуальним" типом споживання, тобто з високим рівнем витрат на купівлю книг, журналів, на видовищні заходи, тощо; сім'я з проміжним типом споживання; з особливими умовами життя; студентська сім'я; "дистантна" сім'я;
 - за рівнем матеріального достатку: елітарні, малозабезпечені, заможні.

Як відомо із досліджень, кожна сім'я відрізняється одна від одної за такими основними параметрами: соціально-культурний – освітній рівень батьків, їх участь в житті суспільства; соціально-економічний – майнові характеристики та зайнятість батьків на роботі; техніко-гігієнічний – умови проживання, обладнання житла, особливості способу життя; демографічний – структура сім'ї (велика, що включає інших родичів; батьки та діти; неповна; бездітна; одно-, мало-, чи багатодітна).

Традиційні вимоги до сім'ї як соціального інституту зобов'язують виконувати в суспільстві такі функції: матеріально - економічну – планування сімейного бюджету, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві; житлово-побутову – забезпечення сім'ї житлом, ведення домашнього господарства та організація побуту сім'ї; репродуктивну – продовження людського роду через народження дітей; комунікативну – створення сприятливого сімейного відтворення сил членів сім'ї, організація внутрішнього спілкування; виховну – передача дорослими членами сім'ї соціального досвіду дітям; рекреативну – організація вільного часу та відпочинку сім'ї, розвиток інтересів і потреб особистості.

За типом спілкування сучасна психологія виділяє такі сім'ї як тоталітарні (домінаторні) та демократичні (партнерські).

У сім'ях першого типу домінує гіперсоціальна батьківська позиція, для якої характерно: відсутність рівних прав усіх членів родини, особливо дітей; батьки не виявляють відкрито своїх почуттів, щоб "не зіпсувати дитину"; надзвичайна вимогливість одного або обох з батьків до інших членів сім'ї; нав'язування дітям великої кількості правил та умовностей; моралізування, часто безпідставне і неефективне; нетерпимість до дитячих недоліків;

небажання йти з дітьми на компроміс; ставлення до дітей як до дорослих, нетерпимість до проявів “дитячості”; дисципліна підтримується за рахунок сили та приниження слабших.

У партнерській сім’ї навпаки можна спостерігати відкритість сімейних стосунків, гнучкі правила розпорядку, сімейну згуртованість.

Характеристика партнерської сім’ї: відсутність секретів та таємниць між членами сім’ї; гнучкі правила розпорядку; розподіл економічної відповідальності; домашня робота та обов’язки розподіляються на засадах рівноправності; повага до особистого життя членів сім’ї; основою дисципліни є повага та довіра; батьківські обов’язки рівноправно розподіляються; зроблені помилки визнаються; члени сім’ї беруть на себе відповідальність за проблеми, які виникають.

Аналіз наукової, соціологічної та психолого-педагогічної літератури дозволив визначити поняття благополучних і неблагополучних сімей та їх сутності.

Сімейне благополуччя визначається не матеріально-економічною забезпеченістю сім’ї, її прибутками а високим рівнем внутрісімейної моральності, духовності, задоволення емоційних потреб всіх членів сім’ї. Хороші матеріальні умови справляють вплив лише нормальному емоційно-психологічному кліматі, хороших взаємостосунках між членами сім’ї. В благополучній сім’ї існує взаєморозуміння, взаємоповага між всіма її членами, спільності життєвої мети, позитивна моральна атмосфера, приблизно однакова оцінка різних життєвих ситуацій, спільність інтересів у багатьох сферах духовного життя, взаємопогодження стосовно взаємних справ і обов’язків, врахування взаємин інтересів, розуміння душевних переживань іншого, психологічна підтримка, трудова співдружність, задоволення почуття власної гідності, своєї значимості, взаємна довіра, людяність, доброта, чуйність, раціональне вирішення всіх сімейних проблем, розуміння завдань сімейного виховання. Дитина в такій сім’ї відчуває себе рівноправним членом сімейного колективу, де її люблять. Проте не балують, залучають до посильної праці по дому, ставляться до її потреб з розумінням, роз’яснюють, чому слід робити так, а не інакше тощо.

Неблагополучними (проблемними) називають сім’ї, які повністю або частково втратили свої виховні можливості в силу тих чи інших причин, у результаті чого і цих сім’ях об’єктивно чи суб’єктивно складаються несприятливі умови для виховання дитини (в основному виділення неблагополучних сімей покладені соціально-психологічні та соціально-економічні фактори). До таких сімей відносять: сім’ї, де батьки зловживають спиртними напоями, ведуть аморальний спосіб життя, вступають у конфлікт з морально-правовими вимогами суспільства; сім’ї з низьким морально-культурним рівнем батьків; сім’ї з стійкими конфліктами у взаємостосунках між батьками, батьками та дітьми; неповні сім’ї; материнські сім’ї; сім’ї зовні благополучні, які припускають серйозні помилки, прорахунки в системі сімейного виховання, внаслідок невміння будувати правильні взаємини між членами сім’ї, низькі педагогічні культури та неосвіченості. Причому такі

помилки в системі сімейного виховання мають не ситуативний, а стійкий характер. Тобто в таких сім'ях постійно порушуються певні педагогічні вимоги до дітей.

Виходячи із розуміння сутності виховання в сім'ї, сучасними науковцями визначається *сімейне виховання* як більш чи менш усвідомлені зусилля старших членів сім'ї, котрі спрямовані на те, щоб молодші відповідали уявленням старших про те, якою повинна бути і стати дитина.

За ствердженням В.Г. Постового українська сім'я має культивувати такі якості і особливості характеру людини як:

- повага до батьків і віданість сім'ї, родині, готовність до взаємодопомоги;
- шанування культу предків, традицій і звичаїв свого народу;
- сформованість національної свідомості і самосвідомості, любов до рідної землі і народу, відданість Україні;
- розуміння і відчуття духовної єдності поколінь, повага до жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- сформованість високої мовної культури, досконале володіння українською мовою, як державною, що є основою національної культури;
- шанобливе ставлення до культури, звичаїв, традицій народів, що населяють Україну, та народів світу;
- усвідомлення власної національної гідності, честі, внутрішньої свободи, гордості за свою землю і народ;
- всебічний і гармонійний розвиток особистості, готовність до розумової і фізичної праці, захисту рідної землі, нгавіть до самопожертви;
- висока духовна культура особистості, сформований світогляд, розуміння законів розвитку природи, суспільства;
- дотримання принципів вселюдської і народної моралі – правдивості, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, гуманного ставлення до людини і довкілля;
- готовність до творчої праці в умовах ринкових відносин; бережливе ставлення до суспільної і приватної власності, до природних багатств, прагнення примножити їх власною працею.

Звідси впливає характерна складова сімейного виховання як *батьківська позиція*, сутність якої полягає у психологічній та виховній спрямованості матері та батька, заснованій на свідомій чи неусвідомлюваній оцінці дитини, що знаходить своє вираження в певних способах та нормах взаємодії з нею.

Батьківська позиція має такі ознаки:

адекватність (найбільш близька до об'єктивної оцінки психологічних та характерологічних особливостей дитини та побудова виховного впливу на основі такої оцінки);

гнучкість (здатність змінювати форми та методи спілкування і впливу на дитину відповідно її віковим особливостям, конкретним ситуаціям);

перспективність (спрямованість виховних зусиль на майбутнє у відповідності з вимогами, які поставить перед дитиною подальше життя).

За результатами досліджень зарубіжних вчених пропонуються наступні шляхи до серця дитини: дотик; слова заохочення; відданий їм час; подарунки; допомога.

Особливе значення має *дотик* як один з найбільш важливих виявів любові людини у перші роки життя дитини. Необхідно, щоб дорослі брали її на руки, обнімали, пестили по голівці, цілували, садовили її на коліна тощо. Тактильна ласка однаково важлива як для хлопчиків, так і для дівчаток. Тому, коли ви виражаєте свою любов за допомогою ніжних дотиків, цілунків, щоб висловити свою любов дитині, це може дати їй набагато більше, ніж слова: “Я тебе люблю”.

Завжди глибоко поважались *слова заохочення*. Коли ми хвалимо дитину, ми дякуємо їй за те, що вона зробила, чого досягла сама. Не треба хвалити дитину дуже часто, тому що ці слова втраять свою силу і смисл. Пам’ятайте, що кожна похвала має бути обґрунтованою та щирою. Намагайтеся у спілкуванні з дитиною говорити спокійно і м’яко навіть тоді, коли ви незадоволені. Намагайтеся менше вимагати від дитини і частіше просити: “Ти не міг би...”, “Може зробиш...”, “Мені буде приємно, якщо...”.

Якщо у вас вирвалося грубе зауваження, постарайтеся вибачитися перед дитиною. Пам’ятайте, що постійна критика шкодить дитині, бо вони не є доказом батьківської любові. Кожного дня даруйте дитині приємні слова підтримки, заохочення, схвалення, ласки, які будуть свідченням вашої любові до неї.

Ставлення до дитини як до осереддя світу характеризується відданим йому *часом*. Ви ніби говорите їй: “Ти потрібна мені, мені подобається бути з тобою”. Іноді діти роблять погані вчинки для того, щоб батьки звернули на них увагу: бути покараним все ж краще, ніж бути забутим. Проводити час разом – значить віддати дитині всю увагу повністю. Форми сумісного проведення часу у кожній сім’ї різноманітні: читання казок, бесіда за сімейною вечерею, гра в футбол, ремонт машини, допомога на дачі, тощо. І як би не були зайняті, хоча б кілька годин на тиждень подаруйте не лише хатнім справам, телевізору, власним уподобанням, а в першу чергу – своїй дитині.

Важливу роль відіграє *подарунок* як символ любові, особливо тоді, коли дитина бачить, що батьки дійсно турбуються про неї. Багато батьків використовують подарунки, щоб відкупитися від дитини. Діти, котрі отримують такі подарунки, починають думати, що любов можна замінити різними речами. Тому пам’ятайте, що справа не в кількості. Не намагайтеся вразити дитину ціною, розмірами і кількістю подарунків. Якщо ви хочете віддячити дитині за послугу – це плата, якщо намагаєтесь підкупити її – це взятка. Справжній подарунок дається не в обмін на щось, а просто так. Тільки різдвяні подарунки та подарунки до дня народження можуть бути сюрпризами. Інші подарунки краще вибирати з дітьми, особливо, якщо вони стосуються одягу. Подарунки не обов’язково купувати. Їх можна знаходити, робити самим. Подарунком може стати все, що завгодно: польові квіти,

камінчики, гілочки чудернацької форми тощо. Головне – придумати як його подарувати.

Бездоганним шляхом до серця дитини є *допомога*. Допомогати дітям – не значить повністю обслуговувати їх. Спочатку ми дійсно багато робимо за них. Проте потім, коли вони підростуть, ми маємо навчити їх всьому, щоб і вони допомагали нам.

Материнство і батьківство – це професії, і нелегкі. З вами заключили контракт не менше, ніж на 18 років і робочий день у вас ненормований. Кожного дня діти звертаються до вас з проханням. Завдання батьків – почути ці прохання і відповісти на них. Якщо ми допомагаємо дитині і робимо це з радістю, то душа дитини наповнюється любов'ю. Якщо батьки бурчать і сварять дитину, така допомога їх не радує. На кожному етапі розвитку дитини ми використовуємо різні “мови” нашої любові. Тому для батьків важливо обрати ту “мову” (дотик, слова заохочення, час, подарунки, допомогу), яка веде до серця дитини.

Зазначимо проте, що існують типові помилки сімейного виховання, як от: відсутність єдиних вимог до дитини; формальний характер спілкування з нею; вседозволеність у дітях та вчинках дитини; безконтрольність з боку батьків за поведінкою та навчанням дитини; обожнювання, ідеалізація дитини; надмірна суворість у вихованні; відсутність врахування індивідуально-психологічних та вікових особливостей дитини.

Подоланню цих недоліків сприятимуть основні правила батьківської поведінки:

1. У стосунках з дитиною спиратися на позитивні якості її особистості.
2. Оцінювати не особистість, почуття, думки дитини, а її вчинки.
3. Навіювати дитині позитивне.
4. Приймати дитину такою, якою вона є.
5. Не загадувати без особливої потреби негативні ситуації з минулого дитини.
6. Порівнювати дитину частіше із собою (якою вона була раніше), а не з її однолітками, знайомими.
7. Не принижувати гідність дитини.
8. Не припускати розходження між словами і діями батьків.

Суттєві суспільні перетворення сприяли усвідомленню того, що сьогодні одним із пріоритетних напрямків соціальної політики є соціальний супровід сім'ї. Його можна розглядати як систему механізмів, за допомогою яких держава створює умови для забезпечення життєдіяльності сім'ї, її захисту, якщо вона цього потребує. Тобто сімейна політика є ланцюжком між державою та громадським суспільством і виконує такі функції: стабілізуючу; захисну.

Необхідність сильної державної сімейної політики зумовлена суспільними потребами: сім'я є спільником суспільства у розв'язанні його головних проблем, збереженні моральних основ, соціалізації дітей, розвитку культури та економіки. Отже, суспільство зацікавлене в такій сім'ї, яка здатна

виробити та реалізовувати власну життєву стратегію, забезпечити не лише своє виживання, а й розвиток.

Виходячи з цього, об'єктом сімейної політики є соціальний інститут сім'ї, захист її прав і інтересів у процесі суспільного розвитку. Предмет сімейної політики можна визначити як сукупність проблем сім'ї, що характеризують її як соціальний інститут.

Можна виділити два підходи до розв'язання проблем сім'ї:

- вузький, який передбачає розгляд окремих проблем сім'ї в певних сферах життєдіяльності, стосується окремих категорій людей (тобто, це окремі, нескоординовані програми різних рівнів і обсягу);
- широкий, який передбачає узгоджені дії для розв'язання глобальних проблем сім'ї, інтеграцію різноманітних зусиль для задоволення потреб сім'ї.

Перший підхід зараз здійснюється державою в основному на місцевому рівні, другий – на загальнодержавному через здійснення концепції державної сімейної політики, яку розроблено на основі законів України, постанов Кабінету Міністрів з питань надання соціальної допомоги та підтримки сімей.

Концепція державної сімейної політики в Україні спрямована на утворення необхідних умов для поліпшення життєдіяльності сім'ї, виховання дітей, охорони материнства, забезпечення умов для суміщення трудової діяльності та обов'язків членів сім'ї.

Сучасні орієнтири сімейної політики в Україні: стабілізація сім'ї, зниження рівня розлучень; підвищення престижу сім'ї та сімейних цінностей у масовій свідомості; забезпечення розумового і фізичного здорового потомства, орієнтації на середньодітну сім'ю; підвищення виховного потенціалу сім'ї; адаптація сім'ї до ринкових умов життя.

В Україні можна виділити такі напрямки реалізації сімейної політики: законодавче забезпечення; економічні заходи; соціальна робота з сім'єю.

Форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю:

1. Лекційна та семінарська робота (для учнів, студентів, молодих батьків, різних типів неблагополучних сімей).
2. Робота консультантів, кабінетів індивідуального консультування.
3. Навчально-консультативні пункти при загсах.
4. Клуби для дівчат, молодих жінок.
5. Клуби молодої сім'ї (вирішують різноманітні проблеми молодих сімей).
6. Школи батьківської підтримки. Школи молодої матері.
7. Консультативні пункти для батьків (в т.ч. пересувні).
8. Навчально-консультативні пункти для сімей, у яких виховуються діти з обмеженими фізичними можливостями.
9. Рекламно-інформаційні кампанії в співпраці із засобами масової інформації (радіолекторії, кінолекторії на місцевому ТБ).
10. Благодійні акції.
11. Проведення соціально-психологічних тренінгів.

12. Сімейні свята, вечори, фестивалі, шоу-програми, конкурси, родинні ігри, вікторини, виставки – з метою популяризації і поширення досвіду сімейного виховання, формування родинно-побутової культури, пошуку молодих талантів, організації вільного часу тощо. Наприклад, конкурси сімейних ерудитів. “Співуча родина”, “Ідеальна пара”, “Серця двох”, “Наші родинні свята”, “Наші сімейні традиції та реліквії” тощо.

Таким чином, сьогодні сім'я стає центом соціальної роботи. Через вирішення сімейних проблем, зміцнення сім'ї як головного соціального інституту можна вийти на вирішення багатьох проблем сьогодення.

Література.

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) /А.Й. Капська, О.В Безпалько, Р.Х. Вайнола; Загальна редакція А.Й. Капської . – К., 2002. – 164 с.

2.Постовий В.Г. Тенденції виховання дітей і молоді в сучасній українській сім'ї //Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – Київ, 2003. - № 3. – С.20 –26.

3. Сімейний кодекс України // Голос України, 26 лютого 2002 р. - № 38 (2789). – С. 8-15.

4. Сімейний Кодекс України. – К., 2002. – 108 с.

5. Трубавіна І.М. Новий Сімейний кодекс України і соціальна робота з сім'єю //Соціальна робота в Україні: теорія і практика. – К., 2003. - №1. – С.29 –33.

Тема 3. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми, що залишилися без піклування батьків.

Сирітство це соціальне явище, поява якого обумовлена наявністю в суспільстві дітей, батьки яких померли, а також дітей, які залишилися без піклування батьків у результаті позбавлення останніх батьківських прав або визнання їх в установленому порядку недієздатними, безвісно відсутніми.

Згідно з Конституцією України “утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу”(стаття 52).

Сирота – дитина, що тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням внаслідок втрати батьків, а також дитини, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишатися в сімейному оточенні і потребує захисту та допомоги з боку держави.

Форми опікування дітей сиріт: усиновлення (удочеріння), опіка та піклування, прийомна сім'я, дитячі будинки сімейного типу, державна опіка.

Усиновлення (удочеріння) – є оформлене спеціальним юридичним актом прийняття в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина або дочки (стаття 101 Кодексу України про шлюб та сім'ю).

Усиновителем може бути кожен повнолітній дієздатний громадянин. Між усиновителем і усиновленою дитиною повинна бути різниця і віці не

менше 15 років. За наявності поважних причин цю різницю може бути скорочено під час розгляду заяви про усиновлення. У разі усиновлення дітей родичами різниця у віці між усиновителями та усиновленими до уваги не береться.

Не можуть бути усиновителями дієздатні особи:

- 1) позбавлені батьківських прав;
- 2) які подали завідомо неправдиві документи щодо усиновлення;
- 3) які бажають оформити усиновлення з метою отримання матеріальної чи іншої вигоди;
- 4) які вже були усиновителями, і якщо з їх вини усиновлення було скасовано або визнано недійсним;
- 5) які перебувають на обліку психоневрологічних та наркологічних диспансерів або лікуються в зазначених установах;
- 6) які на час усиновлення не мають постійного заробітку або інших установлених законом доходів.

Усиновлення є найкращою формою влаштування долі дитини-сироти і досі єдиною, в результаті якої дитина вибуває з системи держаної опіки та піклування, позбуваючись статусу дитини-сироти чи такої, що лишилася без батьківського піклування.

Опіка і піклування встановлюється для виховання неповнолітніх дітей, які в наслідок смерті батьків, позбавлення батьківських прав, хвороби батьків чи інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів цих дітей. Опіка встановлюється над дітьми, які не досягли п'ятнадцяти років; піклування – віком від п'ятнадцяти до вісімнадцяти років.

Спільним для усиновлення і опіки є те, що вони покликані гарантувати створення сприятливих умов життєзабезпечення дитини. З метою повноцінного розвитку дитини при встановленні опіки правовий зв'язок дитини з біологічними батьками та близькими родичами не припиняється. Ця обставина значно спрощує умови передачі дитини під опіку, робить таку форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, більш доступною для створення оптимальних умов виховання у сім'ї.

Опікуни, як правило, обираються із осіб, близьких підопічному. Такий підхід має історично сформовані традиції та виважений характер, розрахований на збережений дитиною наявних родинних зв'язків. Причому для встановлення опіки необхідна згода опікуна. Ця вимога носить суто педагогічний аспект, оскільки включає можливість примусового встановлення опікунських обов'язків і підтверджує виваженість рішення та прийняття зобов'язань щодо виховання дитини.

Завдання опіки над дитиною формулюються як право та обов'язок опікуна виховувати підопічного, піклуватися про його здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, готувати до праці, здійснювати захист його прав та інтересів. При визначенні особи опікувана враховується не тільки його бажання, а й готовність та спроможність здійснювати

відповідні обов'язки у процесі соціального виховання дитини-сироти. Як і при усиновленні, встановлено ряд обмежень щодо осіб, які не можуть призначитися опікунами (піклувальниками). Зазначені особливості встановлення опіки (піклування) пов'язані із необхідністю виконувати основне завдання опіки – створити найбільш сприятливі умови сімейного життєзабезпечення дитини, яка через певні причини позбавлена можливості виховуватися у власній родині.

Прийомна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла з закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей для виховання і спільного проживання. Загальна кількість рідних та прийомних дітей у родині не повинна перевищувати п'яти чоловік.

До осіб, які є потенційними прийомними батьками, висуваються певні медико-педагогічні вимоги, які певною мірою можна розглядати як гарантію створення у родині необхідних умов повноцінного виховання та розвитку прийомної дитини. Кандидатура батьків розглядається експертними комісіями при органах опіки та піклування, до складу яких входять психологи, педагоги, працівники освіти, органів опіки та піклування. Яке і у випадках оформлення інших щодо кандидатів на виховання дітей. Однією з умов формування доброзичливого клімату в родині з приходом дитини-сироти, встановлення сімейних контактів з усіма її членами є надання письмової згоди усіх неповнолітніх членів сім'ї на влаштування прийомної дитини.

Фінансування на отримання дітей у прийомній сім'ї гарантоване державою. Воно здійснюється за рахунок місцевого бюджету. Щомісячно виділяються кошти на харчування прийомних дітей, виходячи з натуральних норм його забезпечення, придбання для них одягу, взуття, медикаментів, предметів особистої гігієни, іграшок, книжок, інвентаря та обладнання, на культурно-масову роботу, а також кошти на оплату комунальних послуг за нормами і тарифами, що діють у даній місцевості, пропорційно до кількості прийомних дітей.

Інститут прийомної сім'ї розрахований також на тимчасову опіку над дітьми (на короткий, обумовлений термін – від кількох тижнів до двох-трьох років, доки батьки перебувають в ув'язненні, на лікуванні тощо). Така форма опіки дає змогу здійснювати соціальний захист інтересів і прав дитини, яка тимчасово позбавлена батьківської опіки, порівняно з опікою, що, як правило, встановлюється до повноліття дитини. Функціонування такого типу сімей потребує, безперечно, психологічної підготовки прийомних батьків, орієнтації їхньої діяльності на забезпечення реалізації інтересів саме дитини, а не вирішення якихось власних потреб.

Дитячий будинок сімейного типу – це окрема сім'я, що створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі. Така сім'я бере на виховання і спільне проживання не менше 5 дітей-сиріт або дітей, позбавлених батьківського піклування.

Функціонування дитячих будинків сімейного типу визначається державними документами, зокрема Положенням про дитячий будинок

сімейного типу, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1994 р. № 267. у 1998 році до Положення були внесені певні зміни.

Дитячий будинок сімейного типу може отримати свій статус у тому випадку, коли на виховання приймається не менше п'яти дітей, позбавлених батьківської опіки. Безперечно, така умова сприяє влаштуванню у родині більшої кількості осиротілих дітей. Але, враховуючи перш за все психологічний і педагогічний аспекти, кількість дітей у сім'ї, як рідних, так і прийомних, не повинна перевищувати десяти осіб, зважаючи на необхідність створення оптимальних умов для їх повноцінного виховання та розвитку. У родині може виховуватися більш десяти дітей, якщо дозволяють житлово-побутові умови і є бажання батьків-вихователів. Але обстеження функціонуючих дитячих будинків сімейного типу свідчать: порушення обмежень щодо дітей, які перебувають на вихованні, трапляються досить часто. Це пояснюється тим, що місцеві органи влади прагнуть влаштувати якомога більше дітей-сиріт. Однак, така практика негативно впливає на оптимальний розвиток вихованців, оскільки збільшується навантаження на батьків-вихователів як у фізичному, так і психолого-педагогічному плані.

Кандидат на роль батька-вихователя має пройти експертну комісію, до якої входять спеціалісти (психологи, юристи, педагоги, лікарі). Останні оцінюють особистісні якості майбутнього вихователя, його здатність замінити батька не одній, а кільком дітям, як правило, обтяжених вадами розвитку, педагогічно занедбаних, які пережили втрату близьких тощо. Перевага надається сім'ям або самотнім громадянам, які мають досвід виховання дітей чи вже є на даний час опікунами або піклувальниками і сумлінно виконують свої обов'язки.

Укладання угоди між місцевими органами влади і батьками-вихователями накладає на представників обох сторін певні права та обов'язки. Так, орган виконавчої влади зобов'язаний виділити кошти на утримання вихованців, надавати всіляку допомогу сім'ї, виплачувати батькам-вихователям грошове утримання. Водночас представники органів виконавчої влади контролюють умови виховання, утримання дитини і, якщо вони не виконуються, мають право розірвати угоду з батьками-вихователями, якщо вони порушують норми угоди. Батьки-вихователі зобов'язані передусім виховувати прийомних дітей, піклуватися про їхнє здоров'я, розвиток. Вони повинні особисто виховувати неповнолітнього, якому заміняють батьків. Батьки-вихователі мають право також вимагати від місцевих органів влади дотримання вимог угоди.

Прийомні діти у дитячих будинках сімейного типу перебувають на повному державному отриманні. За дітьми-сиротами зберігається право на майно та житлову площу, яка їм належить, за їх збереження до повноліття дитини несуть відповідальність органи опіки та піклування. Таке нормативне врегулювання покликано полегшити проблему подальшого влаштування долі дитини після досягнення повноліття, оскільки вирішується проблема забезпечення житловою площею.

За прийомними дітьми зберігаються пільги, визначені законодавством для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Державна система опіки та виховання дітей, позбавлених батьківського піклування

Тип закладу	Вік дітей	Кількість дітей
Будинок дитини	0-3	100-150
Дошкільний дитячий будинок	3-7	25-250
Школа-інтернат	7-17	350-450
Інтернатний заклад змішаного типу	3-17	100-400
Спеціальна школа-інтернат для дітей з вадами розвитку	7-17	100-300
Притулок	3-17	25-100

Негативні аспекти соціалізації дітей у закладах інтернатного типу

1. Відсутність спілкування з біологічними батьками.
2. Деформація родинних зв'язків через важке минуле.
3. Дефіцит любові, ласки, уваги.
4. Вузьке коло спілкування через закритий колектив.
5. Випадки жорстокості з боку персоналу та вихованців.
6. Регламентація проведення часу.
7. Несформований образ "Я".
8. Підвищення почуття тривожності, орієнтація на ворожість соціуму.
9. Закомплексованість, емоційне незадоволення.
10. Відсутність соціальних навичок особистого життя.
11. Відсутність особистого простору (власної кімнати, місця, де можна усамітнитися).
12. Економічна депривація – діти не мають власних заощаджень і досвіду розпоряджатися грошима.
13. Постійне перебування у вузькому комунікативному просторі.
14. Відсутність власних речей (крім одягу та предметів особистої гігієни).
15. Ранні сексуальні зв'язки; випадки сексуального насилля.
16. Обмежені можливості у виборі професії.
17. Відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними структурами.
18. Соціальна незахищеність після виходу із закладів інтернатного типу.

Соціальне сирітство – явище, обмовлення ухиленням або відстороненням батьків від виконання батьківських обов'язків по відношенню до неповнолітньої дитини.

Соціальні сироти – це особлива група дітей, які в наслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин лишилися сиротами при живих батьках.

На сьогоднішній день в Україні не існує усталеного визначення щодо цієї категорії дітей. У пресі, періодичних виданнях, психолого-педагогічних роботах, результатах соціологічних досліджень вживаються такі терміни, як: бездоглядні; бездомні; безпритульні; діти вулиці; діти, позбавлені батьківського піклування; соціальні сироти; неповнолітні групи ризику.

Дитячий Фонд ООН (ЮНІСЕФ) відносить до них:

- дітей, які не спілкуються з власними родинами і живуть у тимчасових сховищах;

- діти, які підтримують контакт з сім'єю, але через бідність, різні види експлуатації та зловживань по відношенню до них проводять більшу частину дня, а інколи і ночі, на вулиці;

- дітей вихованців інтернатів та притулків, які через різні причини втекли із них і перебувають на вулиці.

Це узагальнена характеристика “дітей вулиці”, оскільки в залежності від соціально-економічних умов у країні ступінь маргіналізації має свої специфічні прояви.

Так, в країнах Латинської Америки, зокрема Бразилії, Аргентині, є певна кількість дітей, які живуть на вулиці і вчиняють переважну кількість асоціальних вчинків.

У країнах Європи дитяча безпритульність включає в себе не лише дітей, що не мають постійного житла. Так, у Бельгії розрізняють три групи “дітей вулиці”: діти вулиці протягом більшої частини дня; діти, які жебракують, працюють на вулиці; діти, котрі живуть вдома, але вулиця є середовищем їх постійного місцеперебування.

У Швеції діти, що не контактують з батьками, проводять більшість часу в тимчасових приміщеннях та на вулиці, називають “покинутими”.

В Італії стосовно дитячої безпритульності вживається термін “неповнолітні групи ризику”.

У Великобританії осіб вулиці залежно від віку називають “юні втікачі” – діти до 18 років, які пішли з дому чи виховної установи; “молоді бездомні” – особи, що не мають роботи та постійного місця проживання; “ті, що сплять на вулиці” – підлітки та молоді, що не мають постійного притулку, ночують під мостами та в різних місцях вуличних будівель.

У Греції, Туреччині, Угорщині, Хорватії “дітьми вулиці” називають переважно циганчат та дітей біженців.

Таким чином, з наведених прикладів можна зробити висновок про те, що в багатьох країнах існує соціальна проблема дітей, життєдіяльності яких у переважній більшості обумовлена умовами вулиці.

До “дітей вулиці” в Україні відносять такі групи неповнолітніх:

- безпритульні діти – діти, які не мають постійного місця проживання в зв'язку з втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих у сім'ї, та діти, яких вигнали з дому батьки;

- бездоглядні діти – діти, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності

опікунів (родичів, бабусь, дідусів); психічних розладів батьків; байдужого ставлення останніх до виховання дітей;

- діти-втікачі із виховних установ – діти, що зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках;

- діти-втікачі із зовні благополучних сімей – діти з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку;

- діти, що за своїми психологічними ознаками схильності до постійного перебування на вулиці – діти, позбавлені систематичного батьківського піклування; аутсайтери шкільних колективів; діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, схильні до безцільного проведення часу.

Література.

1. Антонов В.В., Медков В.М. Социология семьи. – М., 1996.
2. Айшервуд М.М. Полноценная жизнь инвалидов. – М., 1991.
3. Батищева Г.О., Зайцева З.Г. Работа ССМ з молодістю сім'єю. – К., 1994.
4. Вернер Д. Реабилитация детей-инвалидов. – М., 1995.
5. Виховання дітей з особливими потребами в сім'ї. – К., 1998.
6. Гонеев А.Д., Лифинцева В.А. Основы коррекционной педагогики. – М., 1999.
7. Иванова И.Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів. – К., 2000.
8. Кон И.С. Психология ранней юности: Книга для учителя. – М., 1989.
9. Кондратьев М.Ю. Подросток в замкнутом круге общения. – М., 1997.
10. Лактионова Г.М. Социально-педагогическая работа с молодежью в крупном городе: теоретико-методические основы. – К., 1998.
11. Матвеев В.Ф. Психические нарушения при дефектах зрения и слуха. – М., 1987.
12. Методичні рекомендації соціальним працівникам щодо соціального супроводу прийомних сімей / Н.М. Комарова, Т.М. Бевз, Л.С. Волинець та ін. – К., 1999.
13. Мудрик А.В. Социальная педагогика. – М., 1999.
14. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами. / Л.В. Борщевська, А.В. Зіброва, І.Б. Иванова – К., 1999.
15. Пеша І.В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування. – К., 2000.
16. Постовий В.Г. Сучасна сім'я та її педагогіка. -К., 1994.
17. Притулки для неповнолітніх: статус та особливості роботи. – К., 2000.

18. Психолого-педагогічні аспекти роботи з “дітьми вулиці” / За ред. О.В. Безпалько. – К., 2000.
19. Слепоглухонемота: исторические и методологические аспекты. – М., 1989.
20. Социальная педагогика / Под ред. М.А. Галагузовой. – М., 2000.
21. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник / За ред. А.Й. Капської. – К., 2000.
22. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання / Авт. кол. Л.С. Волинець, Н.М. Комарова, І.Б. Іванова та інші. – К., 1998.
23. Трубавіна І.М. Державна сімейна політика в Україні: сутність, значення, перспективи // Соціальна робота: теорія, досвід, перспективи / За ред. І.В. Козубовської, І.І. Мигович. – Ужгород, 1999. – Ч.ІІ.
24. Хоменаускас Г.Т. Семья глазами ребенка. – М., 1993.
25. Якубова Ю.М., Антонова-Турченко О.Г. та ін. Проблемні сім'ї: діти і батьки. – К., 1998.

Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання

Тема 6. Соціально-виховні інститути в Україні.

Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять.

Завдання до теми 4. Сім'я як провідний фактор соціалізації особистості.

I-го ступеня складності.

1. Провести бесіду за темою “ Роль сімейного виховання на різних етапах розвитку суспільства”.

3. Підготуватись до мікрОВикладання навчального матеріалу методом розповіді за темою “Основні функції сім'ї”

3. Скласти бібліографію до теми “Типологія сімей”.

II-го ступеня складності.

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Методи і прийоми соціально-педагогічної роботи з сім'єю" і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми “Особливості соціалізації дитини в різних типах сімей” оформити у вигляді статті до педагогічної газети.

3. Написати анотацію на роботу В.О. Сухомлинського “Серце віддаю дітям”

III-го ступеня складності.

1. Провести наукове спостереження за студентською сім'єю з метою виявлення їх інтересів, потреб, бажань, оформити у вигляді стислої характеристики.

2. Провести анкетування з групою студентів з метою виявлення їх знань щодо форм роботи із сім'єю, оформити у вигляді стислої характеристики.

3. Провести бліцопитування з групою студентів з метою виявлення їх інтересів, потреб, бажань у створенні сім'ї, оформити у вигляді доповіді на семінарі.

Завдання до теми 5. Соціально-педагогічна діяльність з дітьми, що залишилися без піклування батьків.

I-го ступеня складності.

1. Підготуватись до мікрОВикладання навчального матеріалу методом розповіді за темою "Форми опікування дітей сиріт в Україні".

2. Скласти бібліографію до теми "Види закладів державної системи виховання дітей, позбавлених батьківського піклування".

3. Написати реферат, розкривши історіографічний аналіз соціальної опіки дітей в Україні.

II-го ступеня складності.

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Історія розвитку закладів інтернатного типу", оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо причин соціального сирітства в Україні, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу "Збірник студентських наукових праць".

3. Скласти програму студентської науково - теоретичної конференції на тему: "Інноваційні форми опіки дітей –сиріт в Україні".

III-го ступеня складності.

1. Провести вивчення структури соціальної опіки дітей-сиріт інтернату №4 в м.Одесі, представити у вигляді стислої характеристики.

2. Провести вивчення структури державних закладів опіки в м. Одесі, представити у вигляді стислої характеристики .

3. Провести вивчення структури недержавних закладів опіки в м. Одесі, представити у вигляді стислої характеристики .

Індивідуальні навчально-дослідні завдання.

Завдання до теми 6. Соціально-виховні інститути в Україні.

1. Познайомитися з діяльністю Українського державного центру соціальних служб для молоді, написати стислу характеристику.

2. Познайомитися з діяльністю міських спеціалізованих формувань для дітей та молоді в м. Одесі з метою написання стислої характеристики.

3. Познайомитися з діяльністю міських позашкільних виховних закладів для дітей та молоді.

Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань.

Виберіть одну правильну відповідь, вона буде оцінена одним балом.

1. До якого виду ресурсів відносять: особливості психічних пізнавальних процесів особистості; прояви емоційно-вольових процесів та психічних станів; особистісні характеристики; показники освітнього рівня людини; професійні та соціальні уміння й навички, якими вона володіє?

1) До зовнішніх ресурсів соціально-педагогічної роботи.

2) До матеріальних ресурсів соціально-педагогічної роботи .

3) До внутрішніх ресурсів соціально-педагогічної роботи.

2. До основних видів зовнішніх ресурсів належать:

- 1) матеріальні, людські, інформаційні, соціальні, технологічні;
- 2) соціальні, технологічні;
- 3) матеріальні, людські, інформаційні.

3. Основні людські ресурси - це:

- 1) соціальні педагоги, соціальні працівники, психологи, реабілітологи, інші працівники соціальних інститутів, волонтери;
- 2) соціальні працівники, психологи, реабілітологи;
- 3) соціальні педагоги, працівники соціальних інститутів, волонтери.

4. До якого виду ресурсів соціально-педагогічної роботи можна віднести: спеціальну літературу; буклети, листівки, брошури, прес-релізи; рекламну продукцію; інформацію в ЗМІ про благодійні заходи неурядових структур і соціальні програми органів влади та місцевого самоврядування; інформаційну мережу Інтернет; усну інформацію спеціалістів та волонтерів?

- 1) До основних видів інформаційних ресурсів соціально-педагогічної роботи.
- 2) До основних видів матеріальних ресурсів соціально-педагогічної роботи.
- 3) До основних видів зовнішніх ресурсів соціально-педагогічної роботи.

5. Кожна держава має систему соціальних інститутів, які безпосередньо чи опосередковано займаються вирішенням соціальних проблем і виступають як інституціональні ресурси. До них належать:

- 1) соціальні служби молоді, притулки, реабілітаційні центри; громадські організації; церкви;
- 2) соціальні інститути виховання; державні органи соціальної роботи з населенням; громадські організації; церкви;
- 3) соціальні інститути виховання.

6. Дайте узагальнену назву інституціональним ресурсам, до яких належать благодійні фонди, громадські об'єднання, товариства:

- 1) державні органи соціальної роботи з населенням;
- 2) соціальні інститути виховання;
- 3) громадські організації.

7. Дайте узагальнену назву інституціональним ресурсам, до яких належать загальноосвітні школи, школи-інтернати, вищі навчальні заклади, позанавчальні заклади:

- 1) державні органи соціальної роботи з населенням;
- 2) соціальні інститути виховання;
- 3) громадські організації.

8. Дайте узагальнену назву інституціональним ресурсам, до яких належать територіальні центри по роботі з населенням, соціальні служби молоді, притулки, реабілітаційні центри:

- 1) державні органи соціальної роботи з населенням;
- 2) соціальні інститути виховання;
- 3) громадські організації.

9. Серед найбільш поширених технологічних ресурсів соціально-педагогічної діяльності можна виокремити:

- 1) індивідуальне консультування, тренінги;
- 2) діагностичні техніки, психотерапевтичні методи;
- 3) організаційні форми, діагностичні техніки, психотерапевтичні методи, індивідуальне консультування, тренінги.

10. Соціальні молодіжні проблеми - це:

- 1) визначення ролі та місця молоді в сучасному суспільстві; формування ціннісних орієнтацій молодих людей та їх моральних пріоритетів; становище на ринку праці; забезпечення молоді певного освітнього рівня; політичні орієнтації та електоральна поведінка молоді;
- 2) становище на ринку праці; забезпечення молоді певного освітнього рівня; політичні орієнтації та електоральна поведінка молоді;
- 3) визначення ролі та місця молоді в сучасному суспільстві; формування ціннісних орієнтацій молодих людей та їх моральних пріоритетів.

11. Особистісні проблеми молоді - це:

- 1) кохання, створення власної сім'ї, взаєностосунки з однолітками та дорослими;
- 2) пошуки сенсу життя, професійне самовизначення;
- 3) пошуки сенсу життя, професійне самовизначення, кохання, створення власної сім'ї, взаєностосунки з однолітками та дорослими, здоров'я молодих людей.

12. Дайте визначення соціальному інституту, що характеризується спільною формою взаємовідносин між людьми, в межах якого здійснюється основна частина їх життєдіяльності.

- 1) Сім'я.
- 2) Неблагополучна сім'я.
- 3) Благополучна сім'я.

13. Дайте визначення соціальному інституту, що характеризується високим рівнем внутрісімейної моральності, духовності, задоволення емоційних потреб всіх членів сім'ї.

- 1) Сім'я.
- 2) Неблагополучна сім'я.
- 3) Благополучна сім'я.

14. До сучасних орієнтирів сімейної політики в Україні відносяться:

- 1) забезпечення розумового і фізичного здорового потомства, орієнтації на середньодітну сім'ю; підвищення виховного потенціалу сім'ї; адаптація сім'ї до ринкових умов життя;
- 2) підвищення престижу сім'ї та сімейних цінностей у масовій свідомості; забезпечення розумового і фізичного здорового потомства, орієнтації на середньодітну сім'ю;
- 3) стабілізація сім'ї, зниження рівня розлучень; підвищення престижу сім'ї та сімейних цінностей у масовій свідомості; забезпечення розумового і фізичного здорового потомства, орієнтації на середньодітну сім'ю; підвищення виховного потенціалу сім'ї; адаптація сім'ї до ринкових умов життя.

15. Дайте визначення стану дитині, що тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням внаслідок втрати батьків, а також дитини, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишатися в сімейному оточенні і потребує захисту та допомоги з боку держави.

- 1) Сирота.
- 2) Бездоглядна дитина.
- 3) Безпритульна дитина.

16. Дайте визначення соціальному стану дітей, які не мають постійного місця проживання в зв'язку з втратою батьків, асоціальними формами поведінки дорослих у сім'ї, та діти, яких вигнали з дому батьки.

- 1) Безпритульні діти.
- 2) Бездоглядні діти.
- 3) Сироти.

17. Дайте визначення соціальному стану дітей, які мають певне місце проживання, але вимушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів (родичів, бабусь, дідусів); психічних розладів батьків; байдужого ставлення останніх до виховання дітей.

- 1) Безпритульні діти.
- 2) Бездоглядні діти.
- 3) Сироти.

18. Дайте визначення соціальному стану дітей, що зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства в закладах інтернатного типу та притулках.

- 1) Діти-втікачі із виховних установ.
- 2) Діти-втікачі із зовні благополучних сімей.
- 3) Діти – вулиці.

19. Дайте визначення соціальному стану дітей з високим рівнем конфліктності, патохарактерологічними особливостями, відхиленнями у психічному та особистісному розвитку.

- 1) Діти-втікачі із виховних установ.
- 2) Діти-втікачі із зовні благополучних сімей.
- 3) Діти – вулиці.

20. Дайте визначення соціальному стану дітей, що за своїми психологічними ознаками схильності до постійного перебування на вулиці – діти, позбавлені систематичного батьківського піклування; аутсайтери шкільних колективів; діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, схильні до безцільного проведення часу.

- 1) Діти-втікачі із виховних установ.
- 2) Діти-втікачі із зовні благополучних сімей.
- 3) Діти – вулиці.

Підсумкова оцінка:

- низька – від 0 до 5 балів;
- задовільна – від 6 до 10 балів;
- добра – від 11 до 15 балів;
- висока – від 16 до 20 балів.

Орієнтовна сумарна модульно-рейтингова оцінка.

Модуль II					
Змістовий модуль I			Змістовий модуль II		
Завдання до	Бали	Додаткові	Завдання до	Бали	Додаткові
першої теми	1	1	четвертої теми	1	1
другої теми	1	1	п'ятої теми	1	1
третьої теми	1	-	шостої теми	1	-
			Підсумковий тест	20	
Всього	3	2		23	2
Сумарна кількість балів - 30					

Структура модуля III. Об'єкти соціально-педагогічної діяльності

Змістовий модуль I. Специфічні сфери соціально-	Змістовий модуль II. Особливості соціальної дезадаптації
--	---

педагогічної роботи	дітей та молоді
Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення	Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення
1. Особливості соціальної підтримки дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями. 2. Соціально-педагогічна діяльність в загальноосвітніх закладах.	4. Девіантна поведінка дітей та молоді як форма соціальної дезадаптації. 5. Характеристика різних форм девіації неповнолітніх.
Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання	Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання
3. Волонтерських рух в Україні	6. Становлення та розвиток соціальної педагогіки за рубежем.
Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять.	Завдання для самостійної роботи студентів до практичних (семінарських) занять.
Індивідуальні навчально-дослідні завдання	Індивідуальні навчально-дослідні завдання
Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань	

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ I. СПЕЦИФІЧНІ СФЕРИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ РОБОТИ

Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення

Тема 1. Особливості соціальної підтримки дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями

Поняття інвалідності, її причини та види

В українській мові до кінця XVIII ст. людина з вадою розвитку тлумачилась як каліка, каліка, хромець, слепець (давньоруською), що знаходимо у пам'ятках давньоруської літератури. Так, в Уставі князя Володимира Святославовича серед переліку метрополітичних та церковних людей є список світських людей, які підлягають особливому судочинству, серед них – “каліка, гронець”.

На початку XVIII ст. у слов'янських мовах починає вживатися слово “інвалід”, яке за походженням – безсилий, слабкий, важкопоранений – прийшло в українську і російську мови з французької і до кінця XIX ст. вживалося в значенні “відслуживший, заслужений воїн, який непристосований до служби через каліцтво, поранення, старезність”.

До сьогодні в Україні немає єдиного терміна стосовно осіб, що мають фізичні та психічні відхилення у здоров'ї. Так, у засобах масової інформації, спеціальній літературі вживаються поняття: інвалід; особи з обмеженими функціональними можливостями; людина з обмеженою дієздатністю; люди з особливими потребами; особи з вадами розвитку.

Інвалід – особа, яка має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій організму, обумовлене захворюванням, наслідками травми чи

дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності та викликають необхідність її соціального захисту.

Інвалідність – це обмеження в можливостях, обумовлених фізичними, психічними, сенсорними, соціальними, культурними, законодавчими та іншими бар'єрами, які не дозволяють людині бути інтегрованою в суспільство і брати участь в житті сім'ї та держави на тих же умовах, як і інші члени суспільства.

Існує багато класифікацій відхилень в здоров'ї та розвитку. Однією з найбільш поширених є британська трьохзрівкова шкала обмежених можливостей:

недуга – втрата чи аномалія психічних або фізіологічних функцій, елементів анатомічної структури, що утруднює певну діяльність;

обмежена можливість – втрата здатності (внаслідок наявності дефекту) виконувати певну діяльність у межах того, що вважається нормою для людини;

недієздатність – наслідок дефекту чи обмежена можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормативної ролі, виходячи з вікових, статевих чи соціальних факторів.

Види відхилень у здоров'ї:

1. Фізичні: тимчасові чи постійні відхилення в розвитку і (або) функціонуванні органу (ів) людини; хронічні соматичні захворювання; інфекційні захворювання.

2. Психічні - тимчасові чи постійні відхилення в психічному розвитку людини (порушення мови; пошкодження мозку; порушення розумового розвитку; затримка психічного розвитку; психопатії).

3. Складні - поєднують в собі фізичні та психічні відхилення (дитячий церебральний параліч тощо).

4. Важкі - поєднання фізичних та психічних відхилень, при яких оволодіння освітою в обсязі державних стандартів є неможливою (ідіотія, аутизм тощо)

На сьогодні у світі існує кілька моделей реабілітації людей з обмеженими функціональними можливостями.

Модель соціально-педагогічної роботи – це сукупність теоретичних положень та технологій практичної діяльності.

В межах медичної моделі інвалідність розуміється як особиста проблема інваліда, тобто обмежені можливості розглядаються в контексті взаємозв'язку між певною людиною та його недугою. Завдання соціально-педагогічної роботи полягає в підтриманні життєдіяльності особистості в переважній більшості за допомогою медичних заходів та домінуючому акценті на соціальному захисті інвалідів.

Стрижнем соціальної моделі є взаємозв'язок між людиною з обмеженими можливостями та соціумом, а не відхилення у її здоров'ї та розвитку. Обмежені можливості розуміються як наслідок того, що соціальні умови звужують можливості самореалізації інвалідів, тобто інваліди розглядаються скоріше як дискримінована група, ніж аномальна.

Щоб подолати це, необхідна інтеграція людей з обмеженими можливостями в суспільстві через створення їм умов для максимально можливої самореалізації, а не шляхом пристосування інвалідів до норм та правил життя здорових людей. Суспільство повинно адаптувати існуючі в ньому стандарти до потреб людей з обмеженими можливостями, для того, щоб вони не почували себе заручниками обставин та обмеженої дієздатності.

Типологія інвалідності

Класифікаційна ознака	Групи інвалідності	Види порушення здоров'я
Причини інвалідності	Інваліди з дитинства	ДЦП, сліпота, глухота, розумова відсталість, вроджені вади серця тощо
	Інваліди по захворюваності	Ураження вегето-судинної, ендокринної, шлункової та інших систем організму
	Інваліди праці	Обмеження життєдіяльності внаслідок професійних захворювань чи травм на роботі
Ступінь мобільності	Мобільні	Захворювання вегето-судинної, ендокринної, видільної, нервової та інших систем організму
	Маломобільні	Хворі на церебральний параліч, сліпоглухонімі, особи з ураженням кінцівок та інші
	Нерухомі	Особи з пошкодженням спинного мозку, кістково-м'язової системи

Інвалідність у дітей визначається вченими як стійка соціальна дезадаптація, зумовлена хронічними захворюваннями чи паталогічними станами, що різко обмежує можливість включення дитини в адекватні до її віку виховні і педагогічні процеси, у зв'язку з чим вона постійно потребує догляду та допомоги. Це значне обмеження життєдіяльності, що призводить до соціальної дезадаптації внаслідок порушень розвитку і росту дитини, здібностей до самообслуговування, пересування, орієнтації, контролю за своєю поведінкою, навчання, спілкування, трудової діяльності у майбутньому.

Дитина-інвалід – це особа, яка внаслідок хронічних захворювань, вроджених чи набутих порушень у розвитку має обмеження у життєдіяльності, перебуває в особливо складних і надзвичайних умовах і має особливі потреби у розвитку психофізичних можливостей, природному сімейному оточенні, доступні до об'єктів соціального оточення і засобів комунікації, соціалізації та самореалізації.

Фактори зовнішнього середовища є визначальними у появі хвороб, тому що вони не тільки впливають безпосередньо на організм, але й можуть викликати зміни його внутрішніх властивостей. Ці зміни у майбутньому поколінні можуть самі спричинювати хвороби (спадковість, вроджені вади).

Причиною інвалідності дітей можуть бути як зовнішні фактори (екзогенні) так і внутрішні фактори (ендогенні).

До зовнішніх факторів відносяться: механічні (поранення, удар), фізичні (дія електроструму, тепла, холоду), хімічні (дія отруйних речовин), біологічні (хвороботворні мікроби, віруси), психічні (переляк, стрес, психотравмуючі фактори), порушення харчування (голодування, нестача вітамінів, переїдання).

До внутрішніх факторів відносяться: спонтанні зміни у генетичному матеріалі, внутрішньоклітинні метаболіти, хвороби, що передаються спадковим шляхом, вроджені вади.

Розрізняють такі обмеження дитячої життєдіяльності, діти з :

- порушення слуху і мови (глухі, слабкочуючі, логопати);
- порушення зору (сліпі, слабкозорі);
- порушення інтелектуального розвитку (розумово відсталі, з затримкою психічного розвитку);
- порушення опорно-рухового апарату;
- з комплексними порушеннями психофізіологічного розвитку, (сліпоглухонімі, ДЦП з розумовою відсталістю та ін.);
- хронічними соматичними захворюваннями;
- психоневрологічними захворюваннями.

Показники для інвалідності у дітей є паталогічні стани, які розвиваються при уроджених, спадкових, набутих захворюваннях та після травм. Питання про встановлення інвалідності розглядаються після проведення діагностичних, лікувальних та реабілітаційних заходів. Рішення про визнання дитини (підлітка) інвалідом в Україні приймають республіканська, обласні, міські, спеціальні дитячі лікарні та відділення (ортопедо-хірургічне, відновного лікування, отоларингологічне, офтальмологічне, урологічне, неврологічне, психіатричне, туберкульозне та ін.). Рішення спеціалістів фіксується у картці стаціонарного хворого, консультативному висновку або витягу з історії хвороби. Консультативний висновок (витяг), видається на руки батькам (опікуну) дитини (підлітка) – інваліда для лікарсько-контрольної комісії (ЛКК) лікувально-профілактичних закладів за місцем проживання дитини. Медичний висновок оформлюється ЛКК дитячих лікувально-профілактичних закладів.

Правила реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями

1. Ставитися до дитини з обмеженими функціональними можливостями як до такої, що вимагає спеціального навчання виховання та догляду.

2. На основі спеціальних рекомендацій, порад та методик поступово і цілеспрямовано:

- навчати дитину альтернативних способів спілкування;

- навчати основних правил поведінки;
 - прищеплювати навички самообслуговування;
 - розвивати зорове, слухове, тактильне сприйняття;
 - виявляти та розвивати творчі здібності дитини.
3. Створювати середовище фізичної та емоційної безпеки:
- позбавитися небезпечних речей та предметів;
 - вилучати предмети, що викликають у дитини страх та інші негативні емоційні реакції;
 - не з'ясовувати у присутності дитини стосунки, особливо з приводу її інвалідності та проблем, пов'язаних з нею.
4. Рідним та людям, що знаходяться в безпосередньому контакті з дитиною-інвалідом, потрібно:
- сприймати її такою, якою вона є;
 - підтримувати і заохочувати її до пізнання нового;
 - стимулювати до дії через гру;
 - більше розмовляти з дитиною, слухати її;
 - надавати дитині можливості вибору: в їжі, одязі, іграшках, засобах масової інформації тощо;
 - не піддаватися всім примхам і вимогам дитини;
 - не вимагати від неї того, чого вона не здатна зробити;
 - не боятися кожну хвилину за життя дитини.
- Зміст соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю з обмеженими функціональними можливостями*
- вивчення соціально-психологічного стану осіб з обмеженою дієздатністю;
 - проведення соціально-педагогічних досліджень особливостей соціалізації дітей-інвалідів з різними типами захворювань;
 - побутова реабілітація дітей-інвалідів (навчання елементам самообслуговування та норм елементарної поведінки в різних мікросоціумах);
 - проведення психологічного консультування дітей-інвалідів з особистісних проблем;
 - здійснення психолого-педагогічної корекції роботи;
 - організація консультпунктів для родичів молодих інвалідів з юридичних, правових, психолого-педагогічних питань;
 - розвиток потенційних творчих можливостей дітей-інвалідів;
 - формування якостей особистісної самодіяльності засобами спеціально розроблених психотренінгів та психотренуючих ігор;
 - організація культурно – дозвіллевої діяльності дітей-інвалідів через проектування та впровадження різноманітних програм та форм роботи соціальних служб;
 - здійснення профорієнтаційної роботи серед молодих інвалідів ;
 - вихід з конкретними пропозиціями щодо поліпшення життя молодих інвалідів у суспільстві;

- координація роботи з різними соціальними інститутами, що опікують проблемами дітей-інвалідів у суспільстві.

Література.

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Загальна редакція А.Й. Капської. – К., 2002. – 164 с.
2. Айшервуд М.М. Полноценная жизнь инвалидов. – М., 1991.
3. Вернер Д. Реабилитация детей-инвалидов. – М., 1995.
4. Виховання дітей з особливими потребами в сім'ї. – К., 1998.
5. Гонеев А.Д., Лифинцева В.А. Основы коррекционной педагогики. – М., 1999.
6. Іванова І.Б. Соціально-психологічні проблеми дітей-інвалідів. – К., 2000.
7. Матвеев В.Ф. Психические нарушения при дефектах зрения и слуха. – М., 1987.
8. Мудрик А.В. Социальная педагогика. – М., 1999.
9. На допомогу батькам, що мають дітей з особливими потребами. / Л.В. Борщевська, А.В. Зіброва, І.Б. Іванова – К., 1999.
10. Слепоглухонемота: исторические и методологические аспекты. – М., 1989.
11. Социальная педагогика / Под ред. М.А. Галагузовой. – М., 2000.
12. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник / За ред. А.Й. Капської. – К., 2000.

Тема 2. Соціально-педагогічна діяльність в загальноосвітніх закладах

Згідно із Законом України “Про загальну середню освіту” (1999) соціалізація шкільної молоді відображає низку об’єктивно визрілих у суспільстві потреб і проблем, для розв’язання яких створено передумови. Розглянемо деякі з них. Перш за все подовження середньої освіти до дванадцяти років, яке дає можливість довше перебувати під освітнім та виховним патронатом навчальних закладів. Крім того, профільний характер навчання протягом останніх трьох років (10-12 класи) забезпечує учням придбання фахової кваліфікації. Запропоновані заходи дають можливість більш раціонально розподілити за роками навчання існуючий навчальний матеріал, запобігаючи перевантаженню учнів та доповнюючи його необхідними сучасними компонентами за рахунок варіативної частини програм. Особливу увагу приділено обдарованим дітям, яким надається право і створюються умови для засвоєння програмних знань методом випередження і складання іспитів екстерном.

Новим законом про середню освіту визначено також завдання та статус інших освітніх інституцій, які відіграють чималу роль у соціалізуючому процесі підростаючого покоління. До них віднесені позашкільні і

професійно-технічні навчальні заклади та міжшкільні навчально-виробничі комбінати.

Отже, провідне місце у процесі соціалізації дітей відіграють загальноосвітні заклади завдяки своїй багатофункціональності та різноманітності. Соціалізуючий процес в умовах загальноосвітніх закладів характеризується появою різноманітних проблем у школярів, пов'язаних з усвідомленням та розумінням ними власного «Я» - образу. Розглянемо деякі особливості розвитку дітей шкільного віку.

Російський вчений Ананьев Б.Г., вивчаючи характерні риси психологічної структури особистості, виділив в підростаючих поколіннях “типові характери епохи”, соціально значимі властивості їхнього поведіння й інтелекту, основи їхнього світогляду і готовність до праці. На його думку, індивідуальна мінливість усіх цих властивостей людини як особистості визначається взаємодією основних компонентів статусу (економічного, правового, сімейного, шкільного і т.д.), зміною полів і систем відносин у колективах (макро- і мікрогрупах), у загальному соціальному становленні людини. Відповідно характерові цієї взаємодії розвиток окремих властивостей відбувається нерівномірно й у кожен момент цього розвитку – гетерохронно, із ще більшим діапазоном розбіжностей між “старими” ролями, більш ранніми, загальними і більш пізніми спеціальними суспільними функціями особистості, чим це відбувається у віковій еволюції організму.

Серед багатьох концепцій розвитку особистості, доцільно виділити системно-рівневу концепцію розвитку особистості, що запропонувала Л.І. Анциферова. Вона припускає, що кожна стадія розвитку особистості характеризується особливими психологічними новоутвореннями, новими принципами функціонування і що всі, у тому числі, самі ранні стадії розвитку психіки мають неабияке значення для повноцінного формування особистості, для всієї її наступної долі.

Пильної уваги заслуговують роботи з психології ранньої юності І.С. Кона, що докладно вивчив найважливіші теорії юнацького віку, нові тенденції і методи психології розвитку, визначив місце перехідного віку в структурі життєвого шляху, а також співвідношення вікових і індивідуальних особливостей, простежив діалектику сталості і мінливості особистісних рис і інші питання.

Новоутворенням юнацького віку присвятив свої дослідження німецький філософ і психолог Е.Шпрангер. Характеризуючи комплекс психофізіологічних процесів, він виділив головні, ті, котрі зв'язані з відкриттям “Я” і появою життєвого плану, розвитком рефлексії і поступовим вrostанням у різні сфери життя, усвідомленням власної індивідуальності і її властивостей з установкою на свідому побудову власного життя.

Специфічності перехідного віку приділив увагу представник гештальтпсихології Курт Левін. На його погляд вона виявляється в психіці, для якої типове протиріччя, невизначеність рівня домагань, підвищена

сором'язливість і одночасно агресивність, схильність приймати крайні позиції і точки зору.

Узагальнюючи ці й інші роботи з психології розвитку особистості визначимо наступні факти:

- основним способом існування особистості є її розвиток;
- закономірності загального психічного розвитку особистості залежать від природно-біологічних передумов і соціально-економічних умов життєдіяльності;
- загальні властивості юнацької психології не змінилися, але вони по-різному виявляються в конкретних історичних умовах;
- особливості розвитку старшокласників виявляється в індивідуально-психологічних новоутвореннях, у переході особистісної сфери на нові рівні функціонування, у формуванні нових стратегій рішення життєвих задач;
- у процесі розвитку особистості здійснюється інтеграція різних психологічних функцій, підсилюється взаємозв'язок різних властивостей і характеристик, накопичується розширення і поглиблення зв'язків особистості з навколишнім світом, людьми і суспільством.

Особливого значення набуває проблема розвитку особистісної сфери старших школярів, тому важливо визначити деякі особливості цього віку:

відбувається вплив критичного підліткового періоду в першій його фазі (12-14 років) на становлення і розвиток особистості в наступній фазі – фазі ранньої юності (15-18 років);

криза підліткового віку в першій його фазі пов'язана з виникненням у цей період нового рівня самосвідомості, характерною рисою якого є поява у підлітка здатності і потреби пізнати самого себе як особистість, що володіє властивими саме їй відмінними якостями;

незалежно від розходжень у соціалізації підлітків, загальними психологічними особливостями є розвиток рефлексії, що породжує потребу зрозуміти самого себе і бути на рівні власних до себе вимог;

даний період характеризується переходом до самостійності, до ускладнення систем відносин, до розширення кола осіб, з якими потрібно погодити своє поведіння, що, у свою чергу, активізує самопізнання, самооцінку і становлення самосвідомості;

цей період завершується виникненням особливого особистісного новоутворення, що позначається терміном “самовизначення”. Самовизначення характеризується усвідомленням себе як члена суспільства і конкретизується в новій, суспільно значимій позиції. Як показують дослідження, справжнє самовизначення часто не завершується до моменту закінчення школи.

Відповідно до листа МНО України від 02.08.01 р. „Про особливості діяльності практичних психологів (соціальних педагогів) загальноосвітніх навчальних закладів” функціональні обов'язки соціального педагога окреслено таким чином:

- формування гуманних стосунків між вихованцями, учнями та педагогами;
- охорона та захист прав і інтересів дітей;
- вивчення особливостей особистості учня, соціальної ситуації розвитку та умов життєдіяльності;
- вияв інтересів та потреб, проблем і труднощів дітей та підлітків;
- створення атмосфери психологічного комфорту для учнів у навчальній та поза навчальній діяльності;
- організація та координація різних видів поза навчальної діяльності дітей та підлітків;
- робота з обдарованими дітьми з творчими здібностями;
- попередження конфліктів в учнівських колективах;
- допомога старшокласникам у професійному самовизначенні;
- орієнтація учнів на здоровий спосіб життя;
- профілактика правопорушень серед неповнолітніх, робота з учнями „групи ризику”;
- посередницька діяльність між вихованцями та адміністрацією, педагогами школи, батьками, різними соціальними інститутами;
- взаємодія з педагогами, психологом, батьками або опікунами для надання допомоги учням;
- попередження суїцидальних спроб неповнолітніх.

Перед соціальними педагогами ставляться такі професійні завдання: турбота про дітей, які за певних причин виключені зі школи; надання допомоги та підтримки батькам при переведенні дитини в інший навчальний заклад; захист прав дітей, що є представниками національних меншин; виявлення дітей, які незаконно зайняті на роботі в навчальний час і вирішення питання їх освіти; сприяння дітям та батькам в отриманні гарантованих їм пільг; організація різноманітних благодійних акцій.

Аналіз науково-педагогічної літератури з проблем вивчення основних функцій соціального педагога в загальноосвітніх навчальних закладах призвів до наступних висновків, а саме: організаторська, консультативна, захисна, прогностична, діагностична.

Організаторська – забезпечення змістовного дозвілля дітей та підлітків у школі та соціальному середовищі, залучення сім’ї та представників громадськості до соціально-педагогічного процесу в навчальному закладі.

Консультативна – надання порад, рекомендації учням, батькам, вчителям та іншим особам, які звертаються до соціального педагога.

Захисна – забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їх інтересів у різноманітних інстанціях (службі у справах неповнолітніх, міліції, суді тощо).

Діагностична – вивчення та оцінювання реальних особливостей діяльності особистості, мікро колективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об’єднань; спрямованості впливу мікро середовища, особливостей сім’ї та сімейного

виховання, позитивних сил в мікрорайоні та джерел негативного впливу на дітей та підлітків.

Прогностична – прогнозування на основі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості чи групи.

Російська дослідниця Р.В. Овчарова на основі цих функцій виокремлює такі *основні напрями професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітніх закладах*:

- вивчення соціально-психологічних особливостей особистості та соціального впливу мікро середовища на вихованців шляхом спостереження, бесід, опитування експертів, інтерв'ювання, тестування, аналізу документів;

- організація соціально-педагогічної взаємодії з особистістю, яка потребує допомоги, що забезпечується підтримкою дітей із проблемних сімей, спонуканням особистості до самоорганізації та самостійності, сприянням особистості у вирішенні проблем, співробітництво з сім'єю, школою та громадою;

- соціально-педагогічна допомога та підтримка особистості в кризових ситуаціях здійснюється шляхом з'ясування проблеми, обговорення шляхів її вирішення, розробки плану дій, допомоги в організації виходу з проблеми, координації зусиль найближчого оточення особистості, створення груп підтримки;

- корекція стосунків, способів соціальної дії, посередництво в творчому розвитку особи і групи можуть бути реалізовані при моделюванні ситуацій, які сприятимуть оволодінню підлітками новим досвідом, допомозі в розблокуванні позитивних емоцій, створенні ситуації успіху, зміні уявлень вихованця про своє „Я”, підтримці ініціатив окремого учня чи групи, створенні умов для творчості.

Низка вітчизняних науковців (Л.Г. Коваль, І.Д. Зверева, С.Р. Хлебик) пропонують з метою ефективного забезпечення вищезазначених функціональних обов'язків соціального педагога такий метод аналізу соціуму, як складання соціального паспорту класу. Соціальна паспортизація класних шкільних колективів здійснюється на основі даних, отриманих соціальним педагогом у результаті вивчення біографічних даних учнів, індивідуальних бесід з ними, а також батьками та класними керівниками, спостереження за класним колективом тощо. На сьогодні в соціально-педагогічній практиці не існує стандартизованої форми соціального паспорту класу. Це пояснюється наявністю широкого спектру різних типів навчальних закладів, що, у свою чергу, обумовлює специфіку певного контингенту учнів. Орієнтовна структура соціального паспорту класу може мати такі блоки:

I. Гендерна характеристика класу: кількість хлопців; кількість дівчат.

II. Вікові характеристики учнів класу (кількість учнів певного року народження).

III. Стан здоров'я вихованців: здорові; мають тимчасові розлади здоров'я; мають хронічні соматичні хвороби; мають психосоматичні захворювання; мають інвалідність.

IV. Види поза навчальної діяльності вихованців:

- кількість дітей, які навчаються в музичних школах;
- кількість дітей, що відвідують спортивні секції;
- кількість дітей, що займаються в гуртках та клубах за інтересами;
- кількість осіб, які не відвідують позашкільні заклади.

V. Соціальна поведінка учнів класу:

- число учнів, що скоїли різні правопорушення;
- число учнів, що стоять на обліку в кримінальній міліції у справах неповнолітніх;
- наявність учнів з різними видами активної поведінки;
- кількість учнів, які систематично порушують дисципліну, мають стійкі конфлікти з вчителями.

VI. Інформація про соціальне середовище розвитку учнів:

- кількість учнів з повних сімей;
- число учнів з неповних сімей;
- кількість учнів, яких виховують опікуни чи прийомні батьки;
- число учнів, що проживають з алкогольно залежними батьками;
- число учнів, які проживають з наркозалежними батьками;
- число учнів з матеріально забезпечених сімей;
- кількість учнів з малозабезпечених сімей;
- число учнів з багатодітних родин.

Оскільки сім'я вважається найважливішим соціальним інститутом виховання підростаючого покоління, то саме вона повинна бути під прицільним зором соціального педагога.

Аналіз наукової та педагогічної літератури з проблем сімейного виховання свідчить, що від умов означеного середовища залежить весь майбутній життєвий шлях особистості. Взаємини між батьками та дітьми часто загострюються, стають драматичними. На жаль, класний керівник чи інші вчителі не завжди мають надати кваліфіковану допомогу батькам. Тому саме робота соціального педагога з сім'ями вихованців сприяє створенню педагогічно доцільних стосунків у сім'ї. Батьків більше за все хвилюють труднощі в поведінці, спілкуванні, навчанні дитини, конфлікти з вчителями, тяжка сімейна атмосфера, бездуховність, гіперактивність, неврози суїцидальні спроби, проблеми, пов'язані з сексуальною поведінкою та статевим вихованням дітей. Робота шкільного соціального педагога з сім'єю проводиться в кілька етапів: інформаційно-теоретичний (лекції, семінари для батьків); тренінгів; консультативний.

Варто зазначити, що саме останні два етапи роботи соціального педагога з батьками відносно недавно увійшли в соціально-педагогічну практику школи. Однією із ефективних інноваційних форм роботи соціального педагога можна вважати тренінги, в яких разом з батьками беруть участь і діти. Сумісне виконання різноманітних вправ, програвання та розбір певних ситуацій допомагають їм краще зрозуміти потреби, почуття та причини емоційних реакцій одне одного. Ставлення зрозуміти потреби, почуття та причини емоційних реакцій одне одного. Ставлення батьків до

дитини під час тренінгу як до рівноправної особистості дозволяє останній показати своє бачення життя та суспільно значущих норм.

Ще одним із надзвичайно важливих напрямів роботи соціального педагога загальноосвітніх закладах сьогодні є популяризація серед учнів переваг здорового способу життя. Досить тривожним є той факт, що з року в рік збільшується число неповнолітніх з різними вадами наркогенної залежності. Широкомасштабна профілактична робота з підлітками, яка проводиться в Україні останнім часом, на жаль, не принесла відчутних результатів. Однією із причин цього є те, що в більшості випадків ця робота систематично не ведеться в загальноосвітніх закладах і, в основному, носить епізодичний характер. Педагоги недостатньо володіють спеціальними методами роботи з формування знань, умінь і навичок із збереження і зміцнення здоров'я підлітків, мало використовують у цій роботі сучасні підходи. Профілактична робота освітніх закладів зорієнтована на передавання знань від дорослого до дитини з ігноруванням активної позиції самої дитини, її права на самовизначення щодо власного способу життя. Практика показує, що набуття і закріплення установок на здоровий спосіб життя і безпечну поведінку є значно ефективнішими в ході спілкування підлітків між собою.

З серпня 2000 року Уряд України за підтримки Програми Розвитку Організації Об'єднаних Націй, ЮНЕЙДС (Об'єднаної Програми ООН з питань ВІЛ/СНІДу) та при фінансуванні Фонду ООН впроваджує в Україні Програму Сприяння просвітницькій роботі “рівний – рівному” серед молоді України щодо здорового способу життя”. Реалізація цієї Програми в умовах школи, безперечно, не може відбутися без активної роботи в цьому напрямі соціального педагога, оскільки інформація, отримана в процесі соціальної діагностики дасть йому можливість відібрати та підготувати потрібних для підлітків інструкторів-однолітків. Спільно з соціальним педагогом вони зможуть сформувати позитивне ставлення ровесників до здорового способу життя.

Не дивлячись на те, що професія соціального педагога в Україні існує вже більше десяти років, організація його роботи в загальноосвітніх закладах все ще перебуває в процесі розвитку і становлення.

Література.

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 134 с.
2. Безпалько О.В. Зміст та напрями професійної діяльності соціального педагога в загальноосвітніх закладах // Проблема педагогічних технологій. Випуск 2. – Луцьк, 2002.
3. Василькова Ю.В., Василькова Т.А. Социальная педагогика. Курс лекций. – М., 1999.
4. Капська А.Й., Безпалько О.В., Вайнола Р.Х. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання). – К., 2002.

5. Мустаева Ф.А. Основы социальной педагогики: Учебник для студентов высших педагогических заведений. – М., 2002.

6. Овчарова Р.В. Справочная книга социального педагога. – М., 2001.

7. Социальная педагогика: Курс лекций / Под общей ред. М.А. Галагузовой. – М., 2000.

8. Социальная работа: теория и практика: Учеб. Пособие / Отв. Ред. Е.И. Холостова. – М., 2001.

9. Фирсов М.В., Студентова Е.Г. Теория социальной работы: Учеб. Пособие для студентов высших учебных заведений. – М., 2001.

10. Шептенко П.А., Воронина Г.А. Методика и технология работы социального педагога: Учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / Под ред. В.А. Сластенина. М., 2000.

Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання.

Тема 3. Волонтерський рух в Україні.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ.

Завдання до теми 1. Особливості соціальної підтримки дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями

I-го ступеня складності.

1. Провести бесіду за темою “Причини відхилень у здоров’ї дитини”.

2. Підготуватись до мікрОВикладання навчального матеріалу методом розповіді за темою “Характеристика видів відхилень у здоров’ї”

3. Скласти бібліографію до теми “Типологія інвалідності”.

II-го ступеня складності.

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми “Характеристика сегрегаційного та інтеграційного підходів до вирішення проблем людей з обмеженими функціональними можливостями” і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми “Медична та соціальна моделі соціальної підтримки неповносправних” оформити у вигляді статті до педагогічної газети.

3. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми “Правила реабілітації дітей з обмеженою дієздатністю” оформити у вигляді статті до студентського наукового журналу.

III-го ступеня складності.

1. Провести наукове спостереження за здійсненням соціальної підтримки дітей у реабілітаційному центрі міста Одеси, оформити у вигляді стислої характеристики.

2. Провести наукове спостереження щодо реалізації правил реабілітації дітей з обмеженою дієздатністю у реабілітаційному центрі міста Одеси, оформити у вигляді стислої характеристики.

3. Провести наукове спостереження щодо здійснення соціально-педагогічної роботи з дітьми з обмеженою дієздатністю у реабілітаційному центрі міста Одеси, оформити у вигляді стислої характеристики.

Завдання до теми 2. Соціально-педагогічна діяльність в загальноосвітніх закладах.

I-го ступеня складності.

1. Підготуватись до мікрОВикладання навчального матеріалу методом розповіді за темою “Організація соціально-педагогічної роботи в школі”.

2. Скласти бібліографію до теми “Функціональні обов’язки соціального педагога в загальноосвітніх закладах”.

3. Написати реферат, розкривши історіографічний аналіз професійної статусу соціального педагога в школі.

II-го ступеня складності.

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми “Зміст соціально-педагогічної діяльності в школі”, оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо причин соціального паспорту класу, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу “Збірник студентських наукових праць”.

3. Скласти програму студентської науково – теоретичної конференції на тему: “Інноваційні форми роботи соціального педагога в загальноосвітніх закладах в Україні”.

III-го ступеня складності.

1. Провести вивчення структури соціально-педагогічної роботи в одній із загальноосвітніх шкіл I ступені м. Одеси, представити у вигляді стислої характеристики.

2. Провести вивчення структури соціально-педагогічної роботи в одній із загальноосвітніх шкіл II ступені м. Одеси, представити у вигляді стислої характеристики .

3. Провести вивчення структури соціально-педагогічної роботи в одній із загальноосвітніх шкіл III ступені м. Одеси, представити у вигляді стислої характеристики .

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ.

Завдання до теми 3. Волонтерський рух в Україні.

1. Познайомитися з діяльністю волонтерського руху в Україні з метою виявлення причин та розвитку на сучасному етапі становлення незалежної держави, написати стислу характеристику.

2. Познайомитися з діяльністю міського волонтерського руху в м. Одесі з метою написання стислої характеристики роботи їх основних груп.

3. Познайомитися з діяльністю волонтерського руху за кордоном, написати реферат.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ II. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ.

Теоретичний матеріал для аудиторного вивчення

Тема 4. Девіантна поведінка дітей та молоді як форма соціальної дезадаптації

Девіантна поведінка – (від лат. *deviatio* - відхилення) – система дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечить соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки.

Суть девіантної поведінки полягає в тому, що людина не дотримується вимог соціальної норми варіант поведінки в тій чи іншій ситуації, що веде до порушення міри взаємодії особистості та суспільства, групи та суспільства, особистості та групи. В основі відхилень у поведінці переважно лежить конфлікт інтересів, цінностей, розбіжність потреб, деформація засобів їх задоволення, помилки виховання, життєві невдачі та прораханки.

Проблема відхилень від соціальної норми почала турбувати людство дуже давно. В результаті аналізу сутності та причин девіантної поведінки утворилося кілька теорій, що з різних позицій підходять до пояснення цього явища.

Аналіз теорії соціальних відхилень доводить, що визначальними факторами відхилень від певних норм є: рівень свідомості, моральності, розвинутість у суспільстві системи соціальних регуляторів поведінки людини і сформоване відношення суспільства до людей, що порушують норми моралі та права.

Істотним показником девіантної поведінки виступає відхилення в ту чи іншу сторону з різною інтенсивністю і, внаслідок причин, від поведінки, яка визначається нормальною нормальна або гармонічна поведінка характеризується:

1. Збалансованістю психічних процесів (на рівні властивостей темпераменту, типу вищої нервової діяльності).
2. Адаптивністю та самоактуалізацією (на рівні характерологічних особливостей).
3. Духовністю та самоактуалізацією (на особистісному рівні).

Теорії девіації

Назва теорії	Основоположники теорії	Основні ідеї теорії
Біологічні	Ч. Ломброзо Ч.Х. Шелдон	Особливості фізіологічної будови тіла є причиною девіації
Психічні та психіатричні	З. Фрейд	Конфліктність особистості, що є результатом боротьби між свідомим та підсвідомим, викликає девіації
	Креслі Шуесслер	Причиною девіації є наявність в особистості психологічних комплексів
	Ж. Пінатель	Егоцентризм, агресивність, афективність – центральний стрижень кримінальної здатності.

Соціологічні	Е. Дюркгейм	Відсутність чіткої регуляції поведінки людей внаслідок несформованості в суспільстві чітких норм та цінностей. Послаблення феномена соціальної солідарності
1. Теорія соціального контролю		
2. Теорія соціалізації	Коуен	Девіантній поведінці людини навчаються в процесі засвоєння культури певної групи
3. Теорія аномії	Р. Мертон	Виникнення девіації відбувається в результаті розвитку між культурними цілями суспільства та соціально схваленими засобами їх досягнення
Культурологічні	Селлін Міллер	Причина девіації – в конфліктах між нормами офіційної культури та субкультури
Теорія стигматизації (клейміння)	М. Гофман Ч. Беккер	Девіація – це “клеймо”, яке групи, що наділені владою, ставлять на поведінку менш захищених груп чи окремої особи

Так як норма поведінки базується на цих трьох основних характеристиках, так і аномалія та девіації засновані на змінах, відхиленнях і порушеннях цих характеристик.

Для того, щоб оцінити типи девіантної поведінки, необхідно з'ясувати, від яких саме норм суспільства вони можуть відхилитися.

Норма – це явище групової свідомості у вигляді уявлень, що розділяє група, та найбільш частих суджень членів групи про вимоги до поведінки з урахуванням їх соціальних ролей, що створюють оптимальні умови буття, з якими ці норми взаємодіють та, відображаючи, формують його. Виділяють такі норми: правові, моральні, естетичні.

Залежно від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства, девіантна поведінка поділяється на п'ять типів.

Девіантна поведінка має складну природу, обумовлену найрізноманітнішими чинниками, що перебувають в складній взаємодії та взаємовпливі.

Фактори ризику девіантної поведінки дітей та молоді:

1. Соціально-економічні: зниження життєвого рівня населення; майнове розшарування суспільства; обмеження можливостей соціально схвалених способів заробітку; безробіття; доступність алкоголю та тютюну.

2. Соціально-педагогічні: криза інституту сім'ї; зростання кількості сімей з конфліктним стилем виховання; проблеми, пов'язані з навчанням; конфлікти з вчителями; низький соціальний статус підлітка в учнівському колективі; слабка система позашкільної зайнятості дітей і молоді.

3. Соціально-культурні: зниження морально-етичного рівня населення; поширення кримінальної субкультури; руйнація духовних цінностей; наростання неформальних молодіжних об'єднань, в яких домінує культ сили.

4. Психологічні: акцентуації характеру; реакція емансипації; реакція групування; потяг до самоствердження; задоволення почуття цікавості; бажання виглядати дорослим; потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації; інфантилізм; підвищений рівень тривожності;

5. Біологічні: порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму; вроджені психопатії; мінімальні мозкові дисфункції внаслідок органічного враження головного мозку; наслідки спадковості; вплив природного середовища.

Зміст профілактики девіантної поведінки дітей та молоді:

- правова освіта, розповсюдження інформації щодо правових можливостей подолання проблем (лекції, кіно-, відеолекторії, освітні програми, матеріали в ЗМІ, методика “рівний-рівному”, соціальна реклама);

- надання консультативної допомоги у вирішенні проблем (консультації юриста, психолога, лікаря, педагога, консультування в ЗМІ, телефонне консультування);

- надання кризової соціально-психологічної допомоги (кризові стаціонари, служби “Телефон Довіри” тощо);

- соціально-педагогічна допомога сім'ям з обмеженими педагогічними ресурсами, сім'ям з проблемними дітьми (сімейне консультування і психотерапія, соціальний захист і представництво інтересів сімей);

- соціальний захист і реабілітація дітей з девіантних сімей (консультування, кризове втручання, позбавлення або обмеження батьківських прав, фостерінг);

- сприяння зайнятості населення, особливо – представників соціально-вразливих груп та груп ризику (центри зайнятості і працевлаштування, громадські роботи);

- створення умов для змістовного проведення дозвілля (творчі гуртки та студії, спортивні секції, дозвільні заклади, конкурси, вуличні ігрові майданчики);

- соціально-психологічні тренінги (дають змогу краще пізнати себе, підвищити впевненість у собі, розвинути комунікативні якості, вміння вирішувати складні ситуації, формувати навички відповідальної поведінки);

- навчання на рівних (підготовка волонтерів з числа підлітків та молоді, які порушуватимуть профілактичну інформацію в середовищі однолітків, у тому числі під час неформального спілкування). Цей метод дає можливість подолати упередження ставлення молоді аудиторії до профілактичної інформації.

Література.

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) / А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Загальна редакція А.Й. Капської. – К., 2002. – 164 с.

2. Дети социального риска и их воспитание. Учебно-методическое пособие / Под науч. ред. Л.М. Шипицыной. СПб.: Издательство «Речь», 2003. – 144 с.

3. Життєві кризи особистості. У 2 т. / За ред. В.Д. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань. – К., 1988.

4. Зверєва І.Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика. – К., 1998.

5. Зайцева З. Школа та важковиховувані підлітки. К., 1991.

6. Левин Б., Левин М. Наркомания и наркоманы: книга для учителя. – М., 1991.

7. Максимова Н.Ю. Воспитательная работа с социально-дезадаптированными школьниками. К., 1997.

8. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К., 1996.

9. Правові аспекти профілактики правопорушень серед неповнолітніх. – К., 1995.

Тема 5. Характеристика різних форм девіації неповнолітніх

Делінквентна поведінка – різновид девіантної поведінки, сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам.

Делінквент – (правопорушник) – неповнолітній з соціальними відхиленнями у поведінці, який здійснює вчинки, заборонені діючим законодавством та іншими нормативними актами. Це в основному психічно і фізично здоровий учень з певним негативним життєвим досвідом, деформованими соціально-етичними знаннями, нездоровими звичками та потребами, зіпсований неправильним вихованням чи асоціальним впливом певного середовища.

Всі правопорушення поділяються на проступки (провини) та злочини.

Проступок – це протиправні дії, що регулюються нормами адміністративного, цивільного, трудового та іншими галузями права.

Види проступків неповнолітніх:

- агресивно-насильницька поведінка (кривдження інших, бійка, лихослів'я тощо);

- корислива поведінка (здирництво, мілкі крадіжки, викрадання автотранспорту тощо);

- бродяжництво.

Злочин – протиправне, суспільно небезпечне діяння, що класифікується за певними нормами кримінально-процесуального права (згвалтування, вбивство, нанесення значних тілесних пошкоджень тощо).

Передумовою делінквентної поведінки є важковиховуваність. Термін “важкий учень”, “важковиховуваний” характеризує дітей з негативним ставленням та норм моральної поведінки.

З точки зору медичної психології відхилення у поведінці неповнолітніх поділяють на патологічні (хворобливі) та непатологічні.

Важковиховуваними в непатологічному плані є в цілому повноцінні діти з деякими відхиленнями у фізичному здоров’ї, дещо розладною чи ослабленою нервовою системою внаслідок дій психотравмуючих факторів.

У їхній поведінці можуть спостерігатися неадекватні реакції, надмірна агресивність, лицемірство, розбещеність, злобність, заздрість. Найбільш характерними проявами важковиховуваності дітей є ледарство, схильність до безцільного проведення часу, безвідповідальність, неорганізованість, неухважність, емоційна нестійкість, слабка спроможність до опору негативному впливу інших.

Поведінка, що передуює різним видам хімічної залежності називається *адиктивною поведінкою* (addictive behaviour з англ. – хибна залежність, негативна пристрасть, залежна (від наркогенних засобів) поведінка). Ця поведінка виникає в результаті вживання різних груп наркогенних речовин і характеризується наявністю пов’язаних із цим проблем. При адиктивній поведінці неповнолітнього негативна пристрасть його до вживання наркогенних речовин ще не досягла стадій індивідуальної психічної або фізичної залежності, тобто певних стадій захворювань.

Наркоманія – хворобливий психічний стан, зумовлений хронічною інтоксикацією організму внаслідок зловживання наркотичними засобами, що віднесені до таких конвенцією ООН чи Комітетом з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров’я України (далі – Комітет), і характеризується психічною та фізичною залежністю від них.

Хворий на наркоманію (наркоман) – особа, якій у встановленому порядку медичним закладом визначений діагноз “наркоманія”.

В статті 1 Закону “Про обіг в Україні Наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів” розкриваються поняття всіх термінів, які визначаються в цьому Законі.

Наркотичні засоби – це рослини, сировини і речовини, природні чи синтетичні, класифіковані як такі в міжнародних конвенціях, а також інші рослини, сировина і речовини, які становлять небезпеку для здоров’я населення у разі зловживання ними і віднесені до зазначеної категорії Комітету з контролю за наркотиками при Міністерстві охорони здоров’я.

Наркотики – речовини (офіційно, в установленому порядку, включені до списку наркотичних речовин та наркотичних лікарських засобів), які виявляють специфічну дію на нервову систему та організм людини в цілому, понад усе – на розвиток певних відчуттів, особливих станів наркотичного сп’яніння та зміну свідомості.

При визначенні поняття “наркотичний засіб” застосовується три взаємопов’язані критерії: медичний, соціальний і правовий.

Медичний критерій – це лікарський препарат, який впливає на центральну нервову систему та викликає стимулюючу, депресуючу або галюціногенну дію.

Соціальний критерій – це немедичне, тобто без необхідності, застосування наркотика, який завдає шкоди як самій людині, так і суспільству в цілому.

Правовий, юридичний критерій – при наявності медичного, соціального критерію, цей засіб включається в список наркотиків і визначається наркотиком.

Відсутність одного із трьох критеріїв виключає визнання засобу наркотичним, не дивлячись на те, що він викликає хворобливий стан організму.

Психотропні речовини – це будь-які природні чи синтетичні речовини і матеріали, класифіковані як такі в міжнародних конвенціях, а також інші речовини і матеріали, які становлять небезпеку для здоров'я населення у разі зловживання ними і віднесеної до указаної категорії Комітетом.

Прекурсори – речовини та їх солі, класифіковані в міжнародних конвенціях як хімічні матеріали, які використовуються для виготовлення наркотичних засобів і психотропних речовин, а також хімічні речовини та їх солі, які використовуються з цією ж метою і віднесені до зазначеної категорії Комітетом.

Аналоги наркотичних і психотропних речовин – це синтетичні або виділені із природної сировини продукти, що мають хімічну структуру і властивості та призводять до стимулюючого, депресуючого чи галюціногенного стану, є небезпечними для здоров'я населення в разі зловживання ними і незатверджені як наркотичні засоби чи психотропні речовини міжнародними конвенціями ООН, а також рішенням комітету.

Групи наркотичних речовин

Назва групи	Речовини, що входять до складу групи
Анальгетики	Опій, морфін, героїн, кодеїн, промедол
Психоделітики	Гашиш, анаша, план, драп, маріхуана
Снодійні та седативні	Барбітурати, еленіум, седуксен,
Психостимулятори	Кокаїн, ефедрин, кофеїн, амфетамін
Галюціногени	ЛСД, крек, ситс, мекалін

Токсикоманія – захворювання, яке викликано психічною та фізичною залежністю в наслідок вживання речовин, які невиключені до офіційного списку наркотиків, а також вдиханням парів речовин побутової хімії (клей, ефір, розріджувачі, аерозолі).

Алкоголізм – хвороба, що характеризується патологічною залежністю від спиртного з поступовою соціально-моральною деградацією особистості.

Всесвітня організація охорони здоров'я розглядає алкоголізм, токсикоманію та наркоманію як різновиди хімічної залежності.

Синдром залежності – поєднання фізіологічних, поведінкових і когнітивних явищ, при яких вживання речовин або класу речовин починає займати перше місце в системі цінностей індивіда. Основною характеристикою синдрому залежності є потреба (часто сильна, іноді непереборна) приймати психоактивні речовини (які можуть бути прописані або не прописані лікарем), алкоголь або тютюн.

Діагноз залежності може бути поставлений тільки при наявності трьох і більше нижче перерахованих ознак, які виникали протягом певного часу:

1. Сильна потреба або необхідність прийняти речовину.
2. порушення здатності контролювати прийом речовин, тобто початок вживання, закінчення або дозування вживаних речовин.
- 3 Фізіологічні ознаки.
4. Ознаки толерантності такі, як збільшення дози речовин, необхідної для досягнення ефекту, який раніше спостерігався при більш низьких дозах.
5. Прогресуюче забуття альтернативних інтересів на користь вживання речовин, збільшення часу, необхідного для придбання, вживання речовини або відновлення після її дії.
6. Продовження вживання речовин, незважаючи на очевидні шкідливі наслідки, такі, як спричинення шкоди печінці внаслідок зловживання алкоголем, депресивний стан після періоду вживання речовин, зниження когнітивних функцій внаслідок вживання наркотиків.

Стадії формування наркотичної залежності.

У першій стадії наркоманії відзначається синдром психічного узалежнення, який виявляється спочатку неусвідомленим, а потім повністю усвідомлюваним і нездоланим потягом до наркотику. Ознаками неусвідомлюваного потягу можуть бути: стан незадоволеності при відсутності наркотику, похваллення в передбаченні його приймання, розмови на “наркотичні” теми, не критична позитивна оцінка співучасників наркотизації і неприязні почуття до людей, що перешкоджають цьому. Поступово думки про наркотик у свідомості підлітка займають домінуюче місце. Стан наркотичного сп’яніння стає для нього найбільш бажаним. Сфера потягів, почуттів перебудовується, будь-які приємні переживання і відчуття втрачають значущість у порівнянні з дією наркотику. В цій стадії розвитку наркоманії підліток втрачає зв’язки з позитивним соціальним оточенням, цікавість до улюблених раніше занять (спорт, музика, розваги), практично перестає навчатися, часто прогулює заняття. Поступово здатність здібності до співпереживання, навіть по відношенню до близьких і раніше коханих людей.

У другій стадії наркоманії до яскраво вираженого психічного узалежнення від наркотику додається і психічне узалежнення. Тепер вже відчуття не тільки психічного, а й фізичного комфорту досягається лише при наявності наркотику в організмі. Якщо дія наркотику припиняється, а чергової дози немає, то виникає абстинентний синдром (синдром позбавлення). Прагнення до наркотику в стані абстиненції переборює всі інші

бажання, навіть такі, як голод і спрага. Воно повністю собі підкоряє поведінку індивіда. Підліток у подібному стані думає тільки про наркотики, він здатний на все, щоб якомога швидше здобути і прийняти наркотичну речовину.

На другій стадії наркоманії повністю зникає захисний рефлекс організму на передозування, стабілізується максимальний рівень переносності наркотику. В цій стадії захворювання супроводжується фізичними змінами, які свідчать про інтоксикацію організму: загальним виснаженням, зміною кольору шкіряних покривів; відзначається ламкість нігтів, випадання волосся, зубів, ознаки раннього старіння.

Спостерігаються також значні зміни в психічній, сфері: падіння життєвої активності людини, зниження інтелекту, пам'яті, остаточне згасання моральних почуттів. Відзначається повна втрата соціальних і особистих інтересів, порушуються зв'язки з рідними та близькими, згасають прихильності. Придбання наркотику вимагає великих коштів, які, зважаючи на втрату працездатності, природою, не поповнюються. Це штовхає наркомана на злочинний шлях.

Наркоманія змінює характер людини, спотворює її особистість. Поведінка наркомана стає обтяжливою для оточуючих, особливо для рідних і близьких, оскільки вони неприємні в спілкуванні, черстві, егоїстичні, бачать в оточуючих своїх ворогів.

У третій стадії наркоманії стійкість до наркотику, навпаки, падає. Попередні дози викликають гостре отруєння. Стан ейфорії повністю відсутній. Спостерігається виражена моральна та соціальна деградація. Хворий перетворюється на глибокого інваліда, його життя знаходиться під постійною загрозою смерті.

Рідко хто з наркоманів доживає до третьої стадії. Більшість з них помирає набагато раніше: від передозування; від зараження крові та інших хвороб, викликаних інфекцією, яка передається через не стерилізований шприц з голкою; злочинів, в тюрмі під час бійок тощо. Багато наркоманів закінчують життя самогубством.

Адиктивна поведінка підлітків може розвиватися двома шляхами: полісубстантним; моносубстантним.

Етапи полісубстантної поведінки:

1. Етап перших спроб, як правило, в групі однолітків.
2. Етап пошукового полінаркотизму (проби всіх психоактивних речовин, до яких є доступ).
3. Етап фонового полінаркотизму (вибір речовин, якій надається перевага).
4. Етап групової залежності – прийом наркотику в компанії.

Етап моносубстантної поведінки:

1. Випадкове вживання психоактивних речовин.
2. Епізодичний прийом.
3. Зловживання.
4. Групова залежність.

Про вживання підлітків наркогенних засобів часто свідчить:

- зміна кола знайомих, поява нових друзів, з якими вони не знайомлять батьків (як правило, такі друзі не заходять в квартиру, а викликають підлітка на вулицю);
- поява нової тематики у малюнках підлітків, які люблять малювати (зображення шприців, головок маку), а також аналогічного татуювання;
- виникнення грошових боргів, продаж сімейних цінностей або перепродаж речей для отримання власних грошей;
- байдуже ставлення до навчання, нехтування своїми обов'язками (погіршення успішності, прогули);
- порушення біологічних ритмів, які безпосередньо пов'язані з прийомом наркотиків: різка зміна настрою, почуття пригніченості, роздратованості; зміна тривалості сну, надмірне вживання їжі та великої кількості рідини (особливо солодкої);
- зміна ритму активності; зниження в ранкові години і вдень (сонливість, в'ялість) і підвищення її у другій половині дня, ближче до ночі (безсоння);
- поява слідів проколів шкіри за ходом підшкірних вен;
- зміна зовнішнього вигляду підлітка: разом з появою незвичного почервоніння або блідості, жирність шкіри, відзначається схуднення або збільшення ваги, блиск очей з незвичайною зміною величини зіниць, поява жовтизни на зубній емалі або швидке руйнування зубів, зміна в темпі мови (прискорена чи сповільнена);
- відсутність кашлю під час простудних захворюваннях, порушення у травленні їжі (рвати, запори, поноси);
- поява у квартирі тютюнового диму, змішаної із запахом паленої трави або синтетики; кіптявого посуду (миски, ложки, баночки); шприців, лікарських речовин, цілих або подрібнених рослин, згорток бинтів, які просочені розчином коричневого відтінку; засобів побутової хімії, яких не купували дорослі.

Проституція (віл лат. prostitutio) – різновид девіантної поведінки, що проявляється у позашлюбних, випадкових, нерозбірливих сексуальних стосунків не заснованих на особистій симпатії чи потягу за плату.

Причини підліткової проституції:

1. Генетичні:
 - вплив спадкових факторів;
 - порушення гормонального обміну в організмі;
 - морфоконституційні особливості людини (переважання лицьових розмірів голови над структурою тіла).
2. Психолого-педагогічні:
 - бажання виглядати дорослою;
 - несформована система моральних цінностей;
 - форма самоствердження;
 - низька статева культура особистості;

- орієнтація на задоволення вітальних потреб;
- деморалізація в сфері статевої поведінки;
- конфлікти в сім'ї;
- постравматичний синдром сексуального насильства;
- бажання стати матеріально незалежною.

3. Соціальні:

- лібералізація статевої моралі в суспільстві;
- послаблення соціально-правового контролю з боку держави;
- падіння престижу інституту сім'ї та материнства;
- негативний вплив засобів масової інформації;
- безконтрольність та байдужість адміністрації шкіл та батьків до позанавчальних занять дітей;
- низький матеріальний рівень окремих сімей.

Особливості підліткової проституції:

1. Неусвідомленість власних вчинків. У переважній більшості у сексуальній поведінці підлітків домінують не матеріальні, а психологічні мотиви.

2. Одержання плати за секс-послуги не лише в грошовому еквіваленті (їжа, одяг, наркотики, випивка тощо).

3. Відсутність постійного місця для надання секс-послуг (найчастіше – це машини, під'їзди, горища та місця на запрошення клієнта).

4. Сексуальні контакти неповнолітніх в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

5. Шантаж та залякування підлітків розголошення таємниці їх статевої поведінки.

6. Правовий нігілізм підлітків (вони не пов'язують себе зі злочинним світом).

7. Підвищений рівень тривожності у неповнолітніх дівчат-повій.

Суспільство завжди шукало засоби протистояння проституції. В історії існували три основні форми політики ставлення до проституції: прогібіціонізм (заборона), регламентація (реєстрація і медичне обстеження), аболіціонізм (профілактична, роз'яснювально-виховна робота при відсутності заборон і реєстрацій). Заборони в боротьбі з проституцією виявилися безсилими, репресії, в принципі, малоефективними. Як показав історичний досвід, ні правова, ні медична регламентація, спрямована проти представниць цієї древньої професії, не дозволяє повністю вирішити проблему. Практика свідчить: комплекс соціально-орієнтованих заходів, спрямованих на духовне збагачення життя різних верств суспільства, здатний радикально змінити ситуацію.

Локалізація підліткової проституції можлива за наступних соціально-педагогічних умов:

- підвищення життєвого рівня населення;
- зміцнення та стабілізація інституту сім'ї;
- контроль над порнографічною літературою та відеопродукцією;

- введення кримінальної відповідальності за сутенерство;
- реалізація програм статевого виховання підлітків;
- виховання у них моральних норм стосовно статевої поведінки;
- використання в просвітницькій роботі з підлітками народознавчих матеріалів про традиції міжстатевої взаємодії українців;
- розвінчення явища проституції як безпечного красивого способу життя.

Самогубство (суїцид) – це навмисне позбавлення себе життя.

Суїцидальною поведінкою є внутрішні і зовнішні форми психічних актів, які спрямовуються уявленням позбавлення себе життя. Внутрішні форми суїцидальної поведінки включають до себе суїцидальні думки, уявлення, переживання, суїцидальні тенденції, які діляться на задуми і наміри. До зовнішніх форм прояву суїцидальної поведінки відносять суїцидальні спроби і завершені суїциди. Під суїцидальною спробою розуміють цілеспрямоване оперування засобами позбавлення себе життя, яке не скінчилося смертю.

Самогубство розглядається як процес, що включає в себе: сприймання людиною значення життя і смерті; відсутність психологічних та соціальних ресурсів; сімейні та фізичні обставини, які роблять акт самодеструкції можливим.

Відносно категорії мети відрізняють: справжні самогубства, спроби та тенденції, метою яких є позбавлення себе життя; демонстративно-шантажна суїцидальна поведінка – мета якої є лише демонстрування цього наміру; самотравмування, які зовсім нестосуються уявлення щодо смерті; нещасні випадки – небезпечні для життя дії, які спрямовані іншими цілями.

Ознаки суїцидальної поведінки розподіляють на чотири типи: мовні; поведінкові; ситуаційні; синдроматичні.

Класифікація мотивів суїцидальної поведінки В.О. Тихоненка ґрунтується на категорії особистісного смислу і складається з 5 мотивів:

1. Протест, помста. Суб'єкт намагається негативно вплинути на ворожу та агресивну до нього суб'єктивну складову конфліктної ситуації. Вербально це може виражатися у фразах на зразок: “ніхто мене не розуміє”, “усі проти мене”, “справедливості немає”, “більш нема сил боротися”.

2. Заклик. Вербальні показники такої поведінки: “я нікому непотрібен”, “за що ви мене так мучите”. Мотивація: “коли ж ви звернете на мене увагу?!”, “я благаю допомоги”.

3. Суїцидальні “ухилення” виникають при загрозі особистісному або біологічному існуванню, якому протидіє висока самоцінність. Людина не може витримати таку загрозу та обирає самоусунення: “далі буде ще гірше”, “діватися нема куди”, “мені не витримати цієї ганьби”.

4. “Самопокарання” відбувається при внутрішньому конфлікті двох ролей: “Я-суддя” та “Я-підсудний”. Причому самогубство може бути як з точки зору “судді” (знищення ворогу у собі), так і з боку “підсудного” (покутування провини), як то “ніколи не пробачу собі”.

5. При самогубстві “відмова” ціль та мотив суїциду наближуються, бо мотивом відмова від існування, а ціллю – позбавлення себе життя. Вербально це може висловлюватися як “ніколи не повернути минулого”, “все втрачено”, “це – кінець”.

Мотиви суїцидальної поведінки дітей та підлітків:

1. Переживання образи, самотності, відчуженості, неможливості бути зрозумілим іншими.

2. Переживання втрати батьківської любові або неподільне кохання, ревності.

3. Переживання, пов’язані зі смертю, розлученням, залишенням родини якимось з батьків.

4. Почуття провини, сором, зневажене самолюбство, незадоволення собою.

5. Страх ганьби, глузування, приниження.

6. Страх покарання, небажання вибачитися.

7. Любовні невдачі, сексуальні ексцеси, вагітність.

8. Почуття помсти, протесту, злість, загроза, вимагання.

9. Бажання привернути до себе увагу, викликати співчуття, уникнути неприємних наслідків, надійти від важкої ситуації.

10. Співчуття або наслідування друзям, героям книжок або фільмів (“ефект Вернера”).

Виділяють 3 типи підліткових аутоагресій:

1. Суїцидальна поведінка.

2. Суїцидальні еквіваленти (алкоголізація та наркотизація підлітків, підпорядкована бажанням забути, відійти від неприємностей).

3. Аутодеструкції – неусвідомлена реалізація наміру причини ушкодження фізичному та психічному здоров’ю (наприклад, ризиковані вчинки, ігри, види спорту).

4. Несуїцидальні агресивні прояви і різноманітні форми самотравмувань (самопорізи, самоопіки хімічними речовинами, сигаретами тощо).

Суїцидальну активність підлітків умовно можна поділити на три фази.

Перша фаза – це фаза роздумів, народження свідомої ідеї щодо здійснення самогубства. З часом, ці роздуми виходять з під контролю і стають імпульсивними, тобто з’являються спонтанно, поза волею людини. у першій фазі підліток стає замкненим; не цікавиться справами родини;

Роздає друзям (або навіть мало знайомим людям) дорогі йому речі; його більше не приваблюють заняття, які захоплювали раніше, раптово змінює свої міжособистісні стосунки (їх характер або коло друзів); стає агресивним, схильним до бійки; відокремлюється від однолітків та ізолює себе. Змінюється зовнішній вигляд: підліток, який завжди ретельно підбирав одяг, слідував за собою, втрачає інтерес до цього, і, навіть, стає неохайним; змінюється маса тіла (через переїдання, або навпаки, анорексію); змінюється форма поведінки, яка нагадує “втечу” (іноді підліток дійсно тікає з дому); стає неуважним, тому з ним може трапитись нещасний випадок.

Якщо до переліченого додаються додаткові стресові зовнішні фактори, настає друга фаза – фаза амбівалентності. Підліток може висловлювати конкретні загрози або ділитися своїми намірами з кимсь із найближчого оточення, але цей “крик про допомогу” не завжди чувають і не завжди розуміють. Для другої фази характерні такі висловлювання: “Я вже не дуже довго буду з вами; вам вже недовго мною опікуватись; життя того не варте; життя таке паршиве; я не можу більше нічому дати ради; тобі не треба буде про мене дбати; скоро ви будете вільні; я б хотів заснути і ніколи не прокидатися; я б хотів убити себе, і тоді мої батьки пожалкують, про те, що...”.

Діти, підлітки надзвичайно амбівалентні, якщо саме протягом цієї фази надати їм своєчасну адекватну допомогу, фатальний хід подій можна перервати. Але, на жаль, таку допомогу отримує далеко не кожен потенційний суїцидент. Настає час третьої фази суїциду – фази спроби. Відомо, що смерть можна вважати самогубством, якщо вона має принаймні дві ознаки: по-перше – скоєна своїми руками, по-друге – наміри передають спробі. У більшості випадків людина намагається якимось чином повідомити про свої наміри тих, хто її оточує.

Описаний розвиток подій є найбільш характерним саме для молодих людей. Проте, це лише основні тенденції, певна типологія. А індивідуальні особливості у кожному випадку унікальні. Для підлітків характерним є дуже швидке “проходження” другої фази і перехід до третьої. Тому суїцидальна спроба здійснюється досить швидко, на противагу тому, як це відбувається у випадках алкогольної та наркотичної залежності у більш зрілому віці, коли третя фаза (фаза спроби) може бути розглянута на роки. Більшість суїцидальних підлітків (до 70%) обмірковують і здійснюють суїцид у термін від 1 до 2 тижнів. Але підлітковий період – це період імпульсивних дій. Тому іноді тривалість всіх трьох фаз може бути дуже короткою, навіть дорівнювати одній годині.

Сучасна суїцидологія пропонує такі 3 види втручання в суїцидальну активність:

- превенцію (попереджувальні, профілактичні заходи, розраховані на індивіда або групу);
- інтервенцію (безпосереднє втручання в суїцидальну активність);
- поственцію (реабілітація людини, яка скоїла спробу самогубства, або близьких того, хто здійснив завершений суїцид).

Література.

1. Актуальні проблеми соціально-педагогічної роботи (модульний курс дистанційного навчання) /А.Й. Капська, О.В. Безпалько, Р.Х. Вайнола; Загальна редакція А.Й. Капської. – К., 2002. – 164 с.

2. Говорун Т., Кікінеджі О. Стаття та сексуальність: психологічний ракурс. – Тернопіль, 1999.

3. Дети социального риска и их воспитание. Учебно-методическое пособие / Под науч. ред. Л.М. Шипицыной. СПб.: Издательство «Речь», 2003. – 144 с.

4. Життєві кризи особистості. У 2 т. /За ред. В.Д. Доній, Г.М. Несен, Л.В. Сохань. – К., 1988.

5. Зверева І.Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика. – К., 1998.

6. Зайцева З. Школа та важковиховувані підлітки. К., 1991.

7. Левин Б., Левин М. Наркомания и наркоманы: книга для учителя. – М., 1991.

8. Максимова Н.Ю. Воспитательная работа с социально-дезадаптированными школьниками. К., 1997.

9. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх. – К., 1996.

10. Правові аспекти профілактики правопорушень серед неповнолітніх. – К., 1995.

11. Хрестоматія по суїцидології. – К., 1995.

Теоретичний матеріал для самостійного опрацювання

Тема 6. Становлення та розвиток соціальної педагогіки за рубежом

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ ДО ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ.

Завдання до теми 4. Девіантна поведінка дітей та молоді як форма соціальної дезадаптації.

I-го ступеня складності.

1. Скласти термінологічний словник за темою “Види девіантної поведінки”.

2. Підготуватись до мікрвикладання навчального матеріалу методом пояснення за темою “Теорії девіації”.

3. Написати реферат на тему “Профілактичні програми попередження негативних явищ серед молоді”.

II-го ступеня складності.

1. Підібрати необхідні нормативно-правові матеріали для розкриття теми “Форми соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю, схильними до девіантної поведінки” і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми “Фактори ризику девіантної поведінки дітей та молоді на Одещині”, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу “Збірник наукових студентських праць”.

3. Розробити план підготовки та проведення студентської науково-теоретичної конференції за темою “Психологічні переумови ризикованої поведінки особистості”.

III-го ступеня складності.

1. Провести вивчення профілактичних програм попередження негативних явищ серед студентів університету, представити у вигляді стислої характеристики.

2. Провести вивчення профілактичних програм попередження негативних явищ серед старшокласників однієї із шкіл м. Одеси, представити у вигляді стислої характеристики .

3. Розробити профілактичну програму попередження негативних явищ серед старшокласників або студентів.

Завдання до теми 5. Характеристика різних форм девіації неповнолітніх.

I-го ступеня складності.

1. Підготувати виступ на конференцію за темою “Різні форми девіації неповнолітніх”.

2. Скласти термінологічний словник за темою “Особливості делінквентної і адиктивної поведінки неповнолітніх”.

3. Підготуватись до мікрОВикладання навчального матеріалу методом пояснення за темою “Характеристика різновидів хімічної залежності”

II-го ступеня складності.

1. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Ознаки узалежненої поведінки" і оформити у вигляді рукописної книги.

2. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми щодо специфіки наркотичної залежності, оформити у вигляді статті до педагогічного журналу.

3. Підібрати необхідні матеріали для розкриття теми "Мотиви і стадії суїцидальної поведінки" і оформити у вигляді реферату

III-го ступеня складності.

1. Провести наукове спостереження за поведінкою знайомих неповнолітніх дітей, написати стислу характеристику.

2. Провести опитування серед студентської молоді з приводу виявлення їх відношення до наркотичної та алкогольної залежності, написати стислу характеристику.

3. Провести спостереження (і якщо потрібно дослідну бесіду) за старшокурсниками з метою виявлення проявів соціально-педагогічної діяльності, написати стислу характеристику.

Індивідуальні навчально-дослідні завдання

Тема 6. Становлення та розвиток соціальної педагогіки за рубежем

1. Провести науково - теоретичне дослідження розвитку та становлення соціальної педагогіки в країнах Європи, представити у формі наукового звіту.

2. Провести науково - теоретичне дослідження розвитку та становлення соціальної педагогіки в США, представити у формі наукового звіту.

3.Провести науково - теоретичне дослідження розвитку та становлення соціальної педагогіки в Росії, представити у формі наукового звіту.

Підсумковий тест на виявлення рівня теоретичних знань

Виберіть одну правильну відповідь із запропонованих, вона оцінюється одним балом.

1. Як називається втрата чи аномалія психічних або фізіологічних функцій, елементів анатомічної структури, що утруднює певну діяльність?

1) Недуга.

- 2) Недієздатність.
- 3) Обмежена можливість.

2. Як називається втрата здатності (внаслідок наявності дефекту) виконувати певну діяльність у межах того, що вважається нормою для людини?

- 1) Недуга.
- 2) Недієздатність.
- 3) Обмежена можливість.

3. Як назвати наслідок дефекту чи обмежену можливість конкретної людини, що перешкоджає чи обмежує виконання нею певної нормативної ролі, виходячи з вікових, статевих чи соціальних факторів?

- 1) Недуга.
- 2) Недієздатність.
- 3) Обмежена можливість.

4. До якого виду відхилення в здоров'ї відносяться такі показники: тимчасові чи постійні відхилення в розвитку і (або) функціонуванні органу (ів) людини; хронічні соматичні захворювання; інфекційні захворювання?

- 1) Фізичні.
- 2) Психічні.
- 3) Соматичні.

5. До якого виду відхилення в здоров'ї відносяться такі показники: тимчасові чи постійні відхилення в психічному розвитку людини (порушення мови; пошкодження мозку; порушення розумового розвитку; затримка психічного розвитку; психопатії)?

- 1) Фізичні.
- 2) Психічні.
- 3) Соматичні.

6. Визначте вид відхилення в здоров'ї, що поєднує в собі фізичні та психічні відхилення, наприклад, дитячий церебральний параліч.

- 1) Фізичні.
- 2) Складні.
- 3) Важкі.

7. Визначте вид відхилення в здоров'ї, що поєднує в собі фізичні та психічні відхилення, при яких оволодіння освітою в обсязі державних стандартів є неможливою (ідіотія, аутизм тощо)?

- 1) Фізичні.
- 2) Складні.
- 3) Важкі.

8. До яких факторів спричинення інвалідності відносяться: механічні (поранення, удар), фізичні (дія електроструму, тепла, холоду), хімічні (дія отруйних речовин), біологічні (хвороботворні мікроби, віруси), психічні (переляк, стрес, психотравмуючі фактори), порушення харчування (голодування, нестача вітамінів, переїдання)?

- 1) До зовнішніх факторів.
- 2) До внутрішніх факторів.
- 3) До побутових факторів.

9. До яких факторів спричинення інвалідності відносяться: спонтанні зміни у генетичному матеріалі, внутрішньоклітинні метаболіти, хвороби, що передаються спадковим шляхом, вроджені вади?

- 1) До зовнішніх факторів.
- 2) До внутрішніх факторів.
- 3) До побутових факторів.

10. До основних функцій соціального педагога в загальноосвітніх навчальних закладах відносяться:

- 1) захисна, прогностична, діагностична;
- 2) консультативна, захисна, прогностична;
- 3) організаторська, консультативна, захисна, прогностична, діагностична.

11. Визначте функцію соціального педагога якщо він здійснює: забезпечення змістовного дозвілля дітей та підлітків у школі та соціальному середовищі, залучення сім'ї та представників громадськості до соціально-педагогічного процесу в навчальному закладі.

- 1) Організаторська.
- 2) Консультативна.
- 3) Захисна.

12. Визначте функцію соціального педагога якщо він здійснює: надання порад, рекомендації учням, батькам, вчителям та іншим особам, які звертаються до соціального педагога.

- 1) Організаторська.
- 2) Консультативна.
- 3) Захисна.

13. Визначте функцію соціального педагога якщо він здійснює: забезпечення дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків, представлення їх інтересів у різноманітних інстанціях (службі у справах неповнолітніх, міліції, суді тощо).

- 1) Організаторська.
- 2) Консультативна.
- 3) Захисна.

14. Визначте функцію соціального педагога якщо він здійснює: вивчення та оцінювання реальних особливостей діяльності особистості, мікро колективу (класу чи референтної групи), шкільного колективу в цілому, неформальних молодіжних об'єднань; спрямованості впливу мікро середовища, особливостей сім'ї та сімейного виховання, позитивних сил в мікрорайоні та джерел негативного впливу на дітей та підлітків.

- 1) Оцінна.
- 2) Діагностична.
- 3) Прогностична.

15. Визначте функцію соціального педагога якщо він здійснює: прогнозування на основі спостережень та досліджень посилення негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості чи групи.

- 1) Оцінна.
- 2) Діагностична.
- 3) Прогностична.

16. Дайте визначення поняттю, яке описує систему дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечить соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки.

- 1) Делінквентна поведінка.
- 2) Девіантна поведінка.
- 3) Адекватна поведінка.

17. Дайте визначення поняттю, яке описує сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам.

- 1) Делінквентна поведінка.
- 2) Девіантна поведінка.
- 3) Адекватна поведінка.

18. Як називається поведінка, що передує різним видам хімічної залежності, виникає в результаті вживання різних груп наркотичних речовин і характеризується наявністю пов'язаних із цим проблем?

- 1) Делінквентна поведінка.
- 2) Девіантна поведінка.
- 3) Адекватна поведінка.

19. До яких факторів ризику девіантної поведінки дітей та молоді відносяться: зниження життєвого рівня населення; майнове розшарування суспільства; обмеження можливостей соціально схвалених способів заробітку; безробіття; доступність алкоголю та тютюну?

- 1) До соціально-економічних.
- 2) До соціально-культурних.

3) До соціально-педагогічних.

20. До яких факторів ризику девіантної поведінки дітей та молоді відносяться: криза інституту сім'ї; зростання кількості сімей з конфліктним стилем виховання; проблеми, пов'язані з навчанням; конфлікти з вчителями; низький соціальний статус підлітка в учнівському колективі; слабка система позашкільної зайнятості дітей і молоді?

1) До соціально-економічних.

2) До соціально-культурних.

3) До соціально-педагогічних.

21. До яких факторів ризику девіантної поведінки дітей та молоді відносяться: зниження морально-етичного рівня населення; поширення кримінальної субкультури; руйнація духовних цінностей; наростання неформальних молодіжних об'єднань, в яких домінує культ сили?

1) До соціально-економічних.

2) До соціально-культурних.

3) До соціально-педагогічних.

22. До яких факторів ризику девіантної поведінки дітей та молоді відносяться: акцентуації характеру; реакція емансипації; реакція групування; потяг до самоствердження; задоволення почуття цікавості; бажання виглядати дорослим; потреба змінити психічний стан у стресовій ситуації; інфантилізм; підвищений рівень тривожності?

1) Біологічні.

2) Психологічні.

3) Фізичні.

23. До яких факторів ризику девіантної поведінки дітей та молоді відносяться: порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму; вроджені психопатії; мінімальні мозкові дисфункції внаслідок органічного враження головного мозку; наслідки спадковості; вплив природного середовища.

1) Біологічні.

2) Психологічні.

3) Фізичні.

24. Як називається процес, що включає навмисне позбавлення себе життя?

1) Самокорекція.

2) Суїцид.

3) Самооцінка.

25. Визначити сутність запропонованих правил: навчати дитину альтернативних способів спілкування; навчати основних правил поведінки;

прищеплювати навички самообслуговування; розвивати зорове, слухове, тактильне сприйняття; виявляти та розвивати творчі здібності дитини.

- 1) Правила реабілітації дітей з обмеженими функціональними можливостями.
- 2) Правила реабілітації дітей-деліквентів.
- 3) Правила реабілітації дітей із суїцидальною поведінкою.

26. Визначити сутність запропонованих правил: позбавитися небезпечних речей та предметів; вилучати предмети, що викликають у дитини страх та інші негативні емоційні реакції; не з'ясовувати у присутності дитини стосунки, особливо з приводу її інвалідності та проблем, пов'язаних з нею.

- 1) Створити соціокультурне середовище.
- 2) Створювати середовище фізичної та емоційної безпеки.
- 3) Створити сприятливе середовище.

Підсумкова оцінка:

низька – від 0 до 6 балів;

задовільна – від 7 до 12 балів;

добра – від 13 до 19 балів;

висока – від 20 до 26 балів.

Орієнтовна сумарна модульно-рейтингова оцінка.

Модуль III					
Змістовий модуль I			Змістовий модуль II		
Завдання до	Бали	Додаткові	Завдання до	Бали	Додаткові
першої теми	1	1	четвертої теми	1	1
другої теми	1	1	п'ятої теми	1	1
третьої теми	1	-	шостої теми	1	-
			Підсумковий тест	26	
Всього	3	2		29	2
Сумарна кількість балів - 36					

Орієнтовна сумарна модульно-рейтингова оцінка за навчальний курс „Соціальна педагогіка”

Навчальний курс „Соціальна педагогіка”		
Модуль I	Модуль II	Модуль III
34	30	36
Всього 100		

Шкала оцінювання:

90 – 100 балів – відмінно (A);

75 – 89 балів – добре (BC);

60-74 балів – задовільно (DE);

35-59 балів – незадовільно з можливістю повторного складання (FX);

1-34 балів – незадовільно з обов’язковим повторним курсом (F).